काश्मीरीयत्रैवर्ण्योपयोगी लौगाक्षिमुनि-

प्रकृप्तः

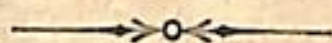
नोनरग्रामपाठशालाध्यक्षेण

ज्योतिर्विदा

पण्डितकेशवभट्टकेन

संस्कृतः शोधितश्चायं प्रथमाधीतो

वेदकल्पद्रुमः

मुम्बय्यां

निर्णयसागराख्ययंत्रालये अङ्कयित्वा

प्रकाशितः

सप्तर्षि सं० ४९९७, विक्रमीये १९७८.

परोपकाराय भूयात्

समिदन्नाज्यभागः १ ।

अथ ऋचकम् ।

आदौ स्वस्त्ययनम् ।

ॐश्रीगणेशाय नमः ॥ ॐकारो यस्य मूलं क्रमपदजठरं छन्दविस्तीर्णशाखा ऋक्पत्रं सामपुष्पं यजुरुचिरफलं स्यादऽथर्वा प्रतिष्ठा । यज्ञच्छायासुशीतो द्विजगणमधुपैर्गीयते यस्य नित्यं शक्तिः सन्ध्या त्रिकालं दुरितभयहरः पातु नो वेदवृक्षः ॥ १ ॥ सुच्छायः स्थिरधर्ममूलवलयः पुण्यालवालान्वितो धीविद्याकरुणाक्षमादिविलसद्विस्तीर्णशाखाश्रितः । सन्तोषोज्ज्वलपल्लवः शुचियशःपुष्पः सदा सत्फलः सर्वाशापरिपूरको विजयते श्रीवेदकल्पद्रुमः ॥ २ ॥ मूलाधाराद्धुतवहकलामिश्रितं

भूर्भुवः स्वर्ब्रह्मस्थानात्परमगहनात्तत्सवितुर्वरेण्यम् । भर्गो देवः शशिकलमयी धीमहीत्येकरूपं धियो यो नः पिबतममृतं चोदयान्नः परं तत् ॥ ३ ॥ मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्रीक्षणैर्युक्तामिन्दुनिबद्धरत्नमुकुटां तत्त्वात्मवर्णात्मिकाम् । गायत्रीं वरदाभयाङ्कुशकरां शूलं कपालं गुणं शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ॥ ४ ॥ आयातु वरदा देवी त्र्यक्षरा ब्रह्मवादिनी । गायत्रि! छन्दसां मातर्ब्रह्मयोने! नमोस्तु ते ॥ ३ ॥ (ॐओजोसीति गायत्रीमावाह्य । देवानामार्षम् ॥) ओजोऽसि सहोसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धामनामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः ॐमहः ॐजनः ॐतपः ॐसत्यं ॐतत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ (स्वस्त्यात्रेयः पांक्तयन्तमन्त्रेः पञ्चोनाश्चतस्रो गायत्र्यः षडुष्णिहस्तिस्रो जगत्योऽन्त्यानुष्टुभौ बृहती च ॥) स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः । स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुचेतुना ॥१॥ स्वस्तये वायुमुपब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः । बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भवन्तु नः ॥२॥

विश्वेदेवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुरग्निः स्वस्तये । देवा अवंत्वृभवः स्वस्तये स्वस्तिनो रुद्रः पात्वंहसः ॥ ३ ॥ स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति । स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते ! कृधि ॥ ४ ॥ स्वस्ति पन्थामनु चरेम सूर्याचन्द्रमसाविव । पुनर्ददता घ्नता जानता सङ्गमेमहि ॥ ५ ॥ स्वस्त्ययनं तार्क्ष्य-मरिष्टनेमिं महद्भूतं वायसं देवतानाम् । असुरघ्नमिन्द्रसखं समत्सु बृहद्यशो नावमिवारुहेम ॥ ६ ॥ अंहोमुचमाङ्गिरसं गयं च स्वस्त्यात्रेयं मनसा च ता-र्क्ष्यम् । प्रयतपाणिः शरणं प्रपद्ये स्वस्ति सम्बाधेष्वभयं नो अस्तु । कल्याणमस्तु ॥ ७ ॥ (इति कल्याणभद्रम् ॥) "(ॐअग्निर्वायुश्च सूर्यश्च वरुणः साम एव च । ब्रह्म राज्ञ रथश्चैवमष्टौ भद्राः प्रकीर्तिताः)" ॥ अग्नये समनमत्पृथिव्यै समनसद्यथाग्निः पृथिव्या समनमदेवं मह्यं भद्राः सन्नतयः संनमन्तु ॥ १ ॥ वायवे समनमद-न्तरिक्षाय समनमद्यथा वायुरन्तरिक्षेण समनमदे० ॥ २ ॥ सूर्याय समनमद्दिवे समनमद्यथा सूर्यो दिवा समनमदे० ॥ ३ ॥ वरुणाय समनमदऽद्भ्यः समनमद्यथा वरुणोद्भिः समनमदेव० ॥४॥ साम्ने समनमदृचे समनमद्यथा सामर्चा समनमदे०

॥५॥ ब्रह्मणे समनमत्क्षत्राय समनमद्यथा ब्रह्म क्षत्रेण समन० ॥६॥ राज्ञे समनमत्
विशे समनमद्यथा राजा विशा समन० ॥७ ॥ रथाय समनमदश्वेभ्यः समनमद्यथा
रथोऽश्वै० ॥ ८ ॥ (इति अग्निभद्रम् ॥) ० (कनिक्रदत्तृचं प्रदक्षिणिज्जागतं मध्येऽ-
तिशक्वर्यष्टिवैंताभ्यामृषिरध्वरे वाशमानं शकुन्तं तुष्टाव कुशिकस्त्वैषीरथिरिन्द्रतुल्यं पुत्रमिच्छं-
स्तपस्तेपे तस्येन्द्र इव गाधिपुत्रो जज्ञे गाथिनो विश्वामित्रः स तृतीयं मण्डलमपश्यत्) ॥
कनिक्रदज्जनुषं प्रब्रुवाण इयर्ति वाचमरितेव नावम् । सुमङ्गलश्च शकुने भवासि
मा त्वा काचिदभिभा विश्व्या विदत् ॥ १ ॥ मा त्वा श्येन उद्वधीन्मा सुपर्णो मा
त्वा विददिषुमान्वीरो अस्ता । पित्र्यामनु प्रदिशं कनिक्रदत्सुमङ्गलो भद्रवादी वदेह
॥ २ ॥ अव क्रन्दन्दक्षिणतो गृहाणां सुमङ्गलो भद्रवादी शकुन्ते । मा नः स्तेन
ईशत माघशंसो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥३॥ ॐप्रदक्षिणिदऽभि गृणन्ति कारवो
वयो वदन्त ऋतुथा शकुन्तयः । उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं
चानु राजति ॥ ४ ॥ उद्गातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि ।
वृषेव वाजी शिशुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद विश्वतो नः शकुने

पुण्यमा वद ॥ ५ ॥ भद्रं वद दक्षिणतो भद्रमुत्तरतो वद । भद्रं पुरस्तान्नो वद भद्रं पश्चात्कपिञ्जल ॥ ६ ॥ भद्रं वद पुत्रैर्भद्रं वद गृहेषु च । भद्रमस्माकं वद भद्रं नो अभयं वद ॥ ७ ॥ भद्रमधस्तान्नो वद भद्रमुपरिष्टान्नो वद । भद्रं भद्रन्न आवद भद्रन्नः सर्वतो वद ॥ ८ ॥ असपत्नं पुरस्तान्नः शिवं दक्षिणतस्कृधि । अभयं सततं पश्चाद्भद्रमुत्तरतो गृहे ॥ ९ ॥ योऽवनानि महयसि जिग्युषामिव दुन्दुभिः । शकुन्तक प्रदक्षिणं शतपत्राऽसि नो वद ॥ १० ॥ आवदंस्त्वं शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्धि नः । यदुत्पतन्वदसि कर्करिर्यथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ११ ॥ (इति कनिक्रदत्सूक्तं नाम, शकुनिभद्रम् ॥ ऐन्द्रवायव्ये द्यावापृथिव्यावन्त्यस्तृचो हविर्धाने वा तस्य तृतीयः पादो वाग्नेयोऽम्बितममानुष्टुभं बृहती च ॥) इन्द्रश्च मृळयाति नो न नः पश्चादघं नशत् । भद्रम्भवाति नः पुरः ॥ १ ॥ इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रून्विचर्षणिः ॥ २ ॥ विश्वे देवास आगत श्रृणुता म इमं हवम् । एदं बर्हिर्निषीदत ॥ ३ ॥ तीव्रो वो मधुमाँ अयं शुनहोत्रेषु मत्सरः । एतं पिबत काम्यम् ॥ ४ ॥ इन्द्रज्येष्ठा मरुद्गणा देवासः पूषरातयः ।

विश्वे मम श्रुता हवम् ॥ ५ ॥ अम्बितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति । अप्रशस्ता इव स्मसि प्रशस्तिमम्ब ! नस्कृधि ॥ ६ ॥ त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूंषि देव्याम् । शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ ७ ॥ इमा ब्रह्म सरस्वति जुषस्व वाजिनीवति । या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रियान्देवेषु जुह्वति ॥ ८ ॥ प्रेतां यज्ञस्य शम्भुवां युवामिदा वृणीमहे । अग्निं च हव्यवाहनम् ॥ ९ ॥ द्यावा नः पृथिवी इमं सिध्रमद्य दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छताम् ॥ १० ॥ आ वामुपस्थमद्रुहा देवाः सीदन्तु यज्ञियाः । इहाद्य सोमपीतये ॥ ११ ॥ (इतीन्द्रभद्रम् ॥ आ नो दश वैश्वदेवन्तु द्वि त्रिष्टुवन्तं षष्ठी विराट्स्थाना) ॥ आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोऽदब्धासो अपरीतास उद्भिदः । देवा नो यथा सदमिद्वृधे असन्नप्रायुवो रक्षितारो दिवे दिवे ॥ १ ॥ देवानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवानां रातिरभि नो नि वर्तताम् । देवानां सख्यमुप सेदिमा वयं देवा न आयुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥ २ ॥ तान्पूर्वया निविदा हूमहे वयं भगं मित्रमदितिं दक्षमस्त्रिधम् । अर्यमणं वरुणं सोममश्विना सरस्वती नः सुभगा मयस्करत् ॥ ३ ॥ तन्नो वातो मयोभु वातु भेषजं तन्माता

पृथिवी तत्पिता द्यौः । तद्ग्रावाणः सोमसुतो मयोभुवस्तदश्विना शृणुतं धिष्ण्या
युवम् ॥ ४ ॥ तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियञ्जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा
नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये ॥ ५ ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्ध-
श्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृह-
स्पतिर्दधातु ॥ ६ ॥ पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभं यावानो विदथेषु जग्मयः ।
अग्निजिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्वे नो देवा अवसा गमन्निह ॥ ७ ॥ भद्रं कर्णेभिः
शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षिभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देव-
हितं यदायुः ॥ ८ ॥ शतमिन्नु शरदो अन्तिदेवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् ।
पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मानो मध्या रीरिषतायुर्गन्तोः ॥ ९ ॥ अदितिर्द्यौ-
रदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः । विश्वे देवा अदितिः पञ्च जना अ-
दितिर्जातमदितिर्जनित्वम् ॥ १० ॥ (इत्यानो भद्रम् ॥) भद्रो नो अग्निः सुहवो
विभावसुर्भद्र इन्द्रः पुरुहूतः पुरुष्टुतः । भद्रः सूर्य उरुचक्षा उरुव्यचा भद्रश्चन्द्रमाः
समिथेषु जागृविः ॥ १ ॥ भद्रः प्रजा अजनयन्नः प्रजापतिर्भद्रः सोमः पावमानो

वृषा हरिः । भद्रस्त्वष्टा विदधद्रूपाण्यद्भुतो मिन्द्रो नो धाता वरिवस्यतु प्रजाः ॥२॥
भद्रस्तार्क्ष्यः सुप्रजस्त्वाय नो महानरिष्टनेमिः पृतना युधा जयन् । भद्रो वायुर्मात-
रिश्वा नियुत्पतिर्वेनो गयस्फान उशन्सदा स्तु नः ॥ ३ ॥ भद्रो मित्रो वरुणो रुद्र
इद्बृधा भद्रोऽहिर्बुध्न्यो भुवनस्य रक्षिता । भद्रो नो वास्तोष्पतिरस्त्वमीवहा भद्रः
क्षेत्रस्य पतिर्विचर्षणिः ॥ ४ ॥ भद्रो विभुर्विश्वकर्मा बृहस्पतिर्भद्रो द्विषस्तपनो ब्रह्मण-
स्पतिः । भद्रः सुपर्णो अरुणो मरुत्सखा भद्रो नो वातो अभिवातु भेषजीः ॥ ५ ॥
(व० १) भद्रो दधिक्रा वृषभः कनिक्रदद्भद्रः पर्जन्यो बहुधा विराजति । भद्रा
सरस्वाँ उत नः सरस्वती भद्रो वशी भद्र इन्द्रः पुरूरवः ॥ ६ ॥ भद्रो नः पूषः
सविता यमो भगो भद्रोऽग्रज एकपादऽर्यमा मनुः । भद्रो विष्णुरुरुगायो वृषा
हरिर्भद्रो विवस्वाँ अभिवातु नस्मना ॥ ७ ॥ भद्रा गायत्री ककुबुष्णिहा विराड्-
भद्रानुष्टुब्बृहती पङ्क्तिरस्तु नः । भद्रा नस्त्रिष्टुब्जगती पुरुप्रिया भद्रातिच्छन्दा
बहुधा विभूवरी ॥ ८ ॥ भद्रा नो राकानुमतिः कुहूः सुहद्भद्रा सिनीवाल्यदिति-
र्मही ध्रुवा । भद्रा नो द्यौरन्तरिक्षं मयस्करं भद्रोशो दक्षस्तनयाय नस्तुजे ॥ ९ ॥

भद्रो नः प्राणः सुमनाः सुवागसद्भद्रो अपानः सतनोः सहात्मना । भद्रं चक्षुर्भद्रमिच्छ्रोत्रमस्तु नो भद्रं न आयुः शरदो असच्छताम् ॥ १० ॥ (व० २) भद्रेन्द्राग्नी नो भवतामृतावृधा भद्रा नो मित्रा वरुणा धृतव्रता । भद्राश्विना नो भवतां नवेदसा भद्रा द्यावापृथिवी विश्वशम्भुवा ॥ ११ ॥ भद्रा न इन्द्रावरुणा रिशादसा भद्रा न इन्द्रा भवतां बृहस्पती । भद्रेन्द्राविष्णू सवनेष्वयावृधा भद्रेन्द्रासोमा युधि दस्युहन्तमा ॥ १२ ॥ भद्राग्नाविष्णू विदथस्य प्रसाधना भद्रा नोऽग्नीन्द्रा वृषभा दिवस्पती । भद्रा नो अग्नीवरुणा प्रचेतसा भद्राग्नीषोमा भवता नवेदसा ॥ १३ ॥ भद्रा सूर्याचन्द्रमसा कविक्रतू भद्रा सोमा भवतां पूषणा नः । भद्रेन्द्रवायू पृतनास्वसासही भद्रा सूर्याग्नी अजिता धनञ्जया ॥ १४ ॥ भद्रा नः सन्तु वसवो वसुप्रजा भद्रा रुद्रावृत्रहणा पुरन्धरा । भद्रा आदित्याः सुपसः सुनीतयो भद्रा राजानो मरुतो विरप्शिनः ॥ १५ ॥ (व० ३) भद्रा न ऊमा सुहवाः शतश्रियो विश्वेदेवा मनवश्चर्षणीधृतः । भद्राः साध्या अभिभवः सूरचक्षसो भद्रा नः सन्त्वृभवो रत्नधातमाः ॥ १६ ॥ भद्राः सर्वे वाजिनो वाजसातयो भद्रा ऋषयः

पितरो गभस्तयः । भद्रा भृगवोऽङ्गिरसः सुदानवो भद्रा गन्धर्वाप्सरसः सुदंससः ॥ १७ ॥ भद्रा आपः शुचयो विश्वभृत्तमा भद्राः शिवा यक्ष्मनुदो न ओषधीः ॥ भद्रा गावः सुरभयो वयोवृधो भद्रा योषा उशतीर्देवपत्नयः ॥ १८ ॥ भद्राणि सामानि सदा भवन्तु नो भद्रा अथर्वाण ऋचो यजूँषि नः । भद्रा नक्षत्राणि शिवानि विश्वा भद्रा आशा अह्रुताः सन्तु नो हृदि ॥ १९ ॥ संवत्सरा न ऋतवो मयोभुवो यो वा आयुवाः सुसराण्युत क्षपाः । मुहूर्ताः काष्ठाः प्रदिशो दिशश्च सदा भद्राः सन्तु द्विपदे चतुष्पदे ॥ २० ॥ भद्रं पश्येम प्रचरेम भद्रं भद्रं वदेम शृणुयाम भद्रम् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः (व० ४ ॥ इत्यशीतिभद्रं । स्वस्त्ययनं समाप्तम् ॥) अथ कलशस्थापनम् ॥ (कलशे पुष्पम्) ॥ आग्नेय्यौ द्वे देवीनामेकेन्द्राणी वरुणान्यग्नायीनां द्यावापृथिव्यौ पार्थिवी षड्वैष्णव्योऽतो देवा दैवी वा ॥) अग्नि नो देवीरवसा महः शर्मणा नृपत्नीः । अच्छिन्नपत्राः सचन्ताम् ॥ १ ॥ इहेन्द्राणीमुपह्वये वरुणानीं स्वस्तये । अग्नायीं सोमपीतये ॥ २ ॥ मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो

भरीमभिः ॥ ३ ॥ तयोरिद्धृतवत्पयो विप्रा रिहन्ति धीतिभिः । गन्धर्वस्य ध्रुवे पदे ॥ ४ ॥ स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथः ॥ ५ ॥ (व० १) अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्वि चक्रमे । पृथिव्याः सप्तधामभिः ॥ ६ ॥ इदं विष्णुर्वि चक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पांसुरे ॥ ७ ॥ त्रीणि पदा वि चक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः । अतो धर्माणि धारयन् ॥८॥ विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पृशे । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥९॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव चक्षुराततम् ॥ १० ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ ११ ॥ (व० २ इति विष्णुभद्रम्) ॐगायत्र्यै नमः ॐभुर्भुवः० ॥ ३ ॥ (क्षेत्रपालयोरक्षतम् ॥) अश्वमेधे घोराणामार्षम्) द्रष्ट्रे नम उपद्रष्ट्रे नमोऽनुद्रष्ट्रे नम ख्यात्रे नम उपख्यात्रे नमोऽनुख्यात्रे नमः शृण्वते नम उपशृण्वते नमः सते नमोऽसते नमो जाताय नमो जनिष्यमाणाय नमो भूताय नमो भविष्यते नमश्चक्षुषे नमः श्रोत्राय नमो मनसे नमो वाचे नमो ब्रह्मणे नमः श्रान्ताय नमस्तपसे नमः ॥ भूतं भव्यं भविष्यद्वषट् स्वाहा नम ऋक्सामयजुर्वषट्

स्वाहा नमो गायत्री त्रिष्टुब्जगती वषट् स्वाहा नमः पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्वषट् स्वाहा नमोऽन्नं कृषिर्वृष्टिर्वषट् स्वाहा नमः पिता पुत्रः पौत्रो वषट् स्वाहा नमः प्राणो व्यानोऽपानो वषट् स्वाहा नमो भूर्भुवःस्वर्वषट् स्वाहा नमः ॥ (कलशे पुष्पम्) यो विश्वचक्षुरुत विश्वतो मुखो विश्वतो हस्त उत विश्वतस्पात् । सम्बाहुभ्यां धमते संपतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव एकः ॥ ॐआ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी जायतामस्मिन्राष्ट्रे राजन्य एषव्यः शूरो महारथो जायतां दोग्ध्री धेनुर्वोढानड्वानाशुः सप्तिर्जिष्णूरथेष्ठाः पुरन्धिर्योषा सभेयो युवास्य यजमानस्य वीरो जायतां निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फलवत्यो न ओषधयः पच्यन्तां योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ (इषे त्वोर्जे त्वेति ब्रह्मणः सर्ववेदो ब्रह्मणः यजुः) इषे त्वोर्जे त्वा वायवः स्थोपायवः स्थ देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणे, आप्यायध्वमघ्न्या देवभागं प्रजावतीरनमीवा अयक्ष्मा मा वः स्तेन ईशत माघशंसः, परि वो रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु ध्रुवा अस्मिन्गोपतौ स्यात बह्वीर्यजमानस्य पशून्पाहि यजमानस्य पशुपा असि ॥, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे, गोप-

दसि प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टारातिः प्रेयमगाद्धिषणा, बर्हिरच्छ मनुना कृता स्वधया वितष्टा उर्वन्तरिक्षं वीहीन्द्रस्य, परिपूतमसि माधो मोपरि परुस्त ऋद्ध्या स मा च्छेता ते मा रिषत्, देवबर्हिः शतवल्शं विरोह सहस्रवल्शा वि वयं रुहेम, आदित्या रास्नासीन्द्राण्याः सन्नहनं पूषा ते ग्रन्थिं ग्रथ्नातु, स ते मा स्थादिन्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे बृहस्पतेस्त्वा मूर्ध्नां हरामि, देवङ्गममसि तदाहरन्ति कवयः पुरस्ताद्देवेभ्यो जुष्टमिह बर्हिरासदे ॥ वसोः पवित्रमसि शतधारं वसूनां पवित्रमसि सहस्रधारमऽयक्ष्मा वः प्रजया संसृजामि रायस्पोषेण बहुला भवन्तीः, मधुमद्घृतवत्पिन्वमाना जीवा जीवन्तीरुप वः सदेम, मातरिश्वानो घर्मोऽसि द्यौरसि पृथिव्यसि विश्वधायाः परेण धाम्ना हुतासि मा ह्वाः सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वधायाः, हुतस्तोको हुतो द्रप्सोऽग्नये बृहते नाकाय स्वाहा, द्यावापृथिवीभ्यां सम्पृच्यध्वमृतावरी ऊर्मिणा मधुमत्तमा मान्द्रा धानस्य सातयः, इन्द्रस्य त्वा भागं सोमेनातनच्म्यदस्तमसि विष्णवे विष्णो हव्यं रक्षस्वापो जागृत ॥ महित्रृणामवोऽस्तु, द्युम्नं मित्रस्यार्यम्णः, दुराधर्षं वरुणस्य, नहि तेषाममा चन, नाध्वसु वारणेषु,

रिपुरघशंसः, यस्मै पुत्रासो अदितेः, प्रजीवसे मर्त्याय, ज्योतिर्यच्छन्त्यजस्रम्, सोमानं स्वरणं, कृणुहि ब्रह्मणस्पतिः, कक्षीवन्तं य औशिजः, यो रेवान्यो अमीवहा वसुवित्पुष्टिवर्धनः, स नः सिषक्तु यस्तुरः, मा नः शंसो अररुषो धूर्तिः प्राणङ्मर्त्यस्य । रक्षा णो ब्रह्मणस्पते ॥ (प्रणीतपात्रे पुष्पत्रयम्) । सं व्वः सृजामि हृदयं संसृष्टं मनो अस्तु वः । सं सृष्टास्तन्वः सन्तु वः संसृष्टः प्राणो अस्तु वः ॥ संव्यावः प्रियास्तन्वः संप्रिया हृदयानि वः । आत्मा वो अस्तु सं प्रियः सं प्रियास्तन्वो मम ॥ (तद्विष्टरेण कलशे जीवाधानम्) अग्नेरायुरसि तस्य ते मनुष्या आयुष्कृतस्तेनास्मा अमुष्मा आयुर्धेहि ॥ १ ॥ इन्द्रस्य प्राणः स ते प्राणं ददातु यस्य प्राणस्तस्मै ते स्वाहा ॥ २ ॥ पितॄणां प्राणस्ते ते प्राणन्ददतु येषां प्राणस्तेभ्यो वः स्वाहा ॥ ३ ॥ मरुतां प्राणस्ते ते० ॥ ४ ॥ विश्वेषां देवानां प्राणस्ते ते० ॥ ५ ॥ प्रजापतेः परमेष्ठिनः प्राणस्तौ ते प्राणन्दत्तां ययोः प्राणस्ताभ्यां वां स्वाहा ॥ ६ ॥ यद्ऽसर्पस्तत्सर्पिरभवो यन्नवमैस्तन्नवनीतमभवो यदध्रियथास्तद्घृतमभवः ॥ ७ ॥ घृतस्य धारामभृतस्य पन्थामिन्द्रेण दत्तं प्रयतं मरुद्भिः, तत्त्वा विष्णुरन्वपश्यत्तत्तेळा

गव्यैरयत् ॥ ८ ॥ पावमानेन त्वा स्तोमेन गायत्र्या वर्तन्या पाँशोर्वीर्येणोद्धराम्य-
सौ ॥ ९ ॥ बृहता त्वा रथन्तरेण त्रिष्टुभा वर्तन्या शुक्रस्य वीर्येणोत्सृजाम्यसौ
॥ १० ॥ अग्नेस्त्वा मात्रया जगत्या वर्तन्या देवस्त्वा सवितोन्नयतु जीवातवे जीव-
नस्यायासौ ॥ ११ ॥ देवा आयुष्मन्तस्तेऽमृतेनाऽयुष्मन्तस्तेषामयमायुषाऽयुष्मान-
स्त्वसौ ॥ १२ ॥ ब्रह्मायुष्मत्तद्ब्राह्मणैरायुष्मत्तस्यायमा० ॥ १३ ॥ अग्निरायुष्मान्स
वनस्पतिभिरायुष्माँस्तस्यायमा० ॥ १४ ॥ यज्ञ आयुष्मान्स दक्षिणाभिरायुष्माँस्त-
स्याय० ॥ १५ ॥ सोम आयुष्मान्स ओषधीभिरायुष्माँस्तस्या० ॥ १६ ॥ ओषधय
आयुष्मतीस्ता अद्भिरायुष्मतीस्तासामय० ॥ १७ ॥ इममग्ने आयुषे वर्चसे कृधि
तिग्ममोजो वरुण सं शिशाधि । मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टि-
र्यथा सत् ॥ १८ ॥ अश्विनोः प्राणस्तौ ते प्राणं दत्तां तेन जीव, मित्रावरुणयोः
प्राणस्तौ ते प्राणं दत्तां तेन जीव, बृहस्पतेः प्राणः स ते प्राणं ददातु तेन जीव
॥ १९ ॥ (मण्डपदिक्षु रक्षोघ्नमंत्रैस्तिलार्घक्षेपणं । पूर्वे ॥) ये देवाः पुरःसदोऽग्निनेत्रा
रक्षोहणस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यः स्वाहा ॥ १ ॥ (दक्षिणे) ये देवा दक्षि-

णात्सदो यमनेत्रा रक्षोह० ॥ २ ॥ (पश्चिमे) ये देवाः पश्चात्सदो मरुन्नेत्रा र० ॥ ३ ॥ (उत्तरे) ये देवा उत्तरात्सदो मित्रावरुणनेत्रा रक्षो० ॥ ४ ॥ (ऊर्ध्वे) ये देवा उपरिषदः सोमनेत्रा अवस्वदन्तो रक्षोह० ॥ ५ ॥ (आग्नेये) इदमहं रक्षोभिः समूहाम्यग्ने सन्दह रक्षः सन्दग्धं रक्षोघ्नये पुरःसदे रक्षोघ्ने स्वाहा ॥ ६ ॥ (नैर्ऋते) यमाय दक्षिणात्सदे रक्षोघ्ने स्वाहा ॥ ७ ॥ (वायवे) मरुद्भ्यः पश्चात्सद्भ्यो रक्षोहभ्यः स्वाहा ॥ ८ ॥ (ईशाने) मित्रावरुणाभ्यामुत्तरात्सद्भ्यां रक्षोहभ्यां स्वाहा ॥ ९ ॥ (अधः) सोमायोपरिषदे वस्वहंते रक्षोघ्ने स्वाहा० ॥ १० ॥ (द्रव्यशुद्धयर्थं प्रणीतपात्रजलालोडनम्) रथः पञ्चवाही दक्षिणा ॥ (तद्विष्टरेण जलेशुद्धिः) आपो हि ष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन, महे रणाय चक्षसे ॥ यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते ह नः । उशतीरिव मातरः ॥ तस्मा अरङ्गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ (अर्घे) आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम वृष्ण्यम् । भवा वाजस्य सङ्गथे (पुष्पे) पुष्पवतीः प्रसुमतीः फलिनीरफला उत । अश्वा इव सजित्वरीर्वीरुधः पारयिष्णवः (गन्धे) गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।

ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् (दर्भे) कर्मणे वां वानस्पत्यमसि प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टारातिः उर्वन्तरिक्षं वीहि (धूपे) धूरसि धूर्व धूर्वन्तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्वय वयं धूर्वामस्तं च धूर्व। देवानामसि वह्नितमं सस्नितमं पप्रितमं जुष्टतमं देवहूतमम् । विष्णोः क्रमोऽसि अहुतमसि हविर्धानं दंहस्व मा ह्वान्मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे उरु त्वा वाताय। वसवस्त्वा धूपयन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वत्, रुद्रास्त्वा धूपयन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वत्, आदित्यास्त्वा धूपयन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वत्, विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा धूपयन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वत्। इन्द्रस्त्वा धूपयतु, वरुणस्त्वा धूपयतु, विष्णुस्त्वा धूपयतु (सूर्ये) उद्वयं तमसस्परि ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम्। देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् (दीपे) तेजोऽसि शुक्रमसि ज्योतिरसि धामासि प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनं देवताभ्यस्त्वा देवताभ्यो गृह्णामि यज्ञेभ्यस्त्वायज्ञेभ्योगृह्णामि (स्वललाटे तिलकं) अध्वर्योऽयं यज्ञो अस्तु देवा ओषधीभ्यः पशुभ्यो मे धनाय । विश्वस्मै भूताय ध्रुवो अस्तु देवाः स पिन्वस्व घृतवद्देव यज्ञ (अर्धपुष्पौ) इहैवैधि मापच्योष्ठाः पर्वता इवाविचाचलित्। इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठेह यज्ञमुदारय

(स्वासने दर्भद्वयम्) इममिन्द्रो अदीधरद्ध्रुवं ध्रुवेण हविषा हविः । तस्मै सोमो अधि ब्रुवत्तस्मा उ ब्रह्मणस्पतिः (भूमौ आसनम्) ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवासः पर्वता इमे । ध्रुवं विश्वमिदं जगद्ध्रुवो राजा विशामसि (गन्धार्घपुष्पाणि) मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिः (आकाशे गन्धादि) बळित्था पर्वतानां क्षेत्रं बिभर्षि पृथिवि । प्रया भूमिं प्रवत्वति मह्ना जिनोषि महिनि (होमविषये अथ समिदन्वाज्यभागः १) तत्रादौ समिद्विचारः ॥ (संक्रान्तौ रविवारे च जन्माहे पितृयज्ञके । प्रायश्चित्ते विष्णुश्राद्धे मातृकेष्टे न कारयेत् ॥१॥ अन्येषामेव होमानां समिदादौ विधीयते । समिद्विशीर्णा द्विदला वक्रा स्थूला कृशा द्विधा ॥ २ ॥ क्रिमिदुष्टा च दीर्घा च निस्त्वक्च परिवर्जयेत् । सक्षीरा नाधिकन्यूना समिद्धै सर्वकामदा ॥ ३ ॥ आर्द्र-त्वचा समिच्छेद्या तर्जन्यङ्गुलवर्तुला । ईदृशीं होमयेत्प्राज्ञः प्राप्नोति विपुलां श्रियम् ॥ ४ ॥ शतषट्कंप्रमाणेन समिधश्चाहरेद्बुधः । विना होमेन समिधां सर्वं भवति निष्फलम् ॥ ५ ॥ प्रथमं सर्वहोमानां समिद्धोमो विधीयते । स्वाहाकारं न कुर्वीत कर्म चात्र विलुप्यते ॥ ६ ॥ द्वादशाङ्गुलमानं तु समिधां प्रोदितं द्विजैः । होमकाले घृताक्ते तु द्वे द्वे च समिधौ हुनेत्॥७॥

वैश्वानरं स्थितं ध्यायेत्समिद्धोमेषु देशिकः । शयानमाज्यहोमेषु निषण्णं शेषवस्तुषु ॥८॥) **कलशस्थापने।** श्रीर्देवशिल्पी स्कन्दश्च गणेशोप्यैशानतः क्रमात् । मध्ये वाणी च लक्ष्मीश्च पूज्या द्वादेवता बुधैः ॥ वायवे महागणपतये गन्धादि) निषुसीद गणपते गणेषु त्वामाहुर्विप्रतमं कवीनाम् । न ऋते त्वत्क्रियते किञ्चनारे महामर्कं मघवञ्चित्रमर्च (नैर्ऋते कुमाराय) कुमारं माता युवतिः समुब्धं गुहा बिभर्ति न ददाति पित्रे । अनीकमस्य न मिमजनासः पुरा पश्यन्ति निहितमरतौ (ईशान्ये श्रियै) अश्वपूर्वां रथमध्यां हस्तिनादप्रमोदिनीम् । श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषताम्! (मध्ये सरस्वत्यै) इयं शुष्मेभिर्बिसखा इवारुजत्सानु गिरीणां तविषेभिरूर्मिभिः । पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः (मध्ये लक्ष्म्यै च) कांस्यस्मितां हिरण्यप्राकारामार्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् । पद्मे स्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियम् (आग्नेये विश्वकर्मणे) विश्वकर्मा विश्वदेवो विश्वजिद्विश्वदर्शितः । ते त्वा घृतस्य धारया श्रेष्ठाय समसूषत (अष्टदलस्थकुम्भे) ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् । श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ १ ॥ प्र

तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणे-ष्वऽधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा ॥ २ ॥ यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो वनस्पतिषु । यो रुद्रो विश्वा भुवना विवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु देवाः ॥ ३ ॥ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्, होतारं रत्नधातमम् ॥१॥ इषे त्वोर्जे त्वा वायवः स्थो पायवः स्थ देवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणे ॥ २ ॥ अग्न आ याहि वीतये गृणानो हव्यदातये । निहोता सत्सि बर्हिषि ॥ ३ ॥ शन्नो देवी-रभीष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभि स्रवन्तु नः ॥ ४ ॥ आहं पितॄन् सु विदत्राँ अवित्सि नपातं च विक्रमणं च विष्णोः । बर्हिषदो ये स्वधया सुतस्य भजन्त पित्वस्त इहागमिष्ठाः ॥५॥ वषट्ट ते विष्णवास आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् । वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरो ये यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ६ ॥ (स्वे-ष्टदेवप्रधानानि ॥) तद्विष्णोः परमं० । वासुदेवाय नमः ॥ ७ ॥ यो रुद्रो अग्नौ० भवाय देवाय नमः ॥ ८ ॥ गणानां त्वा ग० । विनायकाय नमः ॥ ८ ॥ चित्रं देवानां० ह्रां ह्रीं सः सूर्याय नमः ॥ ८ ॥ जातवेदसे० अग्नये नमः ॥ ८ ॥ यत्त

इन्द्र भयामहे० अभयङ्करीदेव्यै नमः। पूर्वादितो दिक्पालानां गन्धादि। ग्रहाणां स्थापनं कुर्याद्दिक्पालानां च वै क्रमात्। जातीफलैरक्षोटैर्वा पञ्चबीजैस्तथापि वा। द्वौ द्वौ फलौ ग्रहाणां वै ह्येकमेकं दिशाभुजाम्॥ इन्द्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिष आवहतं सुवीराः। वीतं हव्यान्यध्वरेषु देवा वर्धेथां गीर्भिरिळया मदन्ताम् ॥ १ ॥ अग्निः सप्तिं वाजम्भरं ददात्यग्निर्वीरं श्रुत्यं कर्मनिष्ठाम्। अग्नी रोदसी विचरत्समञ्जन्नग्निर्नारीं वीरकुक्षिं पुरन्धिम्॥ २ ॥ यमो दाधार पृथिवीं यमो द्यामुत सूर्यम्। यमाय सर्वमित्तस्थे यत्प्राणद्वायुरक्षितम् ॥ ३ ॥ यं ते देवी निर्ऋतिराबबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचर्त्यम्। तन्ते विष्याम्यायुषो नु मध्येथा विषितः पित्तमऽद्धि प्रमुक्तः ॥ ४ ॥ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदऽवाधमं वि मध्यमं श्रथाय। अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥ ५ ॥ वायवायाहि दर्शतेमे सोमा अरंकृताः। तेषां पाहि श्रुधी हवम्॥ ६ ॥ सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति। साधन्यं विदथ्यं सभेयं पितृश्रवणं यो ददाश तस्मै॥ राजाधिराजाय प्रसह्य साहिने नमो वयं वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यं कामेश्वरो

वैश्रवणो ददातु । कुवेराय वैश्रवणाय महाराजाय वै नमो नमः ॥ ७ ॥ ईशानं
त्वा शुश्रुमा वयं धनानां धनपते गोमदग्ने अश्ववद्भूरिपुष्टं हिरण्यवदन्नवद्धेहि मह्यम्॥
दुहान्ते द्यौः पृथिवी पयो जगरस्त्वा सोदको विसर्पतु । प्रजापतिनात्मानमाप्रीणे-
ऽरिक्तो म आत्मा ॥ यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो वनस्पतिषु । यो
रुद्रो विश्वा भुवना विवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु देवाः ॥ ८ ॥ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं
पुरस्ताद्वि सीमतः सुरुचो वेन आवः । सबुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिम-
सतश्च विवः ॥९॥ वषट्ते विष्णवास आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् ।
वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥१०॥ (कलशे) नमो
अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिव्यामधि । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः
॥ १ ॥ येषु वा यातुधाना ये वा वनस्पतीरनु । येऽवटेषु शेरते तेभ्यः० २ ये वादो
रोचने दिवो ये वा सूर्यस्य रश्मिषु । येऽप्सु सदांसि चक्रिरे तेभ्यः स० ३ धन्वना
गा धन्वनाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम। धनुः शत्रोरपकामं कृणोति ध-
न्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम (मध्ये चक्रचित्रस्याक्षोटयोः) अग्निस्तु विश्ववस्तमं तुविब्रह्माण-

सुत्तमम् । अतूर्तं श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे १ आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च । हिरण्ययेन सविता रथेन देवो याति भुवनानि पश्यन् ।२। (अन्तराग्नेय्यां चक्रस्याक्षोटयोः) एवा वन्द स्व वरुणं बृहन्तं नमस्या धीरममृतस्य गोपाम् । स नः शर्म त्रिवरूथं वियं सत्पातं नो द्यावापृथिवी उपस्थे ।१। या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु । तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेळन्राजन्सोम प्रति हव्या गृभाय २ (दक्षिणे चतुष्कोणस्थयोः) तँ युवां देवावश्विनौ कुमारं साहदेव्यम्, दीर्घायुषं कृणोतन ।१। अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम्, अपां रेतांसि जिन्वति २ (ईशाने त्रिकोणस्थयोः) वषट् ते विष्णवास आ कृणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् । वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः । बोधास्व मे मघवन्वाचमेमां यां ते वसिष्ठो अर्चति प्रशस्तिम्, इमा ब्रह्म सधमादे जुषस्व १ । उत्तरे त्रिकोणस्थयोः । त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रँ हवे हवे सुहवं शूरमिन्द्रम् । ह्वयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ।१। बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसर्तप्रजात तदस्मासु द्रविणं

देहि चित्रम् २। पूर्वे चतुष्कोणस्थयोः। सरस्वतीं देवयन्तो हवन्ते सरस्वती मध्वरे तायमाने। सरस्वतीं सुकृतो आह्वयन्ते सरस्वती दाशुषे वार्यं धात् ।१। अन्नात्परिस्रुतो रसं ब्रह्मणा व्यपिबत्क्षत्रम्। ऋतेन सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धस इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु २। पश्चिमे जालस्थयोः। प्रजापते न हि त्वदन्य एता विश्वा जातानि परिता बभूव। यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ।१। शन्नो देवीरभीष्टये आपो भवन्तु पीतये, शं य्योरभि स्रवन्तु नः २। नैर्ऋते यवाकारस्थयोः। गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम्। ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आनः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ।१। कया नश्चित्र आभुवदूती सदा वृधः सखा, कया शचिष्ठया वृता २। वायवे ध्वजस्थयोः। आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं देवयजं रोदस्योः। अग्निं पुरा तनयित्नुरचित्ताद्धिरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ।१। केतुं कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे, समुषद्भिरजायथाः २। उत्तरे पक्षिस्थयोः। को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हृणायून्। आसन्निषून्हृत्स्वसो मयो भून्य एषां भृत्यामृणवत्स जीवात् ।१। ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी०

२ । दक्षिणे कुम्भस्थयोः । आदित्यं गर्भं पयसा समञ्जन्सहस्रस्य प्रतिमाँ विश्वरूपम् । परिवृङ्धि हरसा माभिसंस्थाः शतायुषं कृणुहि चीयमानः । अगस्त्यः खनमान खनित्रैः प्रजामपत्यं बलमिच्छमानः । उभौ वर्णावृषिरुग्रः पुपोष सत्या देवेष्वाशिषो जगाम २ । कलशे । अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन्, सखा सुशेव एधि नः । वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा नः । यत्त्वेमहि प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पदे २ वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिन्दो । अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ३ वास्तोष्पते शग्मया शं सदा ते सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या । पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः । क्षेत्रपालयोः । क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्वं पोषयित्वा स नो मृळाती दृशे । क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व । मधुश्चुतं घृतमिव सु पूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु २ मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमन्नो भवन्त्वन्तरिक्षम् । क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ३ भूतो भूतेषु चरति प्रविष्टः स भूतानामधिपतिर्ब-

भूव । तस्य मृत्युश्चरति राजसूयं स राजा राज्यमनुमन्यतामिदम् ॥ ४ ॥ उर्वीरोधसी वरिवः कृणोतु क्षेत्रस्य पत्नीरधिवोचतं नः । तौ मे द्यावापृथिवी नाथितो जोहवीमि तेनो मुञ्चतमंहसः ॥ ५ ॥ यो ह वै देवान्साध्यान्वेद सिध्यत्यस्मादेमिमावलोकाः । देवाः साध्याः सिद्धं ह्यस्यै सिद्धमस्मै सिद्धममुष्यै य एवं वेद सिद्ध्यत्यस्मै ॥ ६ ॥ (कलशे सर्वदेवस्थापनम्) यो विश्वचक्षुरुत विश्वतो मुखो विश्वतो हस्त उत विश्वतस्पात् । संबाहुभ्यां नमते संयजत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन्देव एकः ॥ १ ॥ यस्य व्रतमुप तिष्ठन्त आपो यस्य व्रते पशवो यन्ति सर्वे । यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वन्तमवसे जोहवीमि ॥ २ ॥ गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॥ ३ ॥ दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहन्तमपां गर्भं दर्शतमोषधीनाम् । अभीपतो वृष्टिभिस्तर्पयन्तं सरस्वन्तमवसे जोहवीमि ॥ ४ ॥ सरस्वतीं देवयन्तो हवन्ते सरस्वतीमध्वरे तायमाने । सरस्वतीं सुकृतो आह्वयन्ते सरस्वती दाशुषे वार्यं धात् ॥ ५ ॥ सरस्वत्यभि नो नेषि वस्योमा पस्फरी पयसः मा न आ धक् । जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा

त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥ ६ ॥ पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनी वती, यज्ञं वष्टु धियावसुः ॥ ७ ॥ चोदयित्री सूनृतानां चेतन्ती सुमतीनाम्, यज्ञं दधे सरस्वती ॥ ८ ॥ महो अर्णः सरस्वती प्रचेतयति केतुना, धियो विश्वा विराजति ॥ ९ ॥ जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहाति वेदः । स नः पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥ १० ॥ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं रयिं पोषणम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ११ ॥ यत इन्द्र भयावहे ततो नो अभयं कृधि । मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतिभिर्विद्विषो विमृधो जहि ॥ १२ ॥ ये देवा दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामध्येकादश स्थ । अप्सुषदो महिनैकादश स्थ ते देवासो यज्ञमिमं जुषध्वम् ॥ १३ ॥ स सुष्टुभा स ऋकता-गणेन वलं रुरोज बलिगं रवेण । बृहस्पतिरुस्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद्वावशतीरुदाजत् ॥ १४ ॥ एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः । बृहस्पते सुप्रजा वीरयन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ १५ ॥ ये के च ज्मा महिनो अहिमा या दिवो जज्ञिरे अपां सदस्थे । ते अस्मभ्यमिषये विश्वमायुः क्षप उस्रा

चरिवस्यन्तु देवाः ॥ १६ ॥ रक्षोहणं वाजिनमाजिघर्मि मित्रं प्रथिष्ठमुप यामि शर्म । शिशानो अग्निः क्रतुभिः समिद्धः स नो दिवा सरिषः पातु नक्तम् ॥ १७ ॥ प्रत्यग्ने हरसा हरः शृणीहि विश्वतः प्रति । यातुधानस्य रक्षसो बलं वीरुज वीर्यम् ॥ १८ ॥ अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि । इषं तोकाय नो दधः प्राण आयूंषि तारिषः ॥ १९ ॥ यत्ते नाम सुहवं सु प्रणीतेऽनुमतेऽनुमतं सदा नु । तेन त्वं सुमतिर्दैव्यस्से इषं पिन्व विश्ववारां सुवीराम् ॥ २० ॥ राकामहं सुहवां सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना । सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया दधातु वीरं शतदायमुक्थम् ॥ २१ ॥ यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि । ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ २२ ॥ सिनीवालि पृथुष्टके या देवानामसि स्वसा । जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजान्देवि दिदिड्ढि नः ॥ २३ ॥ या सुबाहुः स्वङ्गुरिः सुषूमा बहुसूवरी । तस्यै विश्पत्न्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतन ॥ २४ ॥ या गुङ्गूर्या सिनीवाली या राका या सरस्वती । इन्द्राणीमह्व ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ २५ ॥ इन्द्राणीमासु नारिषु सुपत्नीमहमश्रवम् । नह्यस्या

अपरं च न जरसा मरते पतिर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २६ ॥ नाहमिन्द्राणी रारण सख्युर्वृषाकपेर्ऋते । यस्येदमप्यं हविः प्रियं देवेषु गच्छति विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ २७ ॥ कुहूमहं सुकृतं विद्मनापसमस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि । या नो ददाति श्रवणं पितॄणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम ॥२८॥ कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषः शृणोतु । स्वसा देवानां महयन्त्यसे रायस्पोषं चिकितुषे दधातु ॥२९॥ धाता दधातु नो रयिमीशानो जगतस्पतिः । स नः पूर्णेन वावनत् ॥३०॥ प्रजापतीरमयतु प्रजा इह धाता दधातु सुमनस्यमानः संवत्सर ऋतुभिश्चाक्लृमानो मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥ ३१ ॥ (उपहोमदेवाः) (देवासुराणाम्) तव श्रिये व्यजिहीत पर्वतो गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः । इन्द्रेण युजः तमसा परिवृतं बृहस्पते निरपामौजो अर्णवम् ॥ १ ॥ बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसर्तप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥ २ ॥ बृहस्पतिः समजयद्वसूनि महोव्रजान्गोमतो देव एषः । अपः सिषासन्स्वरप्रतीतो बृहस्पतिर्हन्त्यमित्रमर्कैः ॥ ३ ॥ यमो दाधार पृथिवीं यमो द्यामुत सूर्यम् । यमाय सर्वमित्तस्थे यत्प्राण-

द्वायुरक्षितम् ॥ ४ ॥ यथा पञ्च यथा पञ्चथा पञ्चदशर्षयः । यमं यो विद्यात्स ब्रूया
द्यथैकर्षिर्विजानते ॥ ५ ॥ त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वी रेकमिद्बृहत् । गायत्री त्रिष्टु-
प्छन्दांसि सर्वास्ता यम आहिताः ॥ ६ ॥ मृळा नो रुद्रोत नो मयस्कृधि क्षयद्वी-
राय नमसा विधेमते । यच्छं च योश्च मनुरायेजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणी-
तिषु ॥ ७ ॥ अश्याम ते सुमतिं देवयज्यया क्षयद्वीरस्य तव रुद्र मीढः । सुम्नाय-
न्निद्विशो अस्माकमा चरारिष्टवीरा जुहवाम ते हविः ॥ ८ ॥ त्वेषं वयं रुद्रं यज्ञसा-
धनमकं कविमवसे निह्वयामहे । आरे अस्मद्दैव्यं हेळो अस्यतु सुमतिमिद्वयमस्या
वृणीमहे ॥ ९ ॥ अव ते हेळो वरुण नमोभिरवयज्ञेभिरीमहे हविर्भिः । क्षयमस्म-
भ्यमसुरप्रचेतो राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि ॥ १० ॥ उदुत्तमं वरुण पाशमस्म-
दवाधमं वि मध्यमं श्रथाय । अथा वयमादित्यव्रते तवानागसो अदितये स्याम
॥ ११ इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृळय त्वामवस्युराचके । तत्त्वायामि ब्र-
ह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेळ मानो वरुणेह बोध्युरुशंस
मा न आयुः प्रमोषीः ॥ १२ ॥ ॐभूर्लोकाय स्वाहा ॥ १३ ॥ ॐभुवोलोकाय०

॥ १४ ॥ ॐस्वर्लोकाय स्वा० ॥ १५ ॥ ॐभूर्भुवः स्वर्लोकाय स्वाहा ॥ १६ ॥ अग्नि-
र्मूर्धा दिवः ककुत्पतिः पृथिव्या अयम्, अपां रेतांसि जिन्वति ॥ १७ ॥ उभा
वामिन्द्राग्नी आहुवध्या उभा राधसः सह मादयध्यै । उभा दाताराविषां रयी-
णामुभा वाजस्य सातये हुवे वाम् ॥ १८ ॥ अयमिह प्रथमो धायि धातृभिर्होता
यजिष्ठो अध्वरेष्वीड्यः । यमप्नवानो भृगवो विरुरुचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशे विशे
॥ १९ ॥ अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः । तं जानन्नग्न आरोह ततो
नो वर्धया रयिम् ॥ २० ॥ (स्तोमो देवानाम्) उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेमाग्नये ।
आरे अस्मे च शृण्वते ॥ २१ ॥ अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुह्रे अह्रयः, पयः सह-
स्रसामृषिम् ॥ २२ ॥ (अरुणेः) कदाच नस्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपो-
पेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥ २३ ॥ परि ते दूळभो रथोऽस्माँ
अश्नोतु विश्वतः । येन रक्षसि दाशुषः ॥ २४ ॥ यौ ते श्वानौ यम रक्षितारौ
चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसौ । ताभ्यामेनं परि देहि राजन्स्वस्ति चास्मा अनमीवं
च धेहि ॥ १ ॥ यत्र वेत्थ वनस्पते देवानां गुह्या नामानि, तत्र हव्यानि गन्तय

॥ २ ॥ मुञ्चामि त्वा हविषा जीवनाय कमज्ञातयक्ष्मादुत राजयक्ष्मात् । ग्राहिर्जग्राह यदि वैतदेनं तस्या इन्द्राग्नी प्र मुमुक्तमेनम् ॥ ३ ॥ अङ्गादङ्गाल्लोम्नो लोम्नो जातं पर्वणि पर्वणि । यक्ष्मं सर्वस्मादात्मनस्तमिमं विवृहामि ते ॥ ४ ॥ ॐभूर्भुवः स्व० ॥ ३ ॥ ॐतद्विष्णोः परमं० ॥ ऐन्द्राग्नं वर्म बहुलं यदुग्रं विश्वे देवा नाति विध्यन्ति शूराः । तन्नस्त्रायतां तन्वः सर्वतो महदायुष्मन्तो जरामुपगच्छेम जीवाः ॥ (अथ नैवेद्यम्) अमृतेशमुद्रयाऽमृतीकृत्याऽमृतमस्तु अमृतायतां नैवेद्यम् । सावित्राणि सावित्रस्य देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाददे ॥ महागणपतये, कुमाराय, श्रियै, सरस्वत्यै, लक्ष्म्यै, विश्वकर्मणे द्वार्देवताभ्यः ॥ प्रजापतये, ब्रह्मणे, कलशदेवताभ्यः, ब्रह्मविष्णुमहेश्वरदेवताभ्यः, चतुर्वेदेश्वराय सानुचराय ऋतुपतये नारायणाय (मार्गशीर्षे) रुक्मिणीसहिताय कृष्णाय, श्रीसहिताय केशवाय । (पौषे) प्रियास०, अनन्ताय, वागीश्वरीस० नारायणाय (माघे) प्रीतिस० अच्युताय, कान्ता स० माधवाय (फाल्गुणे) शक्तिस० चक्रिणे, क्रियास० गोविन्दाय (चैत्रे । सिद्धिस० वैकुण्ठाय, मतिस० विष्णवे । वैशाखे ।

शोभास० जनार्दनाय, विभूतिस० मधुसूदनाय । ज्येष्ठे । महिमास० उपेन्द्राय, इच्छास० त्रिविक्रमाय । आषाढे । लक्ष्मीस० यज्ञपुरुषाय, धृतिस० वामनाय । श्रावणे । कान्तिस० वासुदेवाय, रति स० श्रीधराय । भाद्रपदे । प्राप्तिस० हरये, मायास० हृषीकेशाय । अश्वयुजे । प्राकाम्यास० योगीश्वराय, धीस० पद्मनाभाय । कार्तिके । लघिमास० पुण्डरीकाक्षाय, गरिमास० दामोदराय । मलिम्लुचे । सत्यभामास० नरकारये, निष्कलास० महामार्तण्डाय ॥ दुर्गायै त्र्यम्बकाय, वरुणय, यज्ञपुरुषाय, अग्निष्वात्तादिभ्यः पितृगणयागदेवताभ्यः ॥ भगवते वासुदेवाय, सङ्कर्षणाय, प्रद्युम्नाय, अनिरुद्धाय, सत्याय, पुरुषाय, अच्युताय, माधवाय, गोविन्दाय, सहस्रनाम्ने विष्णवे, लक्ष्मीसहिताय नारायणाय ॥ भवाय देवाय, शर्वाय दे०, रुद्राय दे०, पशुपतये दे०, उग्राय दे०, भीमाय दे०, महादेवाय दे०, ईशानाय दे०, ईश्वराय दे०, उमासहि०, शिवाय, पार्वतीस० परमेश्वराय ॥ विनायकाय, एकदन्ताय, कृष्णपिङ्गलाय, गजाननाय, लम्बोदराय, भालचन्द्राय, हेरम्बाय, आखुरथाय, विघ्नेशाय, विघ्नभक्ष्याय, वल्लभास० श्रीमहागणेशाय ॥

2 आज्य०

क्लींक्रांकुमाराय, षण्मुखाय, मयूरवाहनाय, सेनाधिपतये कुमाराय ॥ ह्रांह्रींसः सूर्याय सप्ताश्वाय, अनश्वाय, एकाश्वाय, नीलाश्वाय, प्रत्यक्षदेवाय, परमार्थसाराय, तेजोरूपाय, प्रभासहिताय आदित्याय ॥ भगवत्यै अमायै, कामायै, चार्वङ्ग्यै, टङ्कधारिण्यै, तारायै, पार्वत्यै, यक्षिण्यै, श्रीशारिकाभगवत्यै, श्रीशारदाभ०, श्रीमहाराज्ञीभ० श्रीज्वालाभ०, वीडाभ०, वैखरीभ०, वितस्ताभ०, गङ्गाभ०, यमुनाभ०, कालिकाभ०, सिद्धलक्ष्म्यै, महालक्ष्म्यै, महात्रिपुरसुन्दर्यै, सहस्रनाम्न्यै दे०यै भवान्यै ॥ अभयङ्करीदेव्यै, क्षेमङ्करीभवान्यै, सर्वशत्रुघातिन्यै, इह राष्ट्राधिपतये, अमुकभैरवाय ॥ इन्द्राय वज्रहस्ताय (सुराधिपतये शचीसहिताय)। अग्नये शक्तिह० (तेजोधिप० स्वाहास०)। यमाय दण्डह० (प्रेताधि० यामीस०)। नैर्ऋतये खड्गह० (रक्षोधि० दितिस०)। वरुणाय पाशह० (जलाधि० वारुणीस०)। वायवे ध्वजह० (जीवाधि० प्राणशक्तिस०)। कुबेराय गदाह० (यक्षाधि० यक्षिणीस०)। ईशानाय त्रिशूलह० (सर्वाधि० उमास०)। ब्रह्मणे पद्मह० (वेदाधि० गायत्रीस०)। विष्णवे चक्रह० (त्रैलोक्याधि० लक्ष्मीसहि०)। अनन्तादिभ्यः अष्टाभ्यः कुलनागदेवताभ्यः ॥

अग्न्यादित्याभ्यां, वरुणचन्द्रमोभ्यां, कुमारभौमाभ्यां, विष्णुबुधाभ्यां, इन्द्रावृहस्पतिभ्यां, सरस्वतीशुक्राभ्यां, प्रजापतिशनैश्चराभ्यां, गणपतिराहुभ्यां, रुद्रकेतुभ्यां, ब्रह्मध्रुवाभ्यां, अनन्तागस्त्याभ्यां ॥ ब्रह्मणे, कूर्माय, ध्रुवाय, अनन्ताय, हरये, लक्ष्म्यै, कमलायै, शिख्यादिभ्यः पञ्चचत्वारिंशद्वास्तोष्पतियागदेवताभ्यः ॥ ब्राह्म्यादिभ्यो मातृभ्यः, गौर्यादिभ्यो मातृभ्यः, ललितादिभ्यो मातृभ्यः, दुर्गाक्षेत्रगणेश्वरदेवताभ्यः, राकादेवताभ्यः, त्रिकादे०, सिनीवालीदे०, यामीदे० कुहूदे०, रौद्रीदे० ऐन्द्रीदे० वारुणीदे० बार्हस्पत्यदे० ॐभूर्दे० ॐभुवर्दे०, ॐस्वर्दे०, ॐभूर्भुवःस्वर्दे०, अखण्डब्रह्माण्डदे० । धूर्भ्यः, उपधूर्भ्यः महागायत्र्यै, सावित्र्यै, सरस्वत्यै, हेरुकादिभ्यो वटुकादिभ्यः तण्डुलमात्रं दधिमधुपर्कं ॐनमो नैवेद्यं निवेदयामि नमः ॥ (कलशे पुष्पं ।) हिरण्यगर्भः० १ यः प्राणतो० २ य ओजोदा० ३ येन द्यौ० ४ य इमे द्यावा० ५ यस्येमे विश्वे० ६ आपो ह यन्० ७ आ-नः प्रजां० ८ (बृहत्पुरुषसूक्ते पृष्ठं ८) अर्चन्तस्त्वा हवामहेऽर्चन्तः समिधीमहि । अग्ने अर्चत ऊतये ॥१॥ अर्चत प्रार्चत प्रियमेधासो अर्चत । अर्चन्तु पुत्रका उत पुरं न धृष्णुमर्चत ३ ॥ (इति ऋचकं समाप्तम्)

अथैकचक्रम् ॥

अग्निर्हिरण्यं, सोमो हिरण्यमितिचतुर्गृहीतेनोत्तरादक्षिणाघारावाज्यभागौ ॥ ॐअग्निर्हिरण्यममृतं हिरण्यमग्निरवरोचनं चित्रभानुः । अग्निर्गरुत्मानपतत्पतत्र्यग्निः पतङ्गमनुकृष्णवर्त्मा स्वाहा १ सोमो हिरण्यममृतं हि सोमः सोममपः सोममद्रिरब्यङ्गः । सोमो गरुत्मानपतत्पतत्री सोमः पतङ्गमनु शुक्लवर्त्मा स्वाहा २ एकचक्रमुदयादित्यष्टादशभिः समिधामन्त्रस्याज्यस्य च जुहोति ॥ एकचक्रमुदयाद्भ्राजमानं देवस्तोमं ददृशे सूर्यमेकम् । हरिद्रुक्मं विश्वमेजत्सचन्तं तस्मै नो देवाः परिधत्त सूर्याय स्वाहा १ एकविंशं पञ्चभिर्द्योतयन्तं षड्भिः सूर्यं प्रवता चोद्वता च । त्रिधा वर्धयन्तं भुवनस्य नाभिं यज्ञे सूर्यं शुक्रहुतं पुरस्तात्स्वाहा २ श्वेतः शुक्रो वृषभश्चर्षणीनां मूर्धा उतन्तूत्वा सुमतिं करिष्टः । स नो रयिं मे गृहेषु दधात्वानु वीरो वर्धतां द्योतमानः स्वाहा ३ अपां गर्भो विदथस्य प्रसादनमूर्वो तिष्ठत्सिन्धूनामनीके । सशेवृधमधिधावत्वन्तरिक्षं शुक्रः शिशुर्दीर्घमायुर्निधत्तां स्वाहा ४ ब्रह्माधिकः प्रथमो जातवेदा बृहस्पतिर्भारतो देवतानाम् । अस्मिन्यज्ञे बर्हिषि मोदमानो

हिरण्यवाशीरिषिरः स्वर्षः स्वाहा ५ शुचिर्देवानामृषभः प्रजानामृभुर्वसूनाममृतस्य नाभिः। अस्मिन्यज्ञे बर्हिषि मोदमानो हिरण्यरेता अभयं कृणोतु स्वाहा ६ बुधः सौम्यो अमृतत्वं बभूवामृतन्देवानामायुः प्रजासु। अस्मिन्यज्ञे सोमशिशुर्युवानः शन्नो भव पयसाप्यायमानः स्वाहा ७ बोधास्व मे मघवन्वाचमे मां बोधास्व मे विश्वभृतो जनित्री। बोधास्व मे मातरिश्वा वचोभिर्बोधास्व मे ब्रह्मणा संशिशाधि स्वाहा ८ अग्निर्मूर्धा० ९ चित्रो हन्ता रोहिदश्वः प्रजानामस्मिन्यज्ञे हविषा मान एतु। स नो वक्रीरभयं कृणोतु विश्वेत्स वामादधते स्वौतः स्वाहा १० शनैश्चरान्मावधीरश्मि वीरान्मानो गृहान्पशून्मा न आयुः। मा नो यूनो भविता नो रथेन मा नः शिशून्गर्भमानः किञ्चन स्वाहा ११ शन्नो भव ऋतुभिः शं समासैः शमर्धमासैः शमुषा अहोभिः। शन्नः काष्टाः प्रदिशो दिशश्च शं चन्द्रसूर्या ज्योतिषि शं च स्वाहा १२ मक्षूधाता मातरिश्वा वचोभिश्चन्द्रो अमृताद्वर्धते जायमानः। आयुः प्रजाममृतं हि सौभगत्वं प्रचन्द्रमास्थिरते दीर्घमायुः स्वाहा १३ भूयो जातो हविषश्चन्द्रमस्सात्पूर्णः पुरस्तात्पयसो हविर्भिः। पयो गर्भो देवताः पिन्वमा-

नश्चन्द्रो अमृतत्वमभयं कृणोतु स्वाहा १४ धनुनागा धनुनाजिं० १५ उग्रं तमो विश्वरूपं महन्तं स्वर्भानुरजरं महस्वत् । महद्भयात्तमसो मृत्युपाशाद्विमुञ्च राहुरभयं कृणोतु स्वाहा १६ केतुं कृण्वन्न केतवे० १७ यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निर्नरस्त्रिषधस्थे समीधिरे । इन्द्रेण देवैः सरथं स बर्हिषि सीदन्निहोता यजथाय सुक्रतुः स्वाहा १८ इति समिदन्नाज्येन हुत्वा ॥ अथ स्रवेणाज्येन चोपहोमान् । आदित्य इति । आदित्यस्तेजस्वी तेजोऽस्मिन्यज्ञे यजमाने दधातु स्वाहा १ शुक्रो भ्राजस्वी भ्रोजोऽस्मिन्यज्ञे० २ बृहस्पतिर्वाक्पतिर्वाच्योऽस्मि० ३ बुधो बुद्धिमान्बुद्धिमस्मि० ४ आरो यशस्वी यशोऽस्मि० ५ सौरः सुरभिः सुरभिमस्मि० ६ चन्द्रमा आयुष्मानायुरस्मि० ८ राहुरभय्यऽभयमस्मि० ८ केतुरनुपरोध्यऽनुपरोधमस्मि० ९ ध्रुवो धैर्यवान्धैर्यमस्मि० १० अगस्त्यो वीर्यवान्वीर्यमस्मि० ११ प्रद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नो यत्र देवाः पूर्वे पुराणाः । यत्रासो वैश्वानरः स्तोकातिथिस्तत्रेमं यज्ञं यजमानं च देहि स्वाहा १२ इमो अग्ने वीततमानि हव्या प्रेदं हविः प्राप्त्रेमान्स्तोकान् । स्तोकातिथिः स्तोका जूतिः पतन्त्यथा ह्यग्ने अमृतत्वं च धेहि १३

ध्रुवं ते राजा वरुणो० १४ ध्रुवं ध्रुवेण हविषाभि सोमं मृशामसि । अथोत इन्द्र० १५ अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं० । १६ । इत्येकचक्रम् ॥

अथ ग्रहेष्टब्राह्मणम् ।

स्रुवेणाज्यहोमः यजुः ॥ आदित्या रुद्रा वसवो जुषन्त्यसा आदित्यो यदादित्यमुषतो य इच्छते दंष्ट्रं क्रियमाणं नवीया नवग्रहणे नवीया न यजते, गृण्वन्तो नो दिव्या वा आदित्यो यदादित्या वनीयमुपयान्त्यर्थं वानां पार्थिवान यजते, सुगोजायद्गोजायता तर्हि यज्ञियाम इति, यज्ञिया वृद्धयंते, येन देवानां यज्ञिया यज्ञियानां वा अनावा तद्ब्रह्मवर्चस्वी तवन्यष्टता ऋतज्ञ इत अमृता ऋद्धयंते, तेने रासन्तमुरुगाय मद्य आदित्यो नवग्रहीतव्यन वो ग्रही स्या यजेत यूयं पात स्वस्तिभिः सदा न इति यजमानो वा आयव्यो वृध्यते यत ऋध्यते, यजमानाय वृध्यते प्रजया ऋध्यते य एवं वेद । देवाश्च वा असुराश्च समावदेवा यज्ञं कुर्वत यदेवादेवा अकुर्वत तदासुरा अकुर्वत ते देवा एतानि ग्रहहवींष्यऽपश्यँस्तैरिन्द्रमयाजंस्तदसुरानन्ववायंस्ततो देवा अभवन्पुरासुरा अभवन्त्यएवं विद्वानेतानि

ग्रहहवींषि यजति भ्रातृव्यस्याऽनन्ववायाय भवति आत्मना परस्य भ्रातृव्यो भवति, आदित्याय घृते चरुं निर्वपेत्तेजस्तेन परिक्रीणाति, शौक्रं चरुं ब्रह्मवर्चसं तेन० बृहस्पतये नैवारं पयसे चरुं वाक्पत्यं तेन०, बुधाय नवकपालं- चरुं बुद्धिं तेन०, भौमायैककपालं यशस्तेन० सौराय पलिलमिश्रं घृते चरुं सुरभिं तेन०, चन्द्रमसे पञ्चदशकपालं चरुमायुस्तेन०, राहवे चरुमभयं तेन०, केतवे चरुमनुपरोधं तेन०, ध्रुवाय चरुं धैर्यं तेन०, अगस्त्याय चरुं वीर्यं तेन० इत्येतान्येव सर्वाणि भवन्ति य एवं विद्वानेतया यजेत आज्येनोपहोमाञ्जुहोति आशिषामवरुद्ध्या एतया यजेत, यः कामयेत तेजस्वी भ्राजस्वी वाक्पतिर्बुद्धिमान्यशस्वी सुरभिरायुष्मानऽभय्यऽनुपरोधी धैर्यवान् वीर्यवान् स्यामित्येकचक्रमुदयाद्भ्राजमानमित्यष्टादशयाज्यावाक्यो भवति, सरूपत्वायाग्निर्हिरण्यं सोमो हिरण्यमित्याज्यभागौ, प्रद्धो अग्ने, इमो अग्ने इति संयाज्ये उच्चैर्यजत्येषां वा वाच उत्तममायुरुच्चैरुत्तमः समानानां भवति, आदित्यस्तेजस्वीत्युपहोमाञ्जुहोति, सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै य एवं विद्वानेतया यजेत राजसूयः सवितर्त्वप्रसवानां सवितादित्यौ

सद्यो देवासुरौ राजर्षीणाम् । स्वयमवयन्ना-या अश्वत्थशाखाया पत्रं भवति श्वेतांश्वेतवत्सां दुह्यन्ति तत्स्वयमर्केति स्वयं मथ्यति स्वयं व्ययत्यथ मैत्रा बार्हस्पत्यं चरुं श्रृतं कुर्वन्ति, तत्स्वयं तण्डुलान्विभजति ये क्षोदीयां सप्त-मायादाश्रृतो भवत्यथ तत्पत्रमाश्वत्थमपिधायापवित्रं वत्याजमानायति तत्स्थवीयस्व आवपति, समात्रं चरुं स्वयं श्रृतं भवत्यर्धे वेत्यः कुर्वन्त्यर्धं स्वयं कृतमर्धं बर्हिषो दन्त्यार्धं स्वयं दिनंमर्धमिध्म्य कुर्वन्त्यर्धं स्वयं कृतं शितिपृष्ठो बार्हस्पत्यस्य दक्षिणाश्वो मित्रस्य मावेचश्वेताश्वेतवाज्ञ्यग्नये ग्रहपतय आशूनामष्टाकपालः । सावित्रे प्रसवित्रे मतीनां नष्टकपालः, सोमाय वनस्पतये श्यामाकचरुं, बृहस्पतये वाचस्पतये नैवारश्चरुरिन्द्राय ज्येष्ठ्याय हायनानामेकादशकपालो, मित्राय सत्यस्य पतये । अम्बानां चरुं, वरुणाय धर्मणस्पतयेऽयनमस्त्रयोदशकपालो, रुद्राय पशुपतये गवीधुकश्चरुः सविता द्वा प्रसवेनां सवितामग्निगार्हस्पत्यानां सोमो वनस्पतीनां बृहस्पतीनां वाचमिन्द्रो ज्येष्ठानां मित्रा सत्यानां वरुणो धर्मणां रुद्रः पशूनां ते देवानामऽसपत्नमिमां स्ववध्वं, महते क्षेत्राय महते ज्येष्ठ्या महते राजाय महते जानराजाय मरुते

विश्वस्य भुवनस्याधिपतये (ते०) आगस्त्यस्यैतत्सूक्तं कयाशुभीयंतस्य सामिधिनीष्वऽप्यनुब्रूयात्तस्य याज्यानुवाक्या स्यातामगस्त्यो वै मरुद्भ्यः शतमुक्षणः पृश्नीः प्रौक्षत्तानिन्द्रायालभेत तं मारुतः क्रुद्धा वज्रमुद्धृत्याभ्यपतत्स एतत्सूक्तमपश्यन् तेनैनानशमयद्यदेतदनूच्यते शान्त्यै ॥ इति ग्रहेष्टब्राह्मणं ॥

अथ नक्षत्रयज्ञम् ॥

अग्नेर्देवा इहावह जज्ञानो वृक्तु बर्हिषि, असि होता न ईड्यः १ अगन्म महो नमसा यविष्ठं यो दीदाय, समिद्धः सुदुरोणे २ चित्रभानुं रोदसी अन्तरुर्वी स्वाहुतम्, विश्वतः प्रत्यहुतम् ३ मेधाकारं विदथस्य प्रसाधनमग्निं होतारं, परिभूतसम्मतिम् ४ त्वामर्भस्य हविषा समानमित्वा महो पृणते नान्यं त्वत् ५ मनुष्यत्वा निधीमहि मनुष्यत्समिधीमहि । अग्ने मनुष्यदग्निरो देवान्देवायते यज ६ अग्निर्हि वाजिनं विशे ददाति विश्वचर्षणिः । अग्नेराये स्वाभुवं स प्रीतो बर्हिमिषं स्तोतृभ्य आभर ८ (यजुः) अग्निर्देवता कृत्तिकानक्षत्रं, प्रजापतिर्देवता रोहिणीनक्षत्रं, मरुतो देवता इण्वकानक्षत्रं, रुद्रो देवता

बाहुर्नक्षत्रं, अदितिर्देवता पुनर्वसुर्नक्षत्रं, बृहस्पतिर्देवता तिष्योनक्षत्रं, सर्पो देवता आश्लेषानक्षत्रं, पितरो देवता मघानक्षत्रं, भगो देवता पूर्वफाल्गुणीनक्षत्रे, अर्यमा देवता उत्तरफाल्गुणीनक्षत्रं सविता देवता हस्तो नक्षत्रं त्वष्टा देवता चित्रानक्षत्रं, वायुर्देवता धनिष्ठानक्षत्रं, इन्द्राग्नीदेवता विशाखानक्षत्रं, मित्रोदेवताऽनूराधानक्षत्रं, इन्द्रोदेवता ज्येष्ठानक्षत्रं, निर्ऋतिर्देवता मूलं नक्षत्रं, आपो देवता पूर्वाषाढानक्षत्रं, विश्वेदेवा देवता उत्तराषाढानक्षत्रं, ब्रह्मा देवता अभिजिन्नक्षत्रं, विष्णुर्देवता अश्वत्थोनक्षत्रं, वसवो देवता श्रविष्ठानक्षत्रं, वरुणो देवता शतभिषङ्नक्षत्रं, अजैकपाद्देवता प्रोष्ठपदानक्षत्रं, अहिर्बुध्न्योदेवता उत्तरप्रोष्ठपदानक्षत्रं, पूषादेवता रेवतीनक्षत्रं, अश्विनौदेवता अश्विनीनक्षत्रं, यमोदेवता अपभरणी नक्षत्रं (तै०) अग्नेरुचः स्थ प्रजापतेः सोमस्य धातुर्भूयासं प्रजनिषीय तेन। ब्रह्मणा तेन च्छन्दसा तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदत स्वाहा ॥ अथ नक्षत्रदेवानामृचः ॥ कृ। अग्निर्मूर्धा०। रो। हिरण्यगर्भः०। मृ। मरुतो यद्धवो दिवः सुम्नायन्तो हवामहे, अतून् उपगन्तन। आ। मृळानो रुद्रो तन्नो०। पुं। सुत्रा-

माणं पृथिवीं द्यामनीहसा सुशर्माणमदितिं सुप्रणीतिम् । दैवीं नावं सुरित्रामनागसमस्रवन्तीमारुहेमा स्वस्तये । ति । तव श्रियेव्यजिही० । अश्ले । नमो अस्तु सर्पेभ्यो० । म । अहं पितॄन्० । पूफा । सदा सुगः पितुमां अस्तु पन्थामध्वा देवो ओषधीः संपिपृक्त । भगो मे अग्ने सख्येना मृद्ध्या तद्रायो अस्यां सदनं पुरुक्षोः । उफा । यत्ते अर्यमन्बहवो देवयानाः । ह । तत्सवितुर्वृणीमहे वयं देवस्य भोजनम् । श्रेष्ठांसर्वधातमं तुरं भगस्य धीमहि । चि । य इमे द्यावापृथिवी जनित्री रूपैरपिंशुद्भुवनानि विश्वा । तमद्यहोतरिषितो यजीयान्देवं त्वष्टारमुत यक्षिविश्वान् । स्वा । वायुरग्रेगा यज्ञप्रीस्साकं गर्मनसा यज्ञम् । शिवोनियुद्भिः शिवाभिः । वि । इन्द्राग्नी रोचना दिवः परिवाजेषु भूषथः । तद्वाञ्चेति प्रवीर्यम् । अनू । मित्रो जनन्यातयति प्रजानां मित्रो दधार पृथिवीमुत द्याम् । मित्रः कृष्टी रनिमिषाभिचष्टे मित्राय हव्यं घृतवद्विधेम । ज्ये । इन्द्रः सुत्रामा सुवा अयोभिः समृळीको भवतु विश्ववेदाः । बाधत्तान्द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम । मू । यन्ते देवे निर्ऋति० । पूषा । शन्नो देवी० । उषा । विश्वे देवा ऋता वृधा

ऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषन्तां युज्यम्पयः । अभि । ब्रह्म जज्ञानं० । श्र । वषट्ते विष्ण० । ध । आ मे ग्रहा भवन्त्वा प्रजा म, आ मा यज्ञो विशतु वीर्यवान् । आपो देवीर्यज्ञिया मा विशन्तु सहस्रस्य मा माभूमा माप्रहासीत् । शत । इमं मे वरुण श्रुधी० पूभा । उप प्रागाच्छमानं वाज्यर्वा देवद्रीचा मनसा दीध्यानः । अजः पुरो नीयते नाभिरस्यानु पश्चात्कवयो यन्ति रेभाः । उभा । अहिरिव भोगैः पर्येति बाहुं ज्याया हेतिम्परि बाधमानः । हस्तघ्नो विश्वावयनानि विद्वान्पुंमान्पुमांसं परिपातु विश्वतः । रे । पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षन्त्वर्वतः । पूषा वाजं सनेतु नः । अश्वि । प्र वदास्यम्यश्विना अवोचमस्य पतिः स्यां सुगवः सुवीरः । उत पश्यन्नश्नुवन्दीर्घमायुरां स्तमिवेज्जनिमानञ्जगम्याम् । भ । यमो दाधार० ॥ इति नक्षत्रयज्ञः ॥ इति समिदन्नाज्यभागः प्रथमः ॥ १ ॥

अथ यवतिलतण्डुलभागः २ ।

तत्रादौ गायत्रीब्राह्मणम् ॥ (विद्वान्न प्रणवं युञ्ज्याद्धोममन्त्रेषु सर्वदा । आशीर्वादेऽभिषेके च जपेऽमुं पूर्वमुच्चरेत् १ घृतदधितिलाश्चैव यवशर्करमिश्रिताः । एतत्पञ्चामृतं प्रोक्तं होमे सर्वार्थसिद्धिदम् ॥ २ ॥ ॐप्रजापतेर्भूलोकस्यानुष्टुप्, ककुभापृथ्वी ऋषिः, विराट्छन्दः ब्रह्मा देवता । प्रणवऋषिः । गायत्री छन्दः । परमाग्निर्वायुर्देवता । व्याहृतीनां जमदग्निभारद्वाजभृगव ऋषयः, अग्निवायुसूर्या देवताः सूर्याद्यावाहनार्थे श्रीमहागायत्रीप्रीत्यर्थं होमे विनियोगः) **ॐ कारो यस्य मूलं०** (इत्यादि) **ब्रह्मयोने नमोऽस्तु ते** (इत्यन्तं ऋचकपृष्ठे १) **ॐ अग्नये स्वाहा, ॐ भूः स्वाहा, ॐ भुवः०, ॐ स्वः, ॐ भूर्भुवः स्वः स्वा०** ॥

ॐ भूः स्वा० ॐ भुवः स्वा० ॐ स्वः स्वा०, ॐ महः स्वा०, ॐ जनः० ॐ तपः० ॐ सत्यं स्वाहा ॥ ॥ ॐ अग्नये स्वाहेत्यग्निः सर्वा देवताः सौख्यं करोत्यसौ वा अग्निः प्रीणाति, ॐ भूः स्वाहेति भूमिं वै उर्वन्तरिक्षमुर्वादींस्तेन प्रीणाति, ॐ भुवः स्वाहेति भुवनानां पतय इत्यद्भुतं तेन प्रीणाति, ॐ स्वः स्वाहेति आप एष इमं लोकं जयतु तेन सोमपः प्रीणाति, ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहेति अग्निं सूर्यं ज्योतिष्मन्तं करोति यजमानो वृद्ध्यते, ॐ भूःस्वाहेति भूमिर्वै द्विपदाश्चैव चतुष्पदस्तेन वृद्ध्यते ॐ भुवः स्वाहेति अन्तरिक्षं वै वायुर्देवतास्तेन वायवः प्रीणाति, ॐ स्वः स्वाहेति वाचो मे प्राणापानौ सम्राट्चक्षुषस्तेन प्रीणाति, ॐ महः स्वाहेति महामनसां महांल्लोकाञ्जयति होतारं तेन प्रीणाति, ॐ जनः स्वाहेति जनानां जनयतिर्जन्तूनामिमं लोकं तेन प्रीणाति, ॐ तपः स्वाहेति तपो वा असावादित्यो द्वादश मासाः संवत्सरस्तेन प्रीणाति, ॐ सत्यं स्वाहेति सत्यमिति वरुणश्चन्द्रमसौ नक्षत्राणि सप्तार्णवस्तेन प्रीणाति, अथोत्तरस्मै सर्वा देवतास्तेन प्रीणाति तेन सख्यं करोति, यजमानो वृद्ध्यते, सन्तत्यै प्रजावत्या भवति अविच्छिन्नं प्रदीयते य एवं वेद ॥ (इति व्याहृति

ब्राह्मणं) तत्सवितुर्वरेण्यं ॥ ३ ॥ मध्याह्ने वृषवाहना त्रिनयना शुक्लाम्बरालेपना खट्वाङ्गं त्रिशिखं कपालडमरू दोर्भिर्वहन्ती सदा । शुक्ला शुक्लविभूषणा नरशिरोमालाभिरावेष्टिता भूयाद्यौवनवत्यसौ त्रिजगतां सर्वार्तिविद्राविणी ॥ तत्सवितुरिति तदादित्यः सविता प्रसविता प्रजया पशुषु प्रतितिष्ठति, वरेण्यमित्यग्निर्वै वरिवः कृणोति, भर्गेति रश्मयः शतं सहस्रमयुतं च प्रतनोति, देवस्य द्योतन परमं कामस्य, धीमहीति धीमान्विश्वस्याप्नोति, धियो योन इति अह्वा रात्रिः सन्ध्यामुपयति, प्रचोदयादिति प्रजापतिर्वा प्रजामुपसृजति, पशुषु प्रतितिष्ठति, तस्माद्गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा भवति, सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै न ब्रह्मचारिणं शतं सहस्रमयुतं च प्रजावान्पशुमॉत्रयिमानायुष्मन्तं करोति, तस्माद्गायत्री आयुरिव परमं कामं गायत्र्याभितिष्ठति, य एवं वेद ॥ (इति तत्सवितुर्ब्राह्मणं) चतुर्भुजामर्कसहस्रकोटिभां त्रिलोचनां हारकिरीटशोभिताम् । चतुर्मुखस्याङ्कगतां महोज्ज्वलां वेदेश्वरीं पञ्चमुखीं नमाम्यहम् ॥ ओजोऽसि सहोसि० ॥ देवाश्च वा असुराश्च संय्यत्ता आसँस्तान्गायत्र्यन्तरातिष्ठदोजो वै वीर्यमन्नाद्यं परिगृह्य संवत्सरो वा वैनान्सोऽन्तरातिष्ठच्चतुर्विंशति

गायत्र्या अक्षराणि चतुर्विंशति संवत्सरस्यार्धमासास्ते विदुर्यंतरान्वा इयमुपवत्स्यति, त इदं भविष्यति तं व्यह्वयन्तदाभीत्यसुरा आह्वयन्विश्वकर्मन्निति देवास्तान्यतरांश्च नोपवर्तत, ते देवा एतद्यजुरपश्यन्नोजोसि सहोसि बलमसि भ्राजोसि देवानान्धाम नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरिति । सा देवानुपावर्तत, ततो देवा अभवन्परासुरा अभवन्नाग्नेय्यमष्टाकपालं निर्वपेद्भ्रातृव्यवान्वा स्पर्धमानो वा तमासाध्यैतै ऋजुरभिमृशेदोजो वै वीर्यं संवत्सर ओज एव वीर्यं भ्रातृव्यस्यवृङ्क्ते सनिर्वीर्यः पराभवति सैषा गायत्री नामेष्टिरथो आहुः क्षेत्रस्य संवर्ग इति (इति ओजोसिब्राह्मणं) ब्राह्मी हंसरथस्थिता मुखसरोज्योतिश्चतुर्वाङ्मयी मुद्रापुस्तककुण्डलाक्षवलयाधारा चतुर्भिर्भुजैः । रक्ता रक्तविभूषणा प्रहसिता रक्ताम्बरालङ्कृता कौमारी मम जीवितावधि सदा भूयादघध्वंसिनी ॥ अश्वमेधे घोराणामार्षम् । द्रष्ट्रे नम० (ऋ० पृ० ११-९) द्रष्ट्रे नम उपद्रष्ट्रे नमोऽनुद्रष्ट्रे नम, इत्यग्निर्वै द्रष्टा ब्रह्मण उपद्रष्टा वायुरनुद्रष्टा तेभ्य एव नमस्करोति, ख्यात्रे नम उपख्यात्रे नमोऽनुख्यात्रे नम इति, संवत्सरो वै ख्याताऽदित्य उपख्याता चन्द्रमाऽनु-

ख्याता तेभ्य एव नमस्करोति, शृण्वते नम उपशृण्वते नम इति, द्यावापृथिवीभ्यामेव नमस्करोति, सते नमोऽसते नम इति, सदसद्भ्यामेव नमस्करोति, जाताय नमो जनिष्यमाणाय नम इति, यज्ञायैव दक्षिणायै च नमस्करोति, भूताय नमो भविष्यते नम इति, ऋक्सामभ्यामेव नमस्करोति, चक्षुषे नमः श्रोत्राय नम इति यथा यजुरेकविंशतिकृत्वो नमस्करोति, पञ्चर्तवो द्वादशमासास्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंश एष स्वर्गो लोकः स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै सर्वा वा एतर्हेतस्मिन्देवता आशंसन्ती सामभिर्व्याहरिष्यतीत्यग्निः सर्वा देवता असावादित्योऽग्निर्यदेतैर्नमस्कारैरादित्यमुपतिष्ठते, सर्वाभिरेवैनं देवताभिः समर्धयत्यश्वं बङ्कारं ये ते पन्थानः सविता पूर्व्यास इति वितता अन्तरिक्षे तेभिर्नो अद्य पथिभिः सुगेभिरक्षा चनो अधि च ब्रूहि देव इति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै नमोऽग्नये पृथिवीक्षित इत्यग्निनायतनेषु निदधातीमानेवैनांल्लोकान्गमयति ॥ (इति द्रष्ट्रब्राह्मणम्) ॥

यस्या भूः पाददेशे वसति तदुपरि खं गुदे स्वर्गलोको नाभौ मध्ये महाख्यो जन उरसि गतः कण्ठगामी तपश्च । सत्यं मूर्ध्नीश्वराख्या त्रिगुणविरहिता निष्कला सु-

स्वरूपा सा देवी विश्वरूपा वितरतु विभवं वेदमूला पराख्या ॥ यो विश्वचक्षु० (ऋ० पृ० १२-४) यो विश्वचक्षुरुत इति, विश्वचक्षुर्वै देवानां भवति, विश्वतोमुख इति, विश्वमुखां दर्शयति, विश्वतोहस्त इति, विश्वहस्त उत्तमा भवति, उत विश्वतस्पादिति, विश्वतस्पाद्धधार, संबाहुभ्यामिति सर्वबाहुर्वै नमते नमस्कुर्याः कुर्वन्ते, संय्यजत्रैरिति सर्वस्य जित्यै, द्यावापृथिवी इति, द्यावापृथिव्योर्धारयते, जनयन्देव एक इति, जनमिति जनानां जनपतेर्जन्तूनामात्मा वै सर्वान्ध्याय्यन्ते देव एको भवति स देवः सर्वेभ्यो रक्षांसि भवति य एवं वेद (इति यो विश्वब्राह्मणम् ।) प्रातःकाले कुमारी कुमुदकलिकया जप्यमालां जपन्ती मध्याह्ने प्रौढरूपा विकसितवदना चारुनेत्रा विशाला । सन्ध्यायां वृद्धरूपा गलितकुचयुगा मुण्डमालां वहन्ती सा देवी दिव्यदेहा हरिहरनमिता पातु नो ह्यादिमुद्रा ॥ आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो० (ऋ० पृ० १२-५) आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वी जायतामित्याह, ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसं दधाति, तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामऽस्मिन्राष्ट्रे राजन्यः शूर इषव्योऽतिव्यते महारथो जायतामिति, राजन्य एव शौर्यं महिमानं दधाति, तस्मात्पुरा राजन्यः

शूर इषव्योऽतिव्यते महारथो जज्ञे, दोग्ध्री धेनुरिति धेन्वामेव पयो दधाति, तस्मात्पुरा धेनुर्दोग्ध्री जज्ञे, वोढानड्वानिति, अनुड्ह्येव बलं दधाति, तस्मात्पुरानुड्वान्वोढा जज्ञे, आशुः सप्तिरिति, अश्व एव बलं दधाति, तस्मात्पुराऽशुरश्वोऽजायत, पुरन्धिर्योषेति, योषित्येव ज्योतिरिव रूपं दधाति तस्माद्रूपिणी ज्योतिः प्रिया भावुका जिष्णू रथेष्ठा इति, राजन्य एव जैत्रं महिमानं दधाति, तस्मात्पुरा राजन्यो जिष्णुर्जज्ञे, सभेयो युवेति, एष वै सभेयो युवा यः प्रथमवयसि तस्मात्प्रथम वयसि स्त्रीणां प्रियो युवा पुमान्भावुकः, अस्य यजमानस्य वीरो जायतामित्याह वै तत्र यजमानस्यैव प्रजायां वीर्यं दधाति, तस्मात्पुरा राजन्यस्य वीरो जज्ञे, निकामे निकामे नः पर्जन्यो वर्षत्विति, निकामे निकामो वै तत्र पर्जन्यो वर्षति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते, फलवतीर्न ओषधयः पच्यन्तामिति, फलवत्यो वै तत्रौषधयः पच्यते, यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते, योगक्षेमो नः कल्पतामिति, योगक्षेमो वै तत्र कल्प्यते, यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते, तस्माद्यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते, क्लृप्तप्रजानां योगक्षेमो भवति य एवं वेद ॥ (अनेन मंत्रहोमेना० श्रीमहागायत्रीदेवीसन्तोषणार्थं

यवतिलतण्डुलहोमैः महागायत्री सवित्री सरस्वती प्रीयतां प्रीता भवतु)॥ **इत्याब्रह्मन्ब्राह्मणम्** ॥ **इति गायत्री**ब्राह्मणं सम्पूर्णम् ॥

अध्वर्योयं यज्ञो॰ (ऋ० पृ० १७–११) **धनुनागा॰** इत्यन्तं ॥ **तर्पणं** ॥ अनेन॰ महागणपतिः । कुमारः, श्रीः, सरस्वती, लक्ष्मीः, विश्वकर्मा, द्वार्देवताः प्रजापतिः ब्रह्मा, कलशदेवताः, ब्रह्मविष्णुमहेश्वरदेवताः, चातुर्वेदेश्वराः, सानुचराः, ऋतुपतिर्नारायणः। दुर्गा, त्र्यम्बकः, वरुणः यज्ञपुरुषः, अग्निष्वात्तादयः पितृगणयागदेवताः । प्रधानदेवताक्रमेण । भगवान्वासुदेवः ८ भवोदेवः ८ विनायकः ८ क्लींकां कुमारः ८ हांह्रीं सः सूर्यः ८ भगवती अमा ८ अभयंकरी देवी॰ इह राष्ट्राधिपतिरमुकभैरवः। इन्द्रो वज्रहस्तः, अग्निः शक्तिहस्तः, यमो दण्डहस्तः, नैर्ऋतिः खड्गहस्तः, वरुणः पाशहस्तः, वायुर्ध्वजहस्तः, कुबेरो गदाहस्तः, ईशानः त्रिशूलहस्तः, ब्रह्मा पद्महस्तः विष्णुश्चक्रहस्तः अनन्तादयोष्टौ कुलनागदेवताः प्रीयन्तां प्रीताः सन्तु ॥

अथ सूक्तानि ग्रहाणाम् ।

तत्रादौ अग्न्यादित्यसूक्तम् ॥ **अग्निस्तुवि॰** ॥ १ ॥ **आ कृष्णेन॰** २ (ऋ० पृ०

२२-१३) एकोऽनेकः सुसूक्ष्मः सकलजनहृदामन्तरस्थः परोक्षः स्थूलोऽसौ पञ्चवक्त्रो वरशुकवहनः शक्तिहस्तस्त्रिनेत्रः । सप्तार्चिः सप्तजिह्वस्त्रिभुवनजननस्थानसंहारकारी दीप्तः प्रत्यक्षदेवः स भवतु हुतभुक्सर्वकामप्रदो नः ॥ (अग्निर्नवमधुश्छन्दा वैश्वामित्रो, वायो वायव्यैन्द्रवायव, मैत्रावरुणस्तृचा, अश्विना द्वादशा,ऽश्विनैन्द्रवैश्वदेवसारस्वताः सप्तैताः प्रउगदेवताः सर्वप्रकृतिनो दश ॥ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम्, होतारं रत्नधातमम् ॥ १ ॥ अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्यो नूतनैरुत, स देवाँ एह वक्षति २ अग्निना रयिमश्नवत्पोषमेव दिवेदिवे, यशसं वीरवत्तमम् ॥ ३ ॥ अग्ने यं यज्ञमध्वरं विश्वतः परिभूरसि, स इद्देवेषु गच्छति ॥४॥ अग्निर्होता कविक्रतुः सत्यश्चित्रश्रवस्तमः, देवो देवेभिरागमत् ॥ ५ ॥ यदङ्ग दाशुषे त्वमग्ने भद्रं करिष्यसि, तवेत्तत्सत्यमङ्गिरः ॥ ६ ॥ उप त्वाग्ने दिवे दिवे दोषावस्तर्धिया वयम्, नमो भरन्त एमसि ॥ ७ ॥ राजन्तमध्वराणां गोपामृतस्य दीदिविम्, वर्धमानं स्वे दमे ॥ ८ ॥ स नः पितेव सूनवेऽग्ने सूपायनो भव, सचस्वा नः स्वस्तये ॥ ९ ॥ (सूक्तं १) वायवा याहि दर्शते मे सोमो अरं कृताः, तेषां पाहि श्रुधी हवम् ॥ १० ॥ वाय उक्थे-

भिर्जरन्ते त्वामच्छा जरितारः, सुतसोमा अहर्विदः ॥ ११ ॥ वायो तव प्रपृञ्चती धेना जिगाति दाशुषे, ऊरूची सोमपीतये ॥ १२ ॥ इन्द्रवायू इमे सुता उप-प्रयोभिरागतम्, इन्दवो वामुशन्ति हि ॥ १३ ॥ वायविन्द्रश्च चेतथः सुतानां वाजिनीवसू, तावा यातमुप द्रवत् ॥ १४ ॥ वायविन्द्रश्च सुन्वत आयातमुप निष्कृतम्, मक्ष्विंत्था धिया नरा ॥ १५ ॥ मित्रं हुवे पूतदक्षं वरुणं च रिशादसम्, धियं घृताचीं साधन्ता ॥१६॥ ऋतेन मित्रावरुणावृतावृधावृतस्पृशा । क्रतुं बृहन्तमाशाथे ॥१७॥ कवीनो मित्रावरुणा तुविजाता उरुक्षया, दक्षन्दधाते अपसम् ॥१८॥ (सू० २) अश्विना यज्वरीरिषो द्रवत्पाणी शुभस्पती, पुरुभुजा चनस्यतम् ॥ १९ ॥ अश्विना पुरुदंससा नराशवीरया धिया, धिष्णयावनतङ्गिरः ॥ २० ॥ दस्रा युवाकवा सुता नासत्या वृक्तबर्हिषा, आयातं रुद्रवर्तिनी ॥२१॥ इन्द्रा याहि चित्रभानो सुता इमे त्वायवः, अण्वीभिस्तना पूतासः ॥ २२ ॥ इन्द्रा याहि धियेषितो विप्रजूतः सुतावतः, उप ब्रह्माणि वाग्घतः ॥ २३ ॥ इन्द्रा याहि तूतुजान उप ब्रह्माणि हरिवः, सुते दधिष्व नश्चनः ॥ २४ ॥ ओमासश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आगत,

दाश्वांसो दाशुषः सुतम् ॥ २५ ॥ विश्वेदेवासो अप्तुरः सुतमागन्त तूर्णयः । उस्रा इवास्वसराणि ॥ २६ ॥ विश्वे देवासो अस्रिध एहि मायासो अद्रुहः, मेधं जुषन्त वह्नयः ॥२७॥ पावका नः सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती, यज्ञं वष्टुधियां वसुः ॥२८॥ चोदयत्री सूनृतानां चेतन्ती सुमतीनां, यज्ञन्दधे सरस्वती ॥२९॥ महो अर्णः सरस्वती प्रचेतयति केतुना, धियो विश्वा विराजति ॥ ३० ॥ (सू० ३) (इत्यृग्वेदेऽग्निसू० अथ यजुरग्निसू०) ॥ यजुर्भागे सर्वत्रऋष्यादेः स्फुटतयानवगमादृचां विभागो नास्ति । अत एव ऋगाभासेप्यच्छिन्नैवाहुतिर्विहिता) । अतो यजुषि आधुनिके "अग्निर्मूर्धा" इत्यादिस्थले यदृग्वेदत ऋक्पूर्त्तिः कृता तत्तु साहसम् । अन्यथा "ज्वलादेवीसूक्तेययजुषि "अग्न आयूंष्यग्ने पवस्वाग्न पावक रोचिषा" इत्यादौ सर्वत्र "अग्न आयूंषि पवस्व" इति "अग्ने पवस्व स्वपा" इत्थमेव ऋक्पूर्तौ अतिव्याप्तिः स्यात् तथा सति लौगाक्षिकृतेरप्रामाण्यं स्यात् । अतो मया प्राचीनक्रमेणैव लिख्यते ॥) ("ईळे अग्निमित्याङ्गिरसाधाया आग्नेयं गायत्रम्" ईळे अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनम्, श्रुष्टीवानं धितावानम् । अग्ने शकेम ते वयं यमं देवस्य वाजिनः, अतिद्वेषांसि तरेम । पृथु-

पाजा अमर्त्यों घृतनिर्णिक्स्वाहुतः, अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट्। तं सबाधो यतस्रुच इत्था धिया यज्ञवन्तः, आ चक्रुरग्निमूतये। नवं नूस्तोममग्नये दिवः श्येनाय जीजनत्, वस्वः कुविद्वनाति नः। स्पार्हा यस्य श्रियो दृशे रयिर्वीरवतो यथा, अग्ने यज्ञस्य चेततः। उप त्वा रण्वसन्दृशं प्रयस्वन्तः सहस्कृत, अग्ने ससृज्महे गिरः। उप छायामिव घृणेरगन्म शर्मते वयम्, अग्ने हिरण्यसन्दृशः। अग्ने मृळ महाँ असि य ईमा देवयुञ्जनम्, इयेथ बर्हिरासदम्। स मानुषीषु दूळभो विक्षु प्रावीरमर्त्यः, दूतो विश्वेषां भुवत्। और्वभृगवच्छुचिमप्नवानवदा हुवे, अग्निं समुद्रवाससम्। आसवं सवितुर्यथा भगस्येव भुजिं हुवे, अग्निं०। हुवे वातस्वनं कविं पर्जन्यक्रन्द्यं सहः, अग्निं०। उप त्वा जामयो गिरो देदिशतीर्हविष्कृतः, वायोरनीके अस्थिरन्। यस्य त्रिधात्ववृतं बर्हिस्तस्थावसन्दिनम्, आपश्चिन्निदधा पदम्। अग्निर्मूर्धा। उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा भ्राजन्त ईरते, तव ज्योतींष्यर्चयः। ईशिषे वार्यस्य हि दात्रस्याग्ने स्वर्पतिः, स्तोता स्यां तव शर्मणि। त्वामग्ने मनीषिणस्त्वां हिन्वन्ति चित्तिभिः, त्वां वर्धन्तु नो गिरः। अदब्धस्य सुधावतो दूतस्य रेभतः सदा, अग्ने सख्यं वृणी-

महे । अग्निः शुचिव्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिश्छविः, शुचीरोचत आहुतः ॥ (इति यजुरग्निसू० ॥ अथ ऋग्वेदे सूर्यसू०) प्रत्यक्षदेवं विषदं सहस्रमरीचिभिः शोभितभूमिदेशम् । सप्ताश्वगं सद्ध्वजहस्तमाद्यं देवं भजेऽहं मिहिरं हृदब्जे ॥ (उदुत्यं सप्तोना सौर्यं नवाद्या गायत्र्योऽन्त्यस्तृचो रोगघ्नोऽन्त्योऽर्धर्चो द्विपद्वेष उपनिषत्) उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः, दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ १ ॥ अपत्ये तायवो यथा नक्षत्रा यन्त्यक्तुभिः, सूराय विश्वचक्षसे ॥ २ ॥ अदृश्रन्नस्य केतवो विरश्मयो जनाँ अनु, भ्राजन्तो अग्नयो यथा ॥ ३ ॥ तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य, विश्वमाभासि रोचनम् ॥ ४ ॥ प्रत्यङ् देवानां विशः प्रत्यङ्ङुदेषि मानुषान्, प्रत्यङ्विश्वं स्वर्दृशे ॥ ५ ॥ येना पावक चक्षसा भुरण्यन्तं जनाँ अनु । त्वं वरुण पश्यसि ॥ ६ ॥ वि द्यामेषि रजस्पृथ्वहा मिमानो अक्तुभिः, पश्यञ्जन्मानि सूर्य ॥ ७ ॥ सप्त त्वा हरितो रथे वहन्ति देव सूर्य, शोचिष्केशं विचक्षण ॥८॥ अयुक्त सप्त शुन्ध्युवः सूरो रथस्य नप्त्यः, ताभिर्याति स्वयुक्तिभिः ॥ ९ ॥ उद्वयं तमसस्परि ज्योतिष्पश्यन्त उत्तरम् । देवं देवत्रा सूर्यमगन्म ज्योतिरुत्तमम् ॥ १० ॥ उद्यन्नद्य मित्रमह

आरोहन्नुत्तरां दिवम् । हृद्रोगं मम सूर्य हरिमाणं च नाशय ॥ ११ ॥ शुकेषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि । अथो हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि ॥ १२ ॥ उदगादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह । द्विषन्तं मह्यं रन्धयन्मो अहं द्विषते रधम् ॥ १३ ॥ समैक्षिषोर्ध्वमहसा आदित्येन महीयसा । अहं यशस्विनां यशो विश्वा रूपाण्यादधे ॥ १४ ॥ उद्यन्नद्यविनोभज पिता पुत्रेभ्यो यथा दीर्घायुत्वस्य हेषिषे तस्य नो धेहि सूर्य ॥ १५ ॥ उद्यन्तं त्वा मित्रमह आरोहन्तं विचक्षण । पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम् । ॥ १६ ॥ (इत्यृग्वेदे सूर्यसू०) । अथ यजुषि । अच्छिन्नाहुतिदेया ॥ उदुत्यमिति, षडर्चमादित्यस्यायं नोग्नेर्ब्रह्मणः ॥ उदु त्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥ द्यां गच्छ स्वर्गच्छ रूपो वो रूपेणाभ्यागां वयसा वयस्तुथो वो विश्ववेदा विभजतु वर्षिष्ठेऽधिनाके एतत्ते अग्ने राध एति सोमच्युतं तन्मित्रस्य पथा नयर्तस्य पथा प्रेत चन्द्रदक्षिणा ब्राह्मणमद्यध्यासं पितृमन्तं पैतृमत्यमृषिमार्षेयँ सुधातुदक्षिणम् ॥

अय नो अग्निर्वरिवस्कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन्, अयं शत्रूञ्जयतु जर्हृषाणोऽयं वाजञ्जयतु वाजसातौ ॥ वनेषु व्यन्तरिक्षं ततान वाजमर्वत्सुपयो अघ्न्यासु । हृत्सु क्रतुं वरुणो विक्ष्वग्निं दिवि सूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥ वि स्वः पश्य व्यन्तरिक्षं यतस्व सदस्यैरस्मद्दाता मधुमती देवत्रा गच्छ प्रदातारमाविशानवहायास्मान्देवि दक्षिणे देवयानेन पथायती सुकृताल्लोके सीदतन्नौ संस्कृतम् ॥ कदाचन स्तरीरसि नेन्द्र सश्चसि दाशुषे । उपोपेयेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते दानं देवस्य पृच्यते, उपयामगृहीतोस्यादित्येभ्यस्त्वा ॥ १ ॥ कदाचन प्रयुच्छस्युभे निपासि जन्मनी, तुरीयादित्यसवनं त इन्द्रियमातस्थावमृतं दिवि, उपयामगृही० ॥ २ ॥ यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्नमादित्यासो भवता मृळयन्तः । आवोऽर्वाची सुमतिर्ववृत्यादँहोश्चिद्या वरिवो वित्तरासत्, उपयामगृ० ॥ ३ ॥ विवस्वान्नादित्यैष ते सोमपीथस्तस्मिन्मन्दस्व या दिव्या वृष्टिस्तया त्वा श्रीणामि । अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्ट्वँ शिवेभिरद्य परिपाहि नो गयम् । हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकिर्नो अघशँस ईशत, उपयामगृहीतोऽसि देवाय त्वा सवित्रे उपयामगृही-

तोसि सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षे नम एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः॥ ॥ ॐनम आदित्याय, शिवचर्याधराय, सहस्रकिरणाय, कमलबान्धवाय, ग्रहाधिपतये, यजमानवरप्रदाय स्वाहा ॥ तर्पणं उदयंस्तु महाभानुस्तेजसा चाभयंकरः । सहस्ररश्मिदीप्तश्च ह्यादित्यः प्रीयतां मम ॥ अनेन मंत्रहोमेन० अग्न्यादित्यौ सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इत्यग्न्यादित्यसूक्तं ॥

अथ वरुणचन्द्रमःसूक्तम् ।

एवा वन्दस्व० १ याते धामानि० २ (ऋ० पृ० २३-३) श्यामं सौम्यरुचिं महामुनिनुतं यादोगणैः संस्तुतं, पाशं दण्डवरं दधानममलं दोर्भ्यां गजस्थं विभुम् । आशापाशशतघ्नमञ्चितदृशं मानोन्नतं यादसां राजानं प्रमदान्वितमभयदं देवं भजेहं सदा॥ ॥ शङ्खप्रभमेणप्रियं शशाङ्कमीशानमौलिस्थितमीड्यरूपम् । तमीपतिमम्बुजयुग्महस्तं ध्याये हृदब्जे शशिनं ग्रहेशम् ॥ स्वादो पञ्चोनाः प्रगाथः सौम्यं त्रैष्टुभं पञ्चमी जगती ॥ ॥ स्वादोरभक्षि वयसः सुमेधाः स्वाध्यो वरिवोवित्तरस्य । विश्वेयं देवा उत मर्त्यासो मधुब्रुवन्तो अभि सञ्चरन्ति ॥ १ ॥ अन्तश्च प्रागा अदितिर्भवास्यवयाता हरसो

दैव्यस्य । इन्दविन्द्रस्य सख्यं जुषाणः श्रौष्टीव धुरमनु राय ऋध्याः २ अपाम सोममसृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् । किं नूनमस्मान्कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृतमर्त्यस्य ३ शन्नोभवहृद आपीत इन्दो पितेव सोम सूनवे सुशेवः । सख्येव सख्य उरुशँस धीरः प्राण आयुर्जीवसे सोम तारीः ॥ ४ ॥ इमे मा पीता यशसा उरुष्यवो रथं न गावः सुमनाह पर्वसु । ते मा रक्षन्तु विस्रस- श्चरित्रादुत मा स्रामाद्यवयन्त्विन्दवः ॥ ५ ॥ अग्निर्नमा मथितं सन्दिदीपः प्रचक्षय कृण्वहि वस्यसोनः । अथा हिते मद आ सोम मन्ये रेवाँ इव प्रचरा पुष्टिमच्छा ॥ ६ ॥ इषिरेण ते मनसा सुतस्य भक्षीमहि पित्र्यस्येव रायः । सोम राजन्प्राण आयूँषि तारीरहानीव सूर्यो वासराणि ॥ ७ ॥ सोम राजन्मृळया नः स्वस्ति तव स्मसि व्रत्यास्तस्य विद्धि । अलर्ति दक्ष उत मन्युरिन्दो मा नो अर्यो अनुकामं परा दाः ॥ ८ ॥ त्वं हि नस्तन्वः सोम गोपा गात्रेगात्रे नृषु सत्था नृचक्षाः । यत्ते वयं प्रमिनाम व्रतानि स नो मृळ सुषखा देववस्यः ॥ ९ ॥ ऋदू- दरेण सख्या सचेय यो मा न रिष्येद्धर्यश्वपीतः । अयं यः सोमो न्यधाय्यस्मे

तस्मा इन्द्रं प्रतिरमेस्यायुः ॥ १० ॥ अपत्या अस्थुरनिरा अमीवा निरत्र-
सन्तसिषीचीरभैषुः । आ सोमो असाँ अरुहद्विहाया अगन्म यत्र प्रतिरन्त
आयुः ॥ ११ ॥ यो न इन्दुः पितरो हृत्सु पीतोऽमर्त्यो मर्त्याँ आविवेश । तस्मै
सोमाय हविषा विधेम मृळीके अस्य सुमतौ स्याम ॥ १२ ॥ त्वं सोम पितृभिः
संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आततन्थ । तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वयं स्याम
पतयो रयीणाम् ॥ १३ ॥ त्रातारो देवा अधि वोचता नो मा नो निद्रा ईशत
मोत जल्पिः । वयं सोमस्य विश्वाह प्रियासः सुवीरासो विदथमा विदेम ॥ १४ ॥
त्वं नः सोम विश्वतो वयोधास्त्वं स्वर्विदा विशा नृचक्षाः । त्वं न इन्द ऊतिभिः
सजोषाः पाहि पश्चातादुतवा पुरस्तात् ॥ १५ ॥ इत्यृचि ॥ अथ यजुषि ॥ (प्रवेदसे
इति वेदसो वन्दारोर्वैष्णवस्य शेषस्तिस्रः पाप्मापहस्य) प्रवेदसे कवये वेद्याय वचो
वन्दारु वृषभाय वृष्णे । यतोभयमभयं तन्नो अस्त्वव देवानां यजेहेड्यानि ॥
समिधाग्निं दुवस्यत घृतैर्बोधयतातिथिम् । आस्मिन्हव्या जुहोतन ॥ उदग्ने तव
तद्घृतादर्चीरोचत आहुतम्, निंसानं जुह्वो मुखे ॥ उप त्वा जुह्वो मम घृताचीर्यन्तु

हर्यत, अग्नेहव्या जुषस्व नः ॥ प्रजा अग्ने संवासयाशाश्च पशुभिः सह । राष्ट्राण्यस्मा आधेहि यान्यासन्सवितुः सवे ॥ संवः सृजामि हृदयं संसृष्टं मनो अस्तु वः । संसृष्टास्तन्वः सन्तु वः सँसृष्टः प्राणो अस्तु वः । संय्यः वः प्रियास्तन्वः सं प्रिया हृदयाणि वः । आत्मा वो अस्तु सं प्रियः सं प्रियास्तन्वो मम ॥ यो अश्वत्थः शमीगर्भ आरुरोह त्वय्यपि । तत्ते गृह्णामि यज्ञियैः केतुभिः सह ॥ मयि गृह्णाम्यहमग्ने अग्निं रायस्पोषेण सह वर्चसेह देवाः । मयि प्रजां मयि पुष्टिं दधामि मदेमशतहिमाः सुवीराः ॥ योनो अग्निः पितरो हृत्स्वन्तरा मर्त्यो मर्त्यां आविवेश । तमात्मनि परि गृह्णीमहे वयं मैपो अस्मानवहाय परागान्मा वयमेतमवहाय परागम ॥ मही विश्पत्नी सदनी ऋतस्यार्वाची एतं धरुणी रयीणाम् । अन्तर्वती जन्यं जातवेदसमध्वराणां जनयन्तं पुरो गाम् ॥ उत्समुद्राँ मधुमाँ ऊर्मिरागात्साम्राज्याय प्रतरन्दधानः । अमी च ये मघवानो वयं चेषमूर्जं मधुमत्सम्भरेम ॥ इयत्यग्र आसीरदो देवि प्रथमाना पृथग्यत् । देवैर्नुत्ता व्यसर्पो महित्वा अद्दंहथाः शर्कराभिस्त्रिविष्टपि ॥ अजयो लोकान्प्रदिशश्चतस्रः । उदेह्यग्ने अधि मातुः पृथिव्या विश

आविश महतः सधस्थात् । आशुन्त्वाजौ दधिरे देवयन्त हव्यवाहं भुवनस्य गोपाम् ॥ यदीदं दिवो यदि वा पृथिव्याः सम्बभूव सुकृत रराणयोः । तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः प्रजामस्मभ्यं जनयन्नयिं च ॥ चन्द्रमग्निं चन्द्ररथँ हरिव्रतं वैश्वानरमप्सुषदँ स्वर्विदम् । विगाहं तूर्णिं तविषीभिरावृतं तूर्णिं देवा स इह स्वश्रियन्दधुः ॥ यत्पृथिव्या अनामृतँ सम्बभूवत्वे सचा । तदग्निरग्नये ददत्तस्मिन्नाधीयतामयम् ॥ यदन्तरिक्षस्य यद्दिवो अनामृतँ सम्बभूवत्वेसचा । तदग्नि० ॥ ॐ नमः सोमाय, उमाचर्याधराय, षोडशकलाधिपतये, नक्षत्राधिपतये, कुमुदबान्धवाय, परमामृतधारिणे, यजमानवरप्रदाय स्वाहा । (तर्पणं) द्विजराजो महापुण्यस्तारापतिर्विशेषतः । ओषधीनां च यो राजा स सोमः प्रीयतां मम ॥ अनेन मंत्रहोमेन० वरुणचन्द्रमसौ सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इति वरुणचन्द्रमःसूक्तम् ॥

अथ कुमारभौमसूक्तम् ।

तँ युवन्देवा० ॥ १ ॥ अग्निर्मूर्धा० ॥ २ ॥ (ऋ० पृ० २३-६) षड्वक्रं दीर्घबाहुं सुरवरनमितं पार्वतीनन्दनं तं दोर्भ्यां शक्तिं वहन्तं ध्वजमपि च सदा दिव्यरूपं कुमा-

रम् । नृत्यन्मत्तमयूरवाहनगतं दैत्यान्तकं सिद्धिदं नानारत्नविभूषितं हरसुतं होमे भजेऽहं सदा ॥ ॥ **प्रतप्तगाङ्गेयनिभं ग्रहेशं सिंहासनस्थं कमलासिहस्तम् । सुरासुरैः पूजितपादपद्मं भौमं दयालुं हृदये स्मरामि ॥** अग्निर्होता दशगायत्रं ऋषिर्बोधयद्दाभ्यां सोमकं साहदेव्यमभ्यवदत्पराभ्यामस्याश्विनावाऽयुरयाचत ॥ **अग्निर्होता नो अध्वरे वाजी सन्परि णीयते, देवो देवेषु यज्ञियः ॥ १ ॥ परि त्रिविष्टयध्वरं यात्यग्नी रथीरिव, आ देवेषु प्रयो दधत् ॥ २ ॥ परि वाजः पतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत्, दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ ३ ॥ अयं यः सृञ्जये पुरो दैववाते समिध्यते, द्युमाँ अमित्रदंभनः ॥ ४ ॥ अस्य गा वीर ईवतोऽग्नेरी शीत मर्त्यः, तिग्मजम्भस्य मीळुषः ॥ ५ ॥ तमर्वन्तं न सानसिमरुषं न दिवः शिशुम्, मर्मृज्यन्ते दिवे दिवे ॥ ६ ॥ बोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः, अच्छा न हूत उदरम् ॥ ७ ॥ उत त्या यजता हरी कुमारात्साहदेव्यात्, प्रयता सद्य आदधे ॥ ८ ॥ एष वां देवावश्विना कुमाराः साहदेव्याः, दीर्घायुरस्तु सोमकः ॥ ९ ॥ तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यम्, दीर्घायुषं कृणोतन ॥ १० ॥**इति ऋग्वेदे ॥ अथ यजुषि (**जुष्टो दमूना**

इत्यनूच्यमानो ब्रह्मण:) जुष्टो दमूना अतिथिर्दुरोण इमं नो यज्ञमुप याहि विद्वान् । विश्वा अग्ने अभियुजो विहत्या शत्रूयतामा भरा भोजनानि ॥ अग्ने शर्ध महते सौभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि सन्तु । सं जास्पत्यं सुयममा कृणवषु शत्रूयतामभि तिष्ठा महाँसि ॥ सँसमिद्युवसे वृषन्नग्ने वीश्वान्यर्य आ । इळस्पदे समिध्यसे सनो वसून्या भर ॥ सखायः सं वः सम्यञ्चमिषँ स्तोमं चाग्नये । वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नप्ते सरस्वते ॥ अग्निस्तुविश्रवस्तमं तुवि ब्रह्माणमुत्तमम् । अतूर्तं श्रावयत्पतिं पुत्रं ददाति दाशुषे । अग्निर्ददाति सत्पतिं सासाह योयुधा नृभिः । अग्निरत्यँ रघुष्यदं जेतारमपराजितम् ॥ प्रद्धो अग्न इमो अग्ने ॥ उत नो ब्रह्मन्नविष उक्थेषु देवहूतमः । शं नः शोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रं सातमः ॥ नू नो रास्व सहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वसु । द्युमदग्ने सुवीर्यम् ॥ वर्षिष्ठमनुपक्षितं त्वां चित्रः श्रवस्तमम् । त्वामग्ने हविष्मन्तो विपाजसा ॥ भवानो अग्ने वितोत गोपा भवावयस्कृदुत नो वयोधाः । रास्वा च नः सुमहो हव्यदातिं त्रास्वोचनस्तन्वो अप्रयच्छन् ॥ हव्यवाहमभिमातिषाहँ रक्षोहनं पृतनासु जिष्णुम् । ज्योतिष्मन्तं दीद्यतं पुरन्धिमग्निं

स्विष्टकृतमाहुवेम ॥ ॥ स्विष्टमऽग्ने अभितद्गृणीहि विश्वाश्च देव पृतना अभिष्याः । सुगं नु पन्थां प्रदिशन्विभाहि ज्योतिष्मद्धेह्यजरं न आयुः ॥ सोमस्य मा तवसंवक्ष्यग्ने वह्निं चकर्थ विदथे यजध्यै देवाँ अच्छा दीद्यद्युञ्जे अद्रिं शमाये अग्ने तन्वँ जुषस्व ॥ श्रीणामुदारः । यच्चिद्धि ते पुरुषत्रा यविष्ठाचित्तिभिश्चकृमा कच्चिदागः । कृधीष्वस्माँ अदितेरनागन्व्येनाँसि शिश्रथो विष्वगग्ने ॥ महश्चिदग्न एनसो अभीक ऊर्वाद्देवानामुत मर्त्यानाम् । मा ते सखायः सदमिद्रिषाम यच्छा तोकाय तनयाय शं योः ॥ ॥ यं त्वा देवापिः शुशुचानो अग्न आर्ष्टिषेणो मनुष्यः समीधे । विश्वेभिर्देवैरनुमद्यमानः प्र पर्जन्यमीरया वृष्टिमन्तम् ॥ अग्ने बाधस्व वि मृधो वि दुर्गहापामीवामप रक्षांसि सेध । अस्मात्समुद्राद्बृहतो दिवो नोऽपां भूमानमुप नः सृजेह ॥ यथा ह त्यद्वसवो गौर्यं चित्पदि षितामभुञ्चता यजत्राः । एवो ष्वस्मन्मुञ्चता व्यँहः प्रतार्यग्ने प्रतरं न आयुः ॥ त्रीण्यायूँषि तव जातवेदस्तिस्र आजानीरुषसस्ते अग्ने । ताभिर्देवानामवो यक्षि विद्वानथा भव यजमानाय शं योः ॥ पिप्रीहि देवाँ उशतो यविष्ठ विद्वाँ ऋतूँ ऋतुपते यजेह । ये दैव्या ऋत्विजस्तेभिरग्ने त्वं

होतॄणामस्या यजिष्ठः ॥ आ देवानामपि पन्थामगन्म यच्छक्नुवामतदनु प्रवोढुम् । अग्निर्विद्वान्स यजात्सेदु होता सो अध्वरान्स ऋतून्कल्पयाति ॥ वि ज्योतिषा बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा । प्रादेवीर्मायाः सहते दुरेवाः शिशीते शृङ्गे रक्षसे विनिक्षे ॥ स्वाध्वी मकर्देववीतिर्नो अद्य यज्ञस्य जिह्वामविदाम गुह्याम् । स आयुरागात्सुरभिर्वसानो भद्रामकर्देवहूतिर्नो अद्य ॥ अग्निर्होता न्यसीदद्यजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उ लोके । युवा कविः पुरुनिष्ठा ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मध्य इद्धः ॥ अग्निर्दूतं पुरो दधे हव्यवाहमुपब्रुवे । देवाँ आसादयादिह ॥ अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः । स वेद यज्ञमानुषक् ॥ ॐनमोऽङ्गारकाय, कुमारव्रतधारिणे, महोग्रतेजसे तीक्ष्णकिरणाय, धरासुताय, शत्रुक्षयङ्कराय, रुद्रतनूजाय, यजमानवरप्रदाय स्वाहा ॥ (तर्पणं) येनार्जिता जगत्कीर्तिर्भूमिपुत्रेण शाश्वती । शत्रवश्च हता येन भौमेन महितात्मना । स प्रीयतां तु भौमोऽद्य तुष्टो भूयात्सदा मम ॥ अनेन मंत्रहोमेन० कुमारभौमौ सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इति कुमारभौमसूक्तम् ॥

अथ विष्णुबुधसूक्तम् ।

वषट्ते विष्ण० ॥ १ ॥ बोधास्व मे० ॥ २ ॥ (ऋ० पृ० २३–८) विष्णुं सर्वजनाश्रयं सुमुकुटं हारादिभूषान्वितं शान्तं श्यामवराननं सुरुचिरं दोर्भिश्चतुर्भिर्युतम् । शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं कौमोदकीं बिभ्रतं देवं तं गरुडाश्रयं सुनयनं दिव्याङ्गभूषं भजे ॥ सोमात्मजं हंसगतं द्विबाहुं शङ्खेन्दुरूपमसिपाशहस्तम् । दयानिधिं भूषणभूषिताङ्गं बुधं स्मरे मानसपङ्कजेऽहम् ॥ विष्णोः षड्वैष्णवं हि प्रवोजागतं त्वैन्द्रश्चाद्यस्तृचो भव पञ्चाबोधि षडाश्विनं त्वन्ते त्रिष्टुभौ ॥ विष्णोर्नु कं वीर्याणिप्रवोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि । यो अस्कभायदुत्तरं सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगायः १ प्रतद्विष्णुः स्तवते वीर्येण मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठः । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा २ प्र विष्णवे शूषमे तु मन्म गिरिक्षित उरुगायाय वृष्णे । य इदं दीर्घं प्रयतं सधस्थमेको विममे त्रिभिरित्पदेभिः ३ यस्य त्री पूर्णा मधुना पदान्यक्षीयमाणा स्वधया मदन्ति । य उ त्रिधातु पृथिवीमुत द्यामेको दाधार भुवनानि विश्वा ४ तदस्य प्रियमभि पाथो अश्यां नरो यत्र देव-

यवो मदन्ति । उरुक्रमस्य स हि बन्धुरित्था विष्णोः पदे परमे मध्व उत्सः ५ ता वाँ वास्तून्युश्मसि गमध्यै यत्र गावो भूरिशृङ्गा अयासः । अत्राह तदुरुगायस्य वृष्णः परमं पदमव भाति भूरि ६ प्र वः पातुमन्धसो धियायते महे शूराय विष्णवे चार्चत । या सानूनि पर्वतानामदाभ्या महस्तस्थतुरर्वतेव साधुना ७ त्वेषमित्था समरणं शिमीवतो रिन्द्राविष्णू सुतपा वामुरुष्यति । या मर्त्याय प्रतिधीयमानमित्कृशानोरस्तु रशनामुरुष्यथः ८ ता ईं वर्धन्ति मह्यस्य पौंस्यं नि मातरा नयति रेतसे भुजे । दधाति पुत्रोऽवरं परं पितुर्नाम तृतीयमधि रोचने दिवः ९ तत्तदिदस्य पौंस्यं गृणीमसीनस्य त्रातुरवृकस्य मीढुषः । यः पार्थिवानि त्रिभिरिद्विगामभिरुरुक्रमिष्टोरुगायाय जीवसे १० द्वे इदस्य क्रमणे स्वर्दृशोऽभिख्याय मर्त्यो भुरण्यति । तृतीयमस्य नकिरा दधर्षति वयश्चन पतयन्तः पतत्रिणः ११ चतुर्भिः साकं नवतिं च नवभिश्चक्रं न वृत्तं वृतींरवीविपत् । बृहच्छरीरो विमिमान ऋक्वभिर्युवा कुमारः प्रत्येत्याहवम् ॥ १२ ॥ भवा मित्रो न शेव्यो घृतासुतिर्विभूतद्युम्न एवया उ सप्रथाः । अधाते विष्णो विदुषा चिदर्ध्यः स्तोमो यज्ञश्च राध्यो हवि-

ष्मता ॥ १३ ॥ यः पूर्व्याय वेधसे नवीयसे सुमज्जानये विष्णवे ददाशति । यो जातमस्य महतो महि ब्रवत्सेदु श्रवोभिर्युज्यं चिदभ्यसत् ॥ १४ ॥ तमस्तोतारः पूर्व्यं यथा विद ऋतस्य गर्भं जनुषा पिपर्तन । आस्यजानन्तो नाम चिद्विवक्तन महस्ते विष्णो सुमतिं भजामहे ॥ १५ ॥ तमस्य राजा वरुणस्तमश्विना क्रतुं सचन्त मारुतस्य वेधसः । दाधार दक्षमुत्तममहर्विदं व्रजं च विष्णुः सखिवाँ अपोर्णुते ॥ ॥ १६ ॥ आ यो विवाय सचथाय दैव्य इन्द्राय विष्णुः सुकृते सुकृत्तरः । वेधा अजिन्वत्त्रिषधस्थ आर्यमृतस्य भागे यजमानमाभजत् ॥ १७ ॥ अबोध्यग्निर्ज्म उदेति सूर्यो व्यूषाश्चन्द्रा मह्यावो अर्चिषः । आयुक्षातामश्विना यातवे रथँ प्रासावीद्देवः सविता जगत्पृथक् ॥ १८ ॥ यद्युञ्जाथे वृषणमश्विना रथँ घृतेन नो मधुना क्षत्रमुक्षतम् । अस्माकं ब्रह्म पृतनासु जिन्वतं वयं धना शूरसाता भजेमहि ॥१९॥ अर्वाङ्त्रिचक्रो मधुवाहनो रथो जीराश्वो अश्विनोर्यातु सुष्टुतः । त्रिवन्धुरो मघवा विश्वसौभगः शंन आवक्षद्द्विपदे चतुष्पदे ॥ २० ॥ आ न ऊर्जं वहतमश्विना युवं मधुमत्या नः कशया मिमिक्षतम् । प्रायुस्तारिष्टं नीरपांसि मृक्षतं सेधतं द्विषो

भवत सचाभुवा ॥ २१ ॥ युवं ह गर्भं जगतीषु धत्थो युवं विश्वेषु भुवनेष्वन्तः ।
युवमग्निं च वृषणावपश्च वनस्पतीं रश्विनावैरयेथाम् ॥ २२ ॥ युवं हस्थो भिषजा
भेषजेभिरथो ह स्थो रथ्या रथेभिः । अथो ह क्षत्रमधि धत्थ उग्रा यो वां हविष्मा-
न्मनसा ददाश ॥ २३ ॥ इति ऋग्वेदे ॥ अथ यजुर्वेदे (रथन्तरं रथेन वैष्णवं सर्वे वाज-
पेयमन्त्राः देवानामार्षम्) रथन्तरँ साम भवत्याशीय उज्जित्या इयं वै रथन्तरमस्या-
मेवाध्यभिषिच्यते, वियोनिर्वै वाजपेयो निरुक्तः सम्राजापत्यो निरुक्तसामा तेन
वियोनिर्यदनिरुक्ताः प्रातःसवास्तेन स योनिरनिरुक्ताः प्रातःसवा अनिरुक्तः प्रजा-
पतिः प्रजापतिमेवाप्नोति, वाजवतीभिर्मध्यन्दिने स्तुवन्त्यन्नं वै वाजोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै
चित्रवतीभिरार्भवे पावमाने स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या । आष्ट्रदंष्ट्रमुत्तममुक्तानां भव-
त्युत्तरे एव स्तोत्रे अभिसन्तनोति, बृहत्साम भवति यद्वा अतिरिच्यतेऽमुन्तंल्लोक-
मभ्यतिरिच्यते, बृहत्त्वा अमुँल्लोकमाप्तुमर्हतीन्द्रियं वीर्यं बृहदिन्द्रियं एव वीर्ये
प्रतितिष्ठति वैष्णवीषु शिपिविष्टवतीषु, स्तुवन्त्येषा वै प्रजापतेः पशुष्टास्तनूर्या
शिपिविष्टवती, तस्माच्छिपिविष्टवतीषु स्तुवन्त्यतिरिक्तं वा एतदतिरिक्तं शिपिविष्टम-

तिरिक्तेनैवातिरिक्तमाप्नोति ॥ ॐ नमोबुधाय, विष्णुव्रतधारिणे, रूपाधिपतये, महाबुद्धिशरीराय, सोमवंशजाय, यजमानवरप्रदाय स्वाहा । तर्पणम्) बुधो बुद्धिप्रदाता च सोमपुत्रो महाद्युतिः । आदित्यस्य रथे तिष्ठन्स बुधः प्रीयतां मम अनेन मंत्र होमेन० विष्णुबुधौ सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इति विष्णुबुधसूक्तम् ॥

अथ इन्द्राबृहस्पतिसूक्तम् ॥

त्रातारमिंद्र० ॥ १ ॥ बृहस्पते अति० ॥ २ ॥ (ऋ० पृ० । २३–११) उद्यत्सूर्या द्युतरुचिनिभं मौलिरत्नांशुदीप्तं देवं पद्माशनिकरमजं नेत्रसाहस्ररम्यम् । हारानर्घ्यस्फुरदुरुमणिव्याप्तवक्षःस्थलं तं ध्याये देवैः प्रणमितपदं पूर्वदिक्पालमिन्द्रम् ॥ तेजोमयं शक्तित्रिशूलहस्तं सुरेन्द्रजेष्ठस्तुतपादपद्मम् । मेधानिधिं मत्स्यगतं द्विबाहुं गुरुं स्मरे मानसपङ्कजेऽहम् ॥ बृहस्पते बृहस्पतिर्शानं तुष्टाव नवमी जगती ॥ बृहस्पते प्रथमं वाचो अग्रं यत्प्रैरत नामधेयं दधानाः । यदेषां श्रेष्ठं यदरिप्रमासीत्प्रेणा तदेषां निहितं गुहाविः ॥ १ ॥ सक्तुमिव तितउना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचमक्रत । अत्रा सखायः सख्यानि जानते भद्रैषां लक्ष्मीर्निहिताधि वाचि ॥ २ ॥ यज्ञेन वाचः पदवीयमायन्तामन्व-

विन्दन्नृषिषु प्रविष्टाम् । तामाभृत्या व्यदधुः पुरत्रा तां सप्त रेभा अभि सन्नवन्ते॥३॥ उत त्वः पश्यन्न ददर्श वाचमुत त्वः शृण्वन्न शृणोत्येनाम् । उत त्वस्मै तन्वं विसस्रे जायेव पत्ये उषती सुवासाः ॥ ४ ॥ उत त्वं सख्ये स्थिरपीतमाहुर्नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु । अधेन्वां चरति माययैष वाचं सुश्रुवामफलामपुष्पाम् ॥ ५ ॥ यस्तित्याज सचिविदं सखायं न तस्य वाच्यपि भागो अस्ति । यदीं शृणोत्यलीकं शृणोति नहि प्रवेद सुकृतस्य पन्थाम् ॥ ६ ॥ अक्षण्वन्तः कर्णवन्तः सखायो मनोजवेषु समा बभूवुः । आदघ्नास उपकक्षास उ त्वे ह्रदा इव स्नात्वा उ त्वे ददृशे ॥ ७ ॥ हृदा तष्टेषु मनसो जवेषु यद्ब्राह्मणाः संयजन्ते सखायः । अत्राह त्वं विजहुर्वेद्याभिरोहब्रह्माणो विचरन्त्यु त्वे ॥ ८ ॥ इमे ये नार्वाङ्न परश्चरन्ति न ब्राह्मणासो नसुतेकिरासः । त एते वाचमभिपद्य पापया सिरीस्तन्त्रं तन्वते अप्रजज्ञयः ॥ ९ ॥ सर्वे नन्दन्ति यशसागतेन सभासाहेन सख्या सखायः । किल्बिषस्पृत्पितुषणिर्ह्येषामरं हितो भवति वाजिनाय ॥ १० ॥ ऋचां त्वः पोषमास्ते पुपुष्वान्गायत्रं त्वो गायति शक्वरीषु । ब्रह्मा त्वोवदति जातविद्यां यज्ञस्य मात्रां विमिमीत उ त्वः ॥ ११ ॥

इति ऋग्वेदे ॥ अथ यजुषि (इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रस्य जगतो, दैवी वाचं प्रत्याज्यशीर्षमानस्यासुरेभ्य, आयुर्यज्ञेन कल्पतामित्यनुवाकद्वयं यावत्पुरुषस्य नारायणस्यार्षम्) ॥ इन्द्राय वाचं वदतेन्द्राय वाचँ संवदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रं वाजं जय। आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादा मा द्यावापृथिवी विश्वरूपे । आ मा गन्तां पितरा मातरा चा मा सोमो अमृतत्वेन गम्यात् ॥ एषा वः सा सत्या सं वागभूद्यामिन्द्रेण समदध्वम् । अजीजपत वनस्पतय इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वम् ॥ वाजिनौ वाजिजितौ वाजं जित्वा बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतां । वाजिनो वाजिजितो वाजं जिगीवांसो बृहस्पतेर्भागे निमृजतां पत्नी॥ स्वोरोहावीहि स्वोरोहावेहि स्वोरोहाव स्वोरोहाव स्वोरोहाव स्वोरोहौ ॥ आयुर्यज्ञेन कल्पतां, मनो यज्ञे०, प्राणो य०, चक्षुर्य०, श्रोत्रं य०, वाग्य०, आत्मा य०, ब्रह्मा य०, पृष्टं य०, यज्ञोयज्ञेन कल्पतां, स्वर्देवा अगन्म प्राजापतेः प्रजा अभूवन्नमृता अभूम ॥ वाजाय स्वाहा, प्रसवाय स्वाहा, पिजाय स्वाह, क्रतवे स्वाहा, वाक्पतये स्वाहा, वसवे स्वाहा, स्वर्मौर्ध्नाय स्वाहा, मूर्ध्ने वैयशनाय स्वाहा, व्यश्नन आन्त्याय स्वाहा, अन्त्याय भौवनाय स्वाहा, भुवनस्य पतये स्वाहा, प्रजापतये

स्वाहा, अधिपतये स्वाहा, अन्नाय त्वा, वाजाय त्वा, वाजजित्यै त्वा ॥ ॐ नमो बृहस्पतये, ब्रह्मचर्याधराय, प्रजापालपतये, देवराजपुरोहिताय, देवगुरवे, सुरमन्त्रिणे यजमानवरप्रदाय स्वाहा ॥ तर्पणम् ॥ मेरुमूर्ध्नि समाक्रान्तो देवराजपुरोहितः । ज्ञाता यः सर्वशास्त्राणां स गुरुः प्रीयतां मम । अनेन मंत्रहोमेन० इन्द्राबृहस्पती सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इति इन्द्राबृहस्पतिसूक्तम् ॥

अथ सरस्वतीशुक्रसूक्तम् ।

सरस्वतीं देवयन्तो० ॥ १ ॥ अन्नात्परिस्रुतो० ॥ २ ॥ (ऋ० पृ० २९–१) उद्यच्चन्द्रसहस्रकोटिसदृशीं पद्माननां हंसगां वाग्देवीं सुमनोहरैर्भुजयुगैर्वीणां तथा पुस्तकम् । पद्मं चामृतपूर्णरत्नचषकं दिव्याम्बरैर्भूषितां सन्धार्य वरदां मनोहरतनुं वाग्देवतां चिन्तये ॥ १ ॥ सन्तप्तकाञ्चननिभं द्विभुजं दयालुं पीताम्बरं धृतसरोरुहद्वन्द्वशूलम् । क्रौञ्चासनसमसुरसेवितपादपद्मं शुक्रं स्मरे द्विनयनं हृदयाम्बुजेऽहम् ॥ २ ॥ इयं पड्भिना सारस्वतं त्रिजगत्यादिजगती त्रिष्टुबन्तम् ॥ इयमददाद्रभसमृणच्युतं दिवोदासं वध्र्यश्वाय दाशुषे । या शश्वन्तमाचखादावसं पणिं ता ते दात्राणि तविषा सरस्वति ॥ १ ॥ इयं शुष्मे-

भिर्बिसखा इवारुजत्सानु गिरीणां तविषेभिरूर्मिभिः । पारावतघ्निमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥ २ ॥ सरस्वति देवनिदो निबर्हय प्रजां विश्वस्य वृसयस्य मायिनः । उत क्षितिभ्योऽवनीरविन्दो विषमेभ्यो अस्रवो वाजिनीवति ॥ ३ ॥ प्रणो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवति, धीनामवित्र्यवतु ॥ ४ ॥ यस्त्वा देवि सरस्वत्युपब्रूते धने हिते, इन्द्रं न वृत्रतूर्ये ॥ ५ ॥ त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनी, रदा पूषेव नः सनिम् ॥६॥ उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः, वृत्रघ्नी वष्टि सुष्टुतिम् ॥ ७ ॥ यस्या अनन्तो अह्रुतस्त्वेषश्चरिष्णुरर्णवः, अमश्चरति रोरुवत् ॥ ८ ॥ सा नो विश्वा अति द्विषः स्वसॄरन्या ऋतावरी, अतन्नहेव सूर्यः ॥ ९ ॥ उत नः प्रियः प्रियासु सप्तस्वसा सुजुष्टा, सरस्वती स्तोम्याभूत् ॥ १० ॥ आपप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अन्तरिक्षम्, सरस्वती निदस्पातु ॥ ११ ॥ त्रिषदस्था सप्तधातुः पञ्च जाता वर्धयन्ती, वाजे वाजे हव्या भूत् ॥ १२ ॥ प्रया महिम्ना महिनासु-चिकिते द्युम्नेभिरन्या अपसामपस्तमा । रथ इव बृहती विभ्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥ १३ ॥ सरस्वत्यभि नो नेषि वस्यो माप स्फरीः पयसा

आ न आधक् । जुषस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ०॥ १४ ॥ श्रीरु
इति ऋचि ॥ अथ यजुषि ॥ सोमो राज इति द्वावनुवाकौ क्रौञ्चा आङ्गिरसस्य । सुरावन्त-
मिति मृत्योः सांपारायणस्य ॥ सोमो राजामृतँ सुत ऋजीषेणाजहान्मृत्युम् । ऋतेन
सत्यमिन्द्रियं विपानं शुक्रमन्धस इन्द्रस्येन्द्रियमिदं पयोऽमृतं मधु ॥ १ ॥ सोम-
मद्भ्यो व्यपिबच्छन्दसा हंसाः शुचिषत् । ऋतेन० ॥ २ ॥ अद्भ्यः क्षीरं व्यपिब-
त्कुङ्ङाङ्गिरसो धिया । ऋतेन० ॥ ३ ॥ अन्नात्परिस्रुतो रसं ब्रह्मणा व्यपिबत्क्षत्रम् ।
ऋतेन० ॥ ४ ॥ रेतो मूत्रं विजहाति योनिं प्रविशदिन्द्रियम् । गर्भो जरायुणावृत
उल्बं जहाति जन्मना । ऋतेन० ॥ ५ ॥ वेदेन रूपे व्यपिबत्सुतासुतौ प्रजापतिः
ऋतेत ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा रूपे व्याकरोत्सत्यानृते प्रजापतिः । ऋतेन० ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा
परिस्रुतो रसं शुक्रेण शुक्रं व्यपिबत्, पयः सोमं प्रजापतिः । ऋतेन० ॥ ८ ॥
सुरावन्तं बर्हिषदं सुवीरं यज्ञं हिन्वन्ति महिषा नमोभिः । दधानाः सोमं दिवि
देवतासु मदेमेन्द्रं यजमानाः स्वर्काः ॥ यस्ते रसः सम्भृत ओषधीषु सोमस्य
शुष्मः सुरया सुतस्य । तेन जिन्व यजमानं मदेम सरस्वतीमश्विनाविन्द्रमग्निम् ॥

यमश्विना नमुचेरासुरादधि सरस्वत्यसुनोदिन्द्रियाय । इमं ते शुक्रं मधुमन्तमिन्द्रं सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ यदत्र रिप्तं रसिनः सुतस्य यदिन्द्रो अपिबच्छचीभिः । अहं तदस्य मनसा शिवेन सोमं राजानमिह भक्षयामि ॥ ॐनमः शुक्राय, इन्दुचर्याधराय, सप्तकिरणाय, मायाधिपतये, असुरगुरवे, यजमानवरप्रदाय स्वाहा तर्पणं । सोमतुल्या प्रभा यस्य योऽसुराणां गुरुस्तथा । जेता यः सर्वशत्रूणां स काव्यः प्रीयतां मम ॥ अनेन मन्त्रहोमेन सरस्वतीशुक्रौ सानुचरौप्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् । इति सरस्वतीशुक्रसूक्तम् ॥

अथ प्रजापतिशनैश्चरसूक्तम् ।

प्रजापते न हि ॥ १ ॥ शन्नो देवी० ॥ २ ॥ (ऋ० पृ० २९-४) ब्रह्माणं रक्तवर्णं सुरवरनमितं बाहुभिर्धारयन्तं रक्ताक्षमक्षमालाममृतपरिमितं रक्तपात्रं सुशोभम् । गायत्र्या सन्नियुक्तं संमुनिश्रुतिगणैर्वेष्टितं वामभागे नानाभूषासुभूषं प्रहसितवदनं होमकाले भजेऽहम् ॥ नीलाञ्जनाभं मिहिरेष्टपुत्रं ग्रहेश्वरं पाशभुजङ्गपाणिम् । सुरासुराणां भयदं द्विबाहुं शनिं स्मरे मानसपङ्कजेऽहम् ॥ शं वतीः षट्छान्तिरानुष्टुभं पञ्चम्यादि बृहतीजगत्यौ शन्न

पश्चोना शान्तिः ॥ शंवतीः पारयन्त्येतेदं पृच्छस्व वचो यथा । अभ्यारन्तं समाकेतं य एवेदमिति ब्रवत् ॥ १ ॥ जायाकेतुं परिस्रुतं भारती ब्रह्मवादिनी । सञ्जानानामहीजाता य एवेदमिति ब्रवत् ॥ २ ॥ इन्द्रस्तं किं विभुं प्रभुं भानुनायं जुजोषति । तेन सूर्यमरोचयद्येनेमे रोदसी उभे ॥ ३ ॥ जुषस्वाग्ने अङ्गिरः काण्वं मेध्यातिथिम् । मा त्वा सोमस्य बर्बृहत्सुतस्य मधुमत्तमः ॥ ४ ॥ त्वमग्ने अङ्गिरः शोचस्व देववीतमः । आशन्तमशन्तमाभिरभिष्टिभिः शान्तिं स्वस्तिमऽकुर्वत ॥ ५ ॥ शं नः कनिक्रददेवः पर्जन्यो अभिवर्षत्वोषधयः संप्रवर्धन्ताम् । शं नो द्यावापृथिवी शं प्रजाभ्यः शंनो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ ६ ॥ शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः शन्न इन्द्रा वरुणा रातहव्या । शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शं न इन्द्रापूषणा वाजसातौ॥७॥शन्नो भगः शमु नः शंसो अस्तु शन्नः पुरन्धिः शमु सन्तु रायः । शन्नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शंनो अर्यमा पुरुजातो अस्तु ॥ ८ ॥ शन्नो धाता शमु धर्ता नो अस्तु शन्न ऊरूची भवतु स्वधाभिः । शं रोदसी बृहती शन्नो अद्रिः शन्नो देवानां सुहवानि सन्तु ॥ ९ ॥ शन्नो अग्निर्ज्योतिरनीको अस्तु शन्नो मित्रावरुणावश्विना शम् । शन्नः

सुकृतां सुकृतानि सन्तु शन्न इषिरो अभिवातु वातः ॥ १० ॥ शन्नो द्यावापृथिवी पूर्वहूतौ शमन्तरिक्षं दृषये नो अस्तु । शन्न ओषधीर्वनिनो भवन्तु शन्नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥ ११ ॥ शन्न इन्द्रो वसुभिर्देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः । शन्नो रुद्रो रुद्रेभिर्जलाषः शन्नस्त्वष्टाग्नाभिरिह शृणोतु ॥ १२ ॥ शन्नः सोमो भवतु ब्रह्म शन्नः शन्नो ग्रावाणः शमु सन्तु यज्ञाः । शन्नः स्वरूणां मितयो भवन्तु शन्नः प्रस्वः शम्वऽस्तु वेदिः ॥ १३ ॥ शन्नः सूर्य उरुचक्षा उदेतु शन्नश्चतस्रः प्रदिशो भवन्तु । शन्नः पर्वता ध्रुवयो भवन्तु शन्नः सिन्धवः शमु सन्त्वापः ॥ १४ ॥ शन्नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः शन्नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः । शन्नो विष्णुः शमु पूषाणो अस्तु शन्नो भवित्रं शम्वस्तु वायुः ॥ १५ ॥ शन्नो देवः सविता त्रायमाणः शन्नो भवन्तूषसो विभातीः । शन्नः पर्जन्यो भवतु प्रजाभ्यः शन्नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शम्भुः ॥ १६ ॥ शन्नो देवा विश्वेदेवा भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु । शमभिषाचः शमु रातिषाचः शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अप्याः ॥ १७ ॥ शन्नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शन्नो अर्वन्तः शमु सन्तु गावः । शन्न

ऋभवः सुकृतः सुहस्ताः शन्नो भवन्तु पितरो हवेषु ॥ १८ ॥ शन्नो अज एकपा-
देवो अस्तु शन्नोऽहिर्बुध्न्यः शं समुद्रः । शन्नो अपां नपात्पेरुरस्तु शन्नः पृश्निर्भवतु
देवगोपाः ॥ १९ ॥ आदित्या रुद्रा वसवो जुषन्तेदं ब्रह्म क्रियमाणं नवीयः ।
शृण्वन्तु नो दिव्याः पार्थिवासो गोजाता उतये यज्ञियासः ॥ २० ॥ ये देवानां
यज्ञिया यज्ञियानां मनुर्यजत्रा अमृता ऋतज्ञाः । ते नो रासन्तामुरुगायमद्य
यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ २१ ॥ इति ऋचि ॥ अथ यजुषि ॥ शन्नो देवीरिति
ब्रह्मणः ॥ शन्नो देवीरभीष्टये आपो भवन्तु पीतये, शंयोरभिस्रवन्तु नः ॥
एवे ग्रूने युवतयो नमन्त यदीमुशन्नुशतीरेत्यच्छ । सं जानते मनसा संचि-
कित्रेऽध्वर्यवो धिषणापश्च देवीः ॥ ओषधीरिति मातरः, या ओषधीः पूर्वा
जाता देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा । मनै नु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च ॥ गावो भगो
गाव इन्द्रो मे अच्छान्गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः । इमा या गावः स जनास
इन्द्र इच्छामीद्धृदा मनसा चिदिन्द्रम् ॥ न ता अर्वा रेणुककटो अश्नुते न संस्कृत-
त्रमुप यन्ति ता अभि । उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य विचरन्ति

यजुनः ॥ रात्री व्यख्यदायती पुरुत्रा देव्यक्षभिः, विश्वा अधिश्रियोऽधित ॥ उप ते गा इवाकरं वृणीष्व दुहितर्दिवः, रात्रिः स्तोमं न जिग्युषे ॥ उदुत्यश्चित्रन्देवानाम्, अन्विदनुमते त्वं मन्यासै शञ्चनस्कृधि । इषन्तोकायनोदधः प्राण आयूँषि तारिषः॥ यत्ते नामसुहवं सु प्रणीतेऽनुमतेऽनुमतँ सदा नु । तेन त्वं सुमतिं दिव्यस्मे इषं पिन्वं विश्ववारं सुवीराम् ॥ राकामहं सुहवाँ सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना । सीव्यत्वपः सूच्या च्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥ यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि । ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ सिनीवालि पृथुष्टुके या देवानामसि स्वसा, जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिड्ढि नः ॥ या सुबाहुः स्वङ्गुरिः सुषूमा बहुसूवरी । तस्यै विश्पत्न्यै हविः सिनीवल्यै जुहोतन ॥ कुहूमहं सुकृतं विद्मनापसमस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि । या नो ददाति द्रविणं पितॄणां तस्यै ते देवि हविषा विधेम ॥ कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषः शृणोतु । स्वसा देवानां महयन्त्यस्मे रायस्पोषं चिकितुषे दधातु ॥ धाता दधातु नो रयिमीशानो जगतस्पतिः, स नः पूर्णेन वाव-

नत् ॥ प्रजापतिरमयतु प्रजा इह धाता दधातु सुमनस्यमानः । संवत्सर ऋतुभिश्चाक्लृपानो मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥ ॐ नमः शनैश्चराय, यमचर्याधराय, कालराज्याधिपतये कृष्णशरीराय, छायासुताय, महामृत्युकिरणाय, यजमानवरप्रदाय स्वाहा ॥ तर्पणम् ॥ कृष्णवर्णः कृशाङ्गश्च कृष्णजीमूतसन्निभः । शनैश्चरः सूर्यपुत्रः स सौरः प्रीयतां मम ॥ अनेन मन्त्रपाठेन० प्रजापतिशनैश्चरौ सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इति प्रजापतिशनैश्चरसूक्तम् ॥

अथ गणपतिराहुसूक्तम् ।

गणानां त्वा ग० १ कया नश्चित्र० २ (ऋ पृ० २४-७) ध्याये देवं गणेशं गिरितनयसुतं रक्तवर्णं त्रिनेत्रं मालां दन्तं वहन्तं सततमपि वरैर्दक्षिणैर्बाहुभिः स्वैः । वामैः शुभ्रं कुठारं सकलभयहरं मोदकानां च पात्रं सिंहस्कन्धेस्थितं तं प्रथितगुणनिधिं विघ्नराजं महेशम् ॥ **शीतांशुमित्रान्तकमीड्यरूपं घोरं च वैडूर्यनिभमबाहुम् । त्रैलोक्यरक्षापरमिष्टदं च राहुं ग्रहेन्द्रं हृदये भजेऽहम् ।** आ याहि नव त्र्युष्णिगाद्यन्तानुष्टुप्मध्ये च सा सौरी तदादीतिहासस्तुति कर्मत्वादत्रिदेव एव ॥ आह्वया

द्रिभिः सुतं सोमं सोमपते पिब । वृषन्निन्द्र वृषभिर्वृत्र हन्तम ॥ १ ॥ वृषा ग्रावा
वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषन्निन्द्र० ॥ २ ॥ वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रि-
ञ्चित्राभिरूतिभिः । वृषन्निन्द्र० ॥ ३ ॥ ऋजीषी वज्री वृषभस्तुराषाट्छुष्मी राजा-
वृत्रहा सोमपावा । युक्त्वा हरिभ्यामुप यासदर्वाङ्माध्यन्दिने सवने मत्सदिन्द्रः॥४॥
यत्त्वा सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः । अक्षेत्रविद्यथा मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ५
स्वर्भानोरधयदिन्द्र माया अवो दिवो वर्तमान अवाहन् । गूढं सूर्यं तमसापव्रतेन
तुरीयेण ब्रह्मणाविन्ददत्रिः ॥ ६ ॥ मा मामिमं तव सन्तमत्र इरस्या द्रुग्धो भिय-
सानि गारीत् । त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुणश्च राजा ॥ ७ ॥
ग्राव्णो ब्रह्मा युयुजानः सपर्यन्कीरिणा देवान्नमसोपशिक्षन् । अत्रिः सूर्यस्य दिवि
चक्षुराधात्स्वर्भानोरप माया अधुक्षत् ॥ ८ ॥ यं वै सूर्यं स्वर्भानुस्तमसा विध्यदा-
सुरः । अत्रयस्तमन्वविन्दन्नह्यन्ये अशक्नुवन् ॥ ९ ॥ इति ऋचि ॥ अथ यजुषि ॥ प्रयो-
जज्ञेति रजनस्य कौणेयस्य ॥ प्रयोजज्ञे विद्वाँ अस्य बन्धुं विश्वादेवानां जनिमा विवक्ति।
ब्रह्म ब्रह्मण उज्जभार मध्यान्नीचादुच्चा स्वधायाभि प्रतस्थौ ॥ महान्मही अस्कभाय-

द्विजातौद्याँ द्विता पार्थिवांश्च रजः । स बुध्नादाष्ट जनुषाभ्यग्रं बृहस्पतिर्देवता तस्य सम्राट् ॥ गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् । ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नूतिभिः सीद सादनम् ॥ स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन बलं रुरोज फलिगं रवेण । बृहस्पतिरुस्त्रिया हव्यसूदः कनिक्रदद्वावशतीरुदाजत् ॥ अग्निरुक्ते पुरोहितो ग्रावाणो बर्हिरध्वरे । ऋचायामि मरुतो ब्रह्मणस्पतिर्देवाँ अवोवरेण्यम् ॥ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते देवायन्तस्त्वेमहे । उप प्रयन्तु मारुतः सुदानव इन्द्र प्राशूर्भवा सचा ॥ अर्यमायातु वृषभस्तुविष्मान्यन्ता वसूनि विधत्ते तनूपाः । सहस्राक्षो गोत्रभिद्वज्रबाहुरस्मासु देवो द्रविणं दधातु ॥ ये ते अर्यमन्बहवो देवयानाः पन्थानो राजन्दिव आचरन्ति । तेभिर्नो अद्य पथिभिः सुगेभीरक्षा च नो अधि च ब्रूहि देव ॥ अस्मे इन्द्राबृहस्पती रयिं दत्तं शतग्विनम्, अश्वावन्तं सहस्रिणम् ॥ बृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चादुतोत्तरस्मादधरादघायोः । इन्द्रः पुरस्तादुत मध्यतो नः सखा सखिभ्यो वरिवः कृणोतु ॥ हिरण्यगर्भो यः प्राणतः, उदुत्यञ्चित्रन्देवानाम्, तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदस्य सूर्य, विश्वमाभासि रोच-

नम् ॥ दिवो रुक्म उरुचक्षा उदेति दूरे अर्थस्तरणिर्भ्राजमानः । नूनं जनाः सूर्येण प्रसूता अयन्नर्थानि कृणवन्नपांसि । ॐनमो राहवे, कालचर्याधराय, अष्टसहस्र-किरणाय, गन्धर्वाधिपतये, सिंहिकागर्भसम्भूताय, यजमानवरप्रदाय स्वाहा ॥ (तर्पणम्) रक्ताक्षो धूम्रवर्णाभो विजितारिर्महाबलः । अबाहुश्चान्तरिक्षस्थः स राहुः प्रीयतां मम अनेन मन्त्रहोमेन० गणपतिराहू सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् । इति गणपतिराहुसूक्तम् ॥

अथ रुद्रकेतुसूक्तम् ।

आ वो राजान० ॥ १ ॥ केतुं कृण्वन्न० ॥२॥ (ऋ० पृ०२४–९) शान्तं पद्मवरासनं शशिधरं केयूरहारान्वितं गौरीभूषितवामभागममलं सिद्धैः सदा सेवितम् । नागेन्द्रेण विराजितं जपवटीं शूलं कपालं वरं बिभ्रन्तं त्रिजगत्पतिं सुरवरं रुद्रं भजेऽहं सदा ॥ लाङ्गूलयुक्तं भयदं जनानां कृष्णाम्बुभृत्सन्निभमेकवीरम् । कृष्णाम्बरं शक्तित्रिशूलहस्तं केतुं भजे मानसपङ्कजेऽहम् ॥ कद्रुद्राय नव रौद्रं तृतीया मैत्रावरुणी चान्त्यस्तृचः सौम्योन्त्यानुष्टुप् ॥ कद्रुद्राय प्रचेतसे मीळुष्टमाय तव्यसे, वोचेम शन्तमं हृदे ॥ १ ॥ यथा नो

अदितिः करत्पश्वे नृभ्यो यथा गवे, यथा तोकाय रुद्रियम् ॥ २ ॥ यथा नो मित्रो वरुणो यथा रुद्रश्चिकेतति, यथा विश्वे सजोषसः ॥ ३ ॥ गाथपतिं मेधपतिं रुद्रं जलाषभेषजम्, तच्छं योः सुम्नमीमहे ॥ ४ ॥ यः शुक्र इव सूर्यो हिरण्यमिव रोचते, श्रेष्ठो देवानां वसुः ॥ ५ ॥ शन्नः करत्यर्वते सुगं मेषाय मेष्ये, नृभ्यो नारिभ्यो गवे ॥ ६ ॥ अस्मे सोम श्रियमधि निधेहि शतस्य नृणाम्, महि श्रवस्तुविनृम्णम् ॥ ७ ॥ मा नः सोम परिबाधो मारातयो जुहूरन्त, आ न इन्दो वाजे भज ॥ ८ ॥ यास्ते प्रजा अमृतस्य परस्मिन्धामं नृतस्य । मूर्धा नाभा सोम येन आभूषन्तीः सोम वेदः ॥ ९ ॥ इत्यृचि । अथ यजुषि । रुद्राखुन्तेति सुभेषजस्य परायणस्य रुद्रैष अवाम्बपतिर्भेषजं पुरस्ताद्बृहती त्र्यम्बकं मृत्युनाशनी अनुष्टुब्भागो भगस्य चापूपा एष भयनाशनं सर्वो रुद्रः ॥ रुद्राखुं ते पशुं करोमि तेन त्वा पशुभ्यो निरवदय । एष ते रुद्र भागः सह स्वसाम्बिकया तं जुषस्व स्वाहा ॥ अवाम्ब रुद्रमऽदिमह्यव देवं त्र्यम्बकम् । यथा नो वस्यसस्करद्यथा नः श्रेयसस्करद्यथा नो व्यवसाययात् ॥ भेषजं गवेऽश्वाय पुरुषाय सुगं मेषाय मेष्यै । अथो अस्मभ्यं

भेषजं सुभेषजं यथाऽसति ॥ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । भगस्थ भगस्य वो लप्सी यैष ते रुद्र भागस्तेनावसेन परो मूजवतोऽतीहि कृत्तिवासाः पिनाकहस्तोऽवततधन्वा । एधोऽस्येधिषीमहि समिदसि समेधिषीमही तेजोसि तेजो मयि धेहि ॥ ओं नमः केतवे, अग्निचर्याधराय, सन्ध्यागर्भसम्भूताय, पुच्छवते, धूम्रवर्णाय, महोग्रतेजसे, यजमानवरप्रदाय स्वाहा तर्पणम् । अग्निपुत्रो महातेजाः केतुः सर्वग्रहान्तकः । क्षोभयेद्यः प्रजाः सर्वाः स केतुः प्रीयतां मम ॥ अनेन मन्त्रहोमेन० रुद्रकेतू सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इति रुद्रकेतुसूक्तम् ॥ —२८—

अथ ब्रह्मध्रुवसूक्तम् ॥

को अद्य युङ्क्ते० ॥१॥ ध्रुवा द्यौ०॥२॥ (ऋ० पृ० २४–१२) ब्रह्माणं रक्तवस्त्रममरमुनिगणैः सेवितं हंसवाहं दिव्यां रुद्राक्षमालां शुभकनकयुतां धारयन्तं सुरेशम्।आस्यैर्वेदान्वदन्तममृतद्रवमुचं गायत्रीप्राणनाथं वन्दे शान्तं सुरूपं सकलभयहरं सर्वलोकैर्नमस्यम् ॥ ऋषिप्रवीरं धृतपक्षिरूपमधोदृशं त्र्यम्बकमित्रदिक्स्थम् । महौजसं चाञ्जनवर्णप्रख्यं ध्रुवं

भजे मानसपङ्कजेऽहम् ॥ आ त्वा षड्ध्रुवो राज्ञः स्तुतिस्त्वानुष्टुप् ॥ आ त्वाहर्षमन्त-रेधि ध्रुवस्तिष्ठाऽविचाचलिः । विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु मा त्वद्राष्ट्रमधि भ्रशत् ॥ १ ॥ इहैवैधि माप च्योष्ठाः पर्वत इवाविचाचलिः । इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठेह राष्ट्रमु धारय ॥ २ ॥ इममिन्द्रो अदीधरद्ध्रुवं ध्रुवेण हविषा हविः । तस्मै सोमो अधिब्रवत्तस्मा उ ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥ ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवासः पर्वता इमे । ध्रुवं विश्वमिदं जगद्ध्रुवो राजा विशामयम् ॥ ४ ॥ ध्रुवं ते राजा वरुणो ध्रुवं देवो बृहस्पतिः । ध्रुवं त इन्द्रश्चाग्निश्च राष्ट्रं धारयतां ध्रुवम् ॥ ५ ॥ ध्रुवं ध्रुवेण हवि-षाभिसोमं मृशामसि । अथोत इन्द्रः केवलीर्विशो बलिहृतस्करत् ॥ ६ ॥ इत्यृचि ।

अथ यजुषि ॥ हिरण्यवर्णानां शकुनीनां समववृत्रं प्रतित्यं ज्योतिष्मतीं हंस इति प्रजापतेः, इन्द्रस्येति प्रजापतेर्वासिष्ठस्य ब्रह्मणो ध्रुवस्य ॥ इन्द्रस्य वज्रोसि वाजसास्त्वयायं वाजं सेन्मित्रावरुणयोस्त्वां प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मि विष्णोः क्रमोऽसि महतां प्रसवे जयाप्तं मनः समिन्द्रियेणैष वज्रो वाजसातमस्तेन नौ पुत्रो वाजं सेद्दियदस्यायु-रस्यायुर्मे धेह्यूर्जस्यूर्जम्मे धेहि युङ्ङसि वर्चोसि वर्चो मे धेहि मित्रोसि वरुणोसि

संविश्वैर्देवैर्नमो मात्रे पृथिव्यै प्रतित्यं नाम राज्यमधायि स्वान्तन्वं वरुणो सुषोत्, शुचेर्मित्रस्य वत्या अभूम मन्महि महद्दतस्य नाम सर्वे व्रता वरुणस्याभूवन्नेमित्र-युरत्तीनतारीत्, अशूशुभन्त यज्ञिया ऋतेन निन्त्रितो नौ जरिमाणमानद, स्योनासि सुषदासि, स्योनामासीद सुषदामासीद ॥ निषसाद धृतव्रतो वरुणः पास्त्यास्वा, साम्राज्याय सुक्रतुः, अग्नये गृहपतये स्वाहा, सोमाय वनस्पतये स्वाहा, इन्द्रस्य बलाय स्वाहा, महतामोजसे स्वाहा ॥ हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षस-द्धोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतम् ॥ ब्रह्मँस्त्वं ब्रह्मासि सवितासि सत्यसवो, ब्रह्मँस्त्वं ब्रह्मासि मित्रोऽसि सुशेवो, ब्रह्मँस्त्वं ब्रह्मासीन्द्रोसि सत्यौजा, ब्रह्मँस्त्वं ब्रह्मासि वरुणोसि विश्वौजा, एष वज्र-स्तेन मे रध्य दिशो अभ्यभूदयन् ॥ प्रजापते न हि त्वदन्य एता विश्वा जातानि परि ता बभूव, यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु, असौ अमुष्य पुत्रोऽमुष्यासौ पुत्रः वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ अपां नप्त्रे स्वाहा, ऊर्जो नप्त्रे स्वाहा, अग्नये गृहपतये स्वाहा ॥ ॐनमो ध्रुवाय, नरकारिचर्याधराय, ऋषिप्रवराय, पक्षिरूपाय, भूर्भुवः

स्वर्धात्रे, उत्तराशाधिपतये, यजमानवरप्रदाय स्वाहा ॥ तर्पणम् ॥ ध्रुवराजो महापुण्य ऋषीणां प्रवरो दिशि । उत्तरस्यां स्थितो नित्यं स ध्रुवः प्रीयतां मम । अनेन मन्त्रहोमेन ब्रह्मध्रुवौ सानुचरौ प्रीयेतां प्रीतौ मे भवेताम् ॥ इति ब्रह्मध्रुवसूक्तम् ॥

अथानन्तागस्त्यसूक्तम् ।

आदित्यं गर्भं० ॥ १ ॥ अगस्त्यः खनमानः० ॥ २ ॥ (ऋ० पृ० २५-१) पातालसंस्थं भुजगैः स्तुतं च सहस्रशीर्षं मुदितं द्विनेत्रम् । पीताम्बरं रत्नविभूषितं च भजाम्यनन्तं हृदि देवदेवम् ॥ दिवाकरापत्यककुब्निवासं वातापिशत्रुं विनिगीर्णवारिधिम् । शिवाकृतिं विन्ध्यरिपुं त्वगस्त्यं ध्याये हृदब्जे घटजं ग्रहेशम् ॥ पूर्वीः षड्भायापत्योर्लोपामुद्राया अगस्त्यस्य च द्व्यृचाभ्यां रत्यर्थं संवादं श्रुत्वा अन्तेवासी ब्रह्म चार्यन्तं बृहत्याद्यमपश्यत् ॥ पूर्वीरहं शरदः शश्रमाणा दोषा वस्तोरुषसो जरयन्तीः । मिनाति श्रियं जरिमा तनूनामप्यू नु पत्नीर्वृषणो जगम्युः ॥ १ ॥ ये चिद्धि पूर्व ऋतसाप आसन्,साकं देवेभिरवदन्नृतानि । ते चिदवासुर्नह्यन्तमापुः सम नु पत्नीर्वृषभिर्जगम्युः ॥ २ ॥ न मृषा श्रान्तं यदवन्ति देवा विश्वा इत्स्पृधो अभ्यश्नवाव । जयावेदत्र शतनीथमाजिं यत्सम्यञ्चा

मिथुनावभ्यजाव ॥ ३ ॥ नदस्य मा रुधतः काम आगन्नित आजातो अमुतः कुतश्चित् । लोपामुद्रा वृषणं नीरिणाति धीरमधीरा धयति श्वसन्तम् ॥ ४ ॥ इमं नु सोममन्तितो हृत्सु पीतमुपब्रुवे। यत्सीमागश्चकृमा तत्सु मृळतु पुलुकामो हि मर्त्यः ॥ ५ ॥ अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं बलमिच्छमानः । उभौ वर्णावृषिरुग्रः पुपोष सत्या देवेष्वाशिषो जगाम ॥ ६ ॥ इत्यृचि । अथ यजुषि ॥ प्रियमिति देवर्षीणां ब्राह्मणानाम् ॥ प्रियवत्यानुवाक्या श्रीवतीयाज्या यत्प्रियवती प्रियमेवैनं सजातानां करोति यच्छ्रीवती श्रियमेवैनं गमयति द्विपदानुवाक्या चतुष्पदायाज्या द्विपदश्चैव चतुष्पदश्च पशूनऽवरुन्ध ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपेन्मारुतं प्रैय्यङ्गवं चरुं तं पश्चाच्छृतं कुर्युर्यस्मात्क्षत्रियाद्विळभ्यर्धश्चरेत्क्षत्रं वा इन्द्रो विण्मारुतः क्षत्रायैव विशमनुनियुनक्ति तमनूच्यमाने पश्चात्प्राञ्चमुदाहरन्ति विशमेवास्मै पश्चादुपदधात्यसंसर्गाय मारुतं सप्तकपालं निर्वपेदैन्द्रमेकादशकपालम् । यः कामयेत विशे च क्षत्राय च समदं कुर्यामिति क्षत्रं वा इन्द्रो विण्मारुतो भागधेय एवैभ्यः समदं करोति मारुतस्य मारुतीमनूच्यैन्द्रयायजेदैन्द्रस्यैन्द्रीमनूच्य मारुत्या

यजेत्क्षत्रमेव विशः परिहायादत्ते विट् क्षत्रस्य ते अन्यान्यान्निर्णयत, उभयतः पुरोळाशस्यावद्येद्यतरान्कामयेत पराजयेरन्नित्युभयत एव विशमुपदीपयति ताजक्पराजयन्त एतामेव निर्वपेत् । यदा कामयेत कल्पेरन्निति तस्याः प्रसृतिं यजेन्द्रागधेयेनैवैनान्कल्पयति, मारुतं सप्तकपालं निर्वपेद्यः क्षत्रियो विशो ज्यान्या बिभीयाद्ब्राह्मणो वा विड्वै मारुतो भागधेयेनैवैनाञ्छमयत्यऽगस्त्यस्यैतत्सूक्तं कयाशुभीयं तस्य सामिधेनीष्वनुब्रूयात्तस्य याज्यानुवाक्ये स्यातामगस्त्यो वै मरुद्भ्यः शतमुक्षणः पृश्नीन्प्रौक्षत्तानिन्द्रायालभत तं मारुतः क्रुद्धा वज्रमुद्धृत्याभ्यपतत्स एतत्सूक्तमऽपश्यत्तेनैनानशमयद्यदेतदनूच्यते शान्त्यै ॥ ॐनमो अगस्त्याय, कुम्भयोनये, वातापिशत्रवे, दक्षिणाशापतये, पीतजलनिधये, विन्ध्यारये यजमानवरप्रदाय स्वाहा ॥ तर्पणम् । अगस्त्यः कलशोद्भूतो दक्षिणस्यां दिशि स्थितः । समुद्रं जीर्णवान्योऽसौ विन्ध्यारिः प्रीयतां मम । अनेन० अनन्तागस्त्यौ सानुचरौ प्रीयेतां० ॥ इत्यनन्तागस्त्यसूक्तम् ॥

अथ वास्तोष्पतिसूक्तम् ।

अमीवहा वास्तो० (ऋचः ४ ऋ० पृ० २५–४) श्वेताम्बरः सकलदेवसमाश्रिताङ्गः काकालिमेचकतनुर्द्विभुजो गदाभृत् । सद्रत्नपात्रवरभूषितबाहुदण्डो दिश्यात्स वास्तुपुरुषो हृदयेप्सितं नः ॥ वास्तोष्पत्यममीवाहाष्टौ वास्तोष्पत्यमाद्या गायत्री शिष्टाः प्रस्तापिन्य उपनिषदुपाद्यास्तिस्र उपरिष्टाद्बृहत्यः शेषमानुष्टुभम् ॥ वास्तोष्पते प्रति जानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा नः । यत्त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं नो भव द्विपदे शं चतुष्पते ॥ १ ॥ वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिन्दो । अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ २ ॥ वास्तोष्पते शग्मया शंसदा ते सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या । पाहि क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः ॥ ३ ॥ अमीवहा वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशत्, सखा सुशेव एधि नः ॥ ४ ॥ यदर्जुन सारमेतदतः पिशङ्ग यच्छसे । वीविभ्राजन्त ऋष्टय उप स्रक्केषु बप्सतो निषुस्वप ॥ ५ ॥ स्तेनं राय सारमेय तस्करं वा पुरः सर । स्तोतॄनिन्द्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे निषुस्वप ॥ ६ ॥ त्वं सूकरस्य दर्दृहि तव दर्दर्तु

सूकरः । स्तोतृनिन्द्रस्य रायसि किमस्मान्दुच्छुनायसे निषुस्वप ॥ ७ ॥ सस्तु माता सस्तु पिता सस्तु श्वा सस्तु विश्पतिः । ससस्तु सर्वे ज्ञातयः सस्त्वयमभितो जनः ॥ ८ ॥ य आस्ते यश्च चरति यश्च पश्यति नो जनः । तेषां संहन्मो अक्षाणि यथेदं हर्म्यं तथा ॥ ९ ॥ सहस्रशृङ्गो वृषभो यः समुद्रादुदाचरत् । तेना सहस्येना वयं निजनान्स्वापयामसि ॥ १० ॥ प्रोष्ठेशया वह्येशया नारीर्यास्तल्पशीवरीः । स्त्रियो याः पुण्यगन्धास्ताः सर्वाः स्वापयामसि ॥ ॐनमो ब्रह्मणे, कूर्माय, ध्रुवाय, अनन्ताय, हरये, लक्ष्म्यै, कमलायै, शिख्यादिभ्यः पञ्चचत्वारिंशद्वास्तोष्पतिदेवताभ्यः स्वाहा ॥ तर्पणम् । अधोमुखस्थितो देवः पृथिवीं यश्च व्यापकः । शम्भोश्च वल्लभो नित्यं स वास्तुः प्रीयतां मम । अनेन शिख्यादयः पञ्चचत्वारिंशद्वास्तोष्पतिदेवताः प्रीयन्तां प्रीता मे भवन्तु ॥ इत्यृचि वास्तोष्पतिसूक्तम् ॥

अथ क्षेत्रपालसूक्तम् ।

क्षेत्रस्य पतिना वयं० (ऋचः ३ ऋ०पृ० २५–९) आजचन्द्रजटाधरं त्रिनयनं नीलाद्रितुल्यप्रभं दोर्दण्डात्तगदाकपालमरुणं स्रग्वस्त्रगन्धोज्ज्वलम् । घण्टामेखलघर्घरध्वनि-

मिलज्झाङ्कारभीमं विभुं वन्दे संहितसर्पकुण्डलधरं श्रीक्षेत्रपालं सदा ॥ क्षेत्रस्याष्टौ तिस्रः क्षेत्रपत्यः शुनायैका परा पुरउष्णिक्सान्त्या च शुनासीराभ्यामुपान्त्ये सीतायैते अनुष्टुप् भावाद्या चतुर्थी च ॥ क्षेत्रस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्वं पोषयित्न्वा स नो मृळातीदृशे ॥ १ ॥ क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्मिं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्ष्व । मधुश्चुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयन्तु ॥ २ ॥ मधुमतीरोषधीर्द्याव आपो मधुमान्नो भवत्वन्तरिक्षम् । क्षेत्रस्य पतिर्मधुमान्नो अस्त्वरिष्यन्तो अन्वेनं चरेम ॥ ३ ॥ शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृषतु लाङ्गलम् । शुनं वरत्रा बध्यन्तां शुनमष्ट्रा मुदिङ्गय ॥ ४ ॥ शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः, तेनेमामुपसिञ्चतम् ॥ ५ ॥ अर्वाची सुभगे भव सीते वन्दामहे त्वा । यथा नः सुभगाससि यथा नः सुफलाससि ॥ ६ ॥ इन्द्रः सीतां निगृह्णातु तां पूषा नु यच्छतु । सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समाम् । शुनं नः फाला विकृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभियन्तु वाहैः । शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरः शुनमस्मासु धत्तम् ॥ पूर्वे हेरकाय, अग्नये त्रिपुरान्तकाय, दक्षिणे वेतालाय, नैर्ऋते

अग्निजिह्वाय, पश्चिमे करालाय, वायवे करालिने, उत्तरे एकपादाय, ईशाने भीमरूपिणे, ऊर्ध्वे तारकाख्याय, पाताले हाटकेश्वराय, मध्ये राजराजेश्वराय हेरकादिभ्यो बटुकादिभ्यः इह राष्ट्राधिपतिभैरवाय समस्तक्षेत्रपालयागदेवताभ्यः स्वाहा ॥ तर्पणम् । हेरकादीनि चान्यानि बटुकाश्चरिकादयः । भूपातालखदिग्व्यापी क्षेत्रेशः प्रीयतां मम ॥ अनेन० हेरकादयः क्षेत्रेशाः प्रीयन्तां प्रीता मे भवन्तु ॥ इति ऋग्वेदे क्षेत्रपालसूक्तम् ॥

अथ सर्वदैवतसूक्तम् ।

भूतो भूतेषु चरति०—मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु (इत्यन्तं, ऋचः ३४ ऋ० पृ० २५-२३) नानावक्रधरा महाकृतिधराः स्रक्चन्दनालङ्कृता नानाशस्त्रधराः सिताऽसितहरिद्रक्ताम्बरधारिणः । नानाविष्टरसेविनश्च द्विचतुर्बाहून्दधानाः शुभाः सर्वे देवगणाः फलमभिमतं सन्तु श्रियं दायकाः ॥ हयोष्टौ प्रतिक्षेत्रेऽन्त्ये देवपत्न्यो द्वितीया त्रिष्टुबन्त्या च ॥ हयो न विद्वाँ अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्युवम् । नास्या वश्मि विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुर एत ऋजु नेषति ॥ १ ॥ अग्न इन्द्र वरुण मित्र

देवाः शर्धः प्रयन्त मारुतोत विष्णो । उभा नासत्या रुद्रो अध ग्नाः पूषा भगः
सरस्वती जुषन्त ॥ २ ॥ इन्द्राग्नी मित्रावरुणादितिं स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वताँ
अपः । हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारमूतये ॥ ३ ॥ उत
नो विष्णुरुत वातो अस्रिधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् । उत ऋभव उत
राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विह्वाँ नु मंसते ॥ ४ ॥ उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आग-
मद्दिविक्षयं यजतं बर्हिरासदे । बृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वरूथ्यं वरुणो मित्रो
अर्यमा ॥ ५ ॥ उत त्ये नः पर्वतासः सुशस्तयः सुदीतयो नद्यस्त्रामणे भुवन् । भगो
विभक्ता शवसावसा गमदुरुव्यचा अदितिः श्रोतु मे हवम् ॥ ६ ॥ देवानां पत्नी-
रुशतीरवन्तु नः प्रावन्तु न स्तुजये वाजसातये । याः पार्थिवासो या अपामपि
व्रते ता नो देवीः सुहवाः शर्म यच्छत ॥ ७ ॥ उत ग्ना व्यन्तु देवपत्नीरिन्द्रा-
ण्याग्नाय्यश्विनीराट् । आ रोदसी वरुणानी शृणोतु व्यन्तु देवीर्य ऋतुर्जनीनाम् ॥ ८ ॥
ब्रह्मयादिभ्यो मातृभ्यः (पृ० ३५–४) अखण्डब्रह्माण्डयागदेवताभ्यः स्वाहा इत्यन्तं ।
तर्पणं । पृथिवीं द्यां चान्तरिक्षं समस्तभुवनानि च । अमरा येऽवतिष्ठन्ति प्रीयन्तां
ते सदा मम ॥ अनेन० सर्वे देवाः प्रीयन्तां० ॥ इति ऋग्वेदे सर्वदैवतसूक्तम् ॥

अथ रात्रिसूक्तम्।

शूलाब्जपाशाङ्कुशहस्तपद्मां चतुर्भुजां धूम्रनिभां त्रिनेत्राम्। सिंहासनस्थां धृतपीतवस्त्रां ध्याये महेशीं हृदि कालरात्रीम्॥ रात्री कुशिकः सौभरो रात्रिर्वा भारद्वाजी रात्रिस्तवो गायत्रम्॥ रात्री व्यख्यदायती पुरुत्रा देव्यक्षिभिः, विश्वा अधि श्रियोऽधित॥ १॥ ओर्वप्रा अमर्त्या निवतो देव्युद्वतः, ज्योतिषा बाधते तमः॥ २॥ निरु स्वसारमस्कृतोषसं देव्यायती, अपेदु हासते तमः॥ ३॥ सा नो अद्य यस्या वयं नि ते यामन्नविक्ष्महि, वृक्षे न वसतिं वयः॥ ४॥ नि ग्रामासो अविक्षत निपद्वन्तो नि पक्षिणः, निश्येनासश्चिदर्थिनः॥ ५॥ यावया वृक्यंवृकं यवयस्तेनमूर्म्ये, अथा नः सुतरा भव॥ ६॥ उप मा पेपिशत्तमः कृष्णं व्यक्तमस्थित:, उष ऋणेव यातय॥ ७॥ उप ते गा इवाकरं वृणीष्व दुहितर्दिवः, रात्रिस्तोमं न जिग्युषे॥ ८॥ आ रात्रि पार्थिवं रजः पितुरप्रायि धामभिः। दिवः सदांसि बृहती वितिष्ठस आ त्वेषं वर्तते तमः॥ ९॥ ये ते रात्रीनृचक्षसो युक्तासो नवतिर्नव। अशीतिः संत्वष्टा उतोते सप्तसप्ततीः॥ १०॥ रात्रीं प्रपद्ये जननीं सर्वभूतनिवे-

शनीम् । भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतो निशाम् ॥ ११ ॥ संवेशिनीं संयमनीं ग्रहनक्षत्रमालिनीम् । प्रपन्नोऽहं शिवां रात्रीं भद्रे पारमशीमहि ॥ कालराज्यै, तालराज्यै, शिवराज्यै, राण्यराज्यै, महाराज्यै, रौद्रराज्यै, सौख्यराज्यै, धूर्भ्यः उपधूर्भ्यः, महागायत्र्यै, सावित्र्यै, सरस्वत्यै ॥ शैलपुत्र्यै १ ब्रह्मचारिण्यै २ कूष्माण्ड्यै ३ चण्डघण्टायै ४ स्कन्दमात्रे ५ सिद्धिदायै ६ महागौर्यै ७ कालराज्यै ८ महालक्ष्म्यै ९ नवदुर्गाभगवत्यै तर्पणम् । भद्रा भगवती कृष्णा तारा काली च पार्वती । मङ्गला शिवरात्री च नवदुर्गा प्रकीर्तितः ॥ अनेन० रात्रिदेव्यः प्रीयन्तां० ॥ इत्यृचि रात्रिसूक्तम् ॥

अथ षड्ऋतुसूक्तम् ।

चूतप्रवालरसनिर्भरमञ्जुकण्ठाः कूजन्ति कोकिलगणा गहनेषु यत्र । वैतालिका इव मनोभवबोधनाय सोऽयं वसन्तसमयः सुखदोऽस्तु मह्यम् ॥ १ ॥ वसन्ततापापगमौ सुपुष्पौ तापान्वितौ तोयभवेशयुक्तौ । हेमन्तमित्रावरुणाधिपौ ये तांश्चिन्तयामि स्वगुणातिरम्यान् ॥ २ ॥ स नाऽरमत स प्राद्रवत्तस्मिन्नजुहोत्तस्या

आहुत्याः पुरुषोऽजायत, स नाऽरमत स प्राद्रवत्तस्मिन्नजुहोत्तस्या आहुत्या अश्वोऽजायत, तस्मात्पुरुषश्चाश्वश्च नक्तं प्रत्यञ्चौ न सु विज्ञायेते, इव स नारमत स प्राद्रवत्तस्मिन्नजुहोत्तस्या आहुत्या गौरजायताऽविरजायताऽजाऽजायत यवोऽजायत व्रीहिरजायतैताभ्यो वै सप्तभ्य आहुतिभ्यः सप्तेमे ग्राम्याः पशवोऽसृजन्त, स नारमत स प्राद्रवत्तस्मिन्नजुहोत्तस्या आहुत्या वसन्तोऽजायत ग्रीष्मोऽजायत वर्षा अजायन्त शरदजायत हेमन्तोऽजायत, स त्रयोदश्यामाहुत्यामुद्यतायामबिभेत्तं प्रत्यङ्ङुपापद्यत तं पाणितः प्राविशत्तस्मात्पाण्योर्लोम नास्त्यग्निधानं ह्येतत्तस्माद्धस्ताभ्यामग्निर्मथ्यमानो जायते ॥ तस्माद्धन्यमानो हस्तौ प्रति प्रगृह्णात्यग्ना इव तत्राणमिच्छतेऽग्निं वै पशवोनूपतिष्ठन्ति पशूनग्निः प्रैनं पशवो विशन्ति प्र पशून्विशति य एवं वेद तामाहुतिमप्सु प्रसिञ्चत्ततः शिशिरमजायत, तस्मात्तत्क्रूरतमं नहि तद्धुतान्नाहुतादजायत, साहुतिरपो दग्धुमुपाक्रामत, तत आपोऽग्नये वज्रोभवँस्तस्मात्प्रोक्षन्नग्निर्न प्रापयेद्यत्प्रापयेद्ध्येतेन यजते तामाहुतिमोषधीषु न्यदधात्तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्त ओषधिभ्योऽधिपशवः पशुभ्योधि प्रजास्तदेतच्छिशिर आज्यं श्याय-

त्वग्नये तस्माच्छिशिरे कक्ष उपादुत्याः प्रियमेव धामाग्नये प्रादात्सोऽस्मा अन्नाद्यं प्रयच्छत्यन्नादो भवति य एवं वेद ॥ १ ॥ ॐवसन्तेनर्तुना देवा वसवस्त्रिवृताः स्तुताः, रथन्तरेण भेषजा हविरिन्द्रो वयो दधुः ॥ १ ॥ ग्रीष्मेण ऋतुना देवा रुद्राः पञ्चदशे स्तुताः, बृहता यशसा बलँ हविरि० ॥ २ ॥ वर्षाभिर्ऋतुनादित्याः स्तोमे सप्तदशे स्तुताः, वैरूपेण विशौजसा हवि० ॥ ३ ॥ शारदेनर्तुना देवा एकविंश ऋभवः स्तुताः, वैराजेन श्रिया श्रियं हवि० ॥ ४ ॥ हेमन्तेनर्तुना देवास्त्रिणवे मारुतः स्तुताः, बलेन शक्करीः सहो हवि० ॥ ५ ॥ शैशिरेणर्तुना देवास्त्रयस्त्रिंशेऽमृता स्तुताः, सत्येन रेवतीः क्षत्रँ हवि० ॥ ६ ॥ २ ॥ अग्नये नमो गायत्र्यै नमस्त्रिवृते नमो रथन्तराय नमो वसन्ताय नमः प्राच्यै दिशे नमः प्राणाय नमो वसुभ्यो नमः ॥ १ ॥ इन्द्राय नमस्त्रिष्टुभे नमः पञ्चदशाय नमो बृहते नमो ग्रीष्माय नमो दक्षिणायै दिशे नमो व्यानाय नमो रुद्रेभ्यो नमः ॥ २ ॥ मरुद्भ्यो नमो जगत्यै नमः सप्तदशाय नमो वैरूपाय नमो वर्षाभ्यो नमः प्रतीच्यै दिशे नमोऽपानाय नम आदित्येभ्यो नमः ॥ ३ ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमोऽनुष्टुभे नम

एकविंशाय नमो वैराजाय नमः शरदे नम उदीच्यै दिशे नमः समानाय नमश्चन्द्रमसे नमः ॥ ४ ॥ मित्रावरुणाभ्यां नमः पाङ्क्त्यौष्णिहाभ्यां नमस्त्रिणवत्रयस्त्रिंशाभ्यां नमः शाक्वररैवताभ्यां नमो हेमन्तशिशिराभ्यां नम ऊर्ध्वायै दिशे नम उदानाय नमो विष्णवे नमः ॥ ५ ॥ पृथिव्यै नमोऽग्नये नमो भूताय नमश्चक्षुषे नमोऽन्तरिक्षाय नमो वायवे नमो भव्याय नमः श्रोत्राय नमो दिवे नमः सूर्याय नमो भविष्यते नमो मनसे नमः ॥ ॐवसन्ताय, ग्रीष्माय, वर्षाभ्यो, शरदे, हेमन्ताय, शिशिराय, षड्तुभ्यः स्वाहा । तर्पणम् । वसन्तश्च तथा ग्रीष्मो वर्षाश्चैव शरत्तथा । हेमन्तः शिशिरश्चैव प्रीयन्तामृतवो मम ॥ अनेन० षड्तवः प्रीयन्तां० ॥ इति यजुषि षड्तुसूक्तम् ॥ अथोपहोमः॥ (देवासुराणाम्) तव श्रिये व्यजिहीत० (ऋ० पृ०२९–८) ऐन्द्राग्नं तावद्धुत्वा । तर्पणमेकत्र चेत्तदा । अनेन० महागणपतिः कुमारः इत्यादि (पृ० ५३–३) अनन्तादयोष्टौ कुलनागदेवताः ॥ उदयंस्तु महाभानुः (पृ० ६१–३) द्विजराजो महापुण्यः (पृ० ६५–८) येनार्जिता जगत्कीर्तिः (पृ० ६९–१०) बुधो बुद्धिप्रदाता च (पृ० ७४–२) मेरुमूर्ध्नि समा (पृ० ७७–३) सोमतुल्या

प्रभा (पृ० ८०–५) कृष्णवर्णः कृ (पृ० ८५–४) रक्ताक्षो धूम्रवर्णाभो (पृ० ८८–४) अग्निपुत्रो महातेजाः (पृ० ९०–६) ध्रुवराजो महापुण्यः (पृ० ९३–१) अगस्त्यः कलशो (पृ० ९५–१०) अधोमुखस्थितो (पृ० ९७–८) हेरुकादीनि (पृ० ९९–४ पृथिवीं द्यां (पृ० १००–३१) भद्रा भगवती (पृ० १०२–६) वसन्तश्च तथा (पृ० १०५–७) अग्न्यादित्यौ "इत्यादि, (पृ० ३२—) हेरुकादयो वटुकादयः चत्वारो वेदाः साङ्गाः सायुधाः सपरिवारा यवतिलतण्डुलहोमैः प्रीयन्तां प्रीताः मे सन्तु ॥

इति यवतिलतण्डुलभागे द्वितीयः ॥ २ ॥

अभिषेकमंत्रः ॥

एवं शान्त्यवसाने तु यजमानस्य याजकः । हृदि विन्यस्य दर्भाग्रान्स्थितान्स्वे दक्षिणे करे ॥ १ ॥ कुर्यात्प्रतिसरबद्धं तन्मे निगदतः शृणु । बद्ध्वा प्रतिसरमादौ सर्वे नश्यन्तु शत्रवः ॥ २ ॥ ध्रुवस्त्वामूर्ध्वतः पातु केतुः पातु तथा त्वधः । पूर्वदक्षिणतः शुक्रो दक्षिणपश्चिमात्तमः ॥ ३ ॥ पश्चिमोत्तरतश्चन्द्रो जीवः प्रागुत्तरेण तु । उक्तसन्धिषु सर्वाणि नक्षत्राणि तत्रानघ ॥ ४ ॥ स्वां स्वां दिशमधिष्ठाय तत्र नित्यं

दिगीश्वराः । रक्षन्तु सर्वदुष्टेभ्यः शक्रवह्निपुरोगमाः ॥ ५ ॥ शात्रवानां तु घोराणां व्याधीनां पातकस्य च । अमङ्गलानां घोराणां दुरिष्टानां तथैव च ॥ ६ ॥ दुःस्वप्नानां च घोराणां चिन्तितानां तथा मृषा । वज्रेण नाशनं शक्रः करोतु बलसूदनः ॥ ८ ॥ दण्डेन नाशनं नित्यं विदधातु यमोन्तकः । पाशेन वरुणो देवो गदया च धनेश्वरः ॥ ८ ॥ ग्रहाः सन्नाहसन्नद्धा ग्रहपञ्जरमध्यगाः । अदृश्याः सर्वभूतानां सर्वदुःखविवर्जिताः ॥ ९ ॥ सर्वव्याधिविहीनाश्च कालकर्णीविवर्जिताः । तथा त्वं भव दीर्घायुर्ग्रहेन्द्राणां प्रसादतः ॥ १० ॥ रक्षन्तु ते देवगणाः समग्रं धर्मे मतिं चापि सदा दिशन्तु । नाशं तथा शत्रुगणस्य चोग्रं भोगान्मनोज्ञान्विपुलां च लक्ष्मीम् ॥ इति । अन्यच ॥ पुष्करो नैमिषारण्यं गङ्गाद्याः सरितस्तथा । अस्मद्दयानुरोधेन कुम्भे कुर्वन्तु सन्निधिम् ॥ १ ॥ गङ्गा गोदावरी चैव गण्डकी गौतमी तपी । यमुना चन्द्रभागा च पयोष्णी च शतह्रदा ॥ २ ॥ आयान्तु कृपया कुम्भे सर्वतीर्थसमन्विताः । भो गङ्गे यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ॥ ३ ॥ नर्मदे सिन्धु कावेरि कुम्भेस्मिन्सन्निधिं कुरु ॥ ४ ॥ साविर्हि देव प्रथमाय पित्रे वर्ष्मा-

णमस्मै वरिवाणमस्मै । अथास्मभ्यं सवितुर्वार्याणि दिवे दिव आसुवाभूरि पश्य ॥ भूते भूतेषु चरति प्रविष्टः स भूतानामधिपतिर्बभूव । तस्य मृत्युश्चरति राजसूयं स राजा राज्यमनुमन्यतामिदम् ॥ येभिः शिल्पैः पप्रथानामऽदृह्येभिर्द्यामभ्यपिंशत्प्रजापतिः । येभिर्वाचं विश्वरूपेभिरव्ययं स्तेनेममग्न इह वर्चसा समंग्धि ॥ येभिरादित्यस्तपते प्रकेतुभिर्येभिः सूर्यो ददृशे चित्रभानुः । येभिर्वाचं पुष्कलेभिरव्ययं स्तेनेमामग्न इह वर्चसासमंग्धि ॥ आयम्भातु शिव सा पञ्चकृष्टीरिन्द्र इव ज्येष्ठो भवतु प्राजानाम् ॥ अस्मिन्नस्तु पुष्कलं चित्रभान्वायं पृणातु रजसो विमानम् ॥ यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावदिन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानुः । यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त साकं तस्मिन्राजानमधि विश्रयेमम् ॥ व्याघ्रो वैव्याघ्रे अधि विक्रमस्व दिशो महीः । विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्त्वापो दिव्याः पयस्वतीः । या आपो दिव्याः पयसा सम्बभूव या अन्तरिक्ष्या उत पार्थिवासः ॥ तासां त्वा सर्वासां रुचाऽभिषिञ्चामि वर्चसा । अभित्वा वर्चसा सिंचं यज्ञेन पयसा सह ॥ यथासो मित्रवर्धनस्तथा त्वा सविता करत् । इन्द्रं विश्वा अवीवृधत्समुद्रव्यचसं गिरः । रथीतमं

रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिम् ॥ आपो हि ष्ठा० ॥ ३ ॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः० ॥ ४ ॥ सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुशिवादयः । वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः ॥ १ ॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते । आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥२॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः । ब्रह्मणा सहितो विष्णुर्दिक्पालाः पान्तु त्वां सदा ॥ ३ ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः । बुद्धिर्लज्जा कृपा शान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च तर्पिताः ॥ ४ ॥ एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु देवपत्न्यः समागताः । आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधो जीवः सितोऽर्कजः ॥ ५ ॥ ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः । देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ६ ॥ ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च । देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥ अस्त्राणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनानि च । औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ॥ ८ ॥ सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः । एते त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ कृत्तिका रोहिणी देवी इल्वकार्द्रा तथैव च । पुनर्वसुश्च तिष्यश्च तथाश्लेषा च सर्वदा ॥ १० ॥ मघा

च फाल्गुणीपूर्वा तथैवोत्तरफाल्गुणी । हस्तश्चित्रा तथा स्वातिर्विशाखा च नराधिप ॥११॥ अनूराधा तथा ज्येष्ठा मूलं च यजमानकम् । पूर्वाषाढा चोत्तरा वै अषाढा त्वभिजिच्छ्रुतिः ॥ १२ ॥ धनिष्ठा शततारा च पूर्वभाद्रपदा तथा । उत्तरभद्रा रेवती च अश्विनी भरणी तथा ॥ १३ ॥ एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु चन्द्रपत्न्यः समागताः । अनन्तश्च महानागः शेषवासुकितक्षकाः ॥ १४ ॥ सुपर्णीरश्वकुम्भश्च वामनश्चाञ्जनस्तथा । ऐलापत्रश्च शङ्खश्च कार्कोटकधनञ्जयौ ॥ १५ ॥ महाकर्णमहानीलौ धृतराष्ट्रमहाहकौ । ऐलवतो महानागः कम्बलाश्वतरावुभौ ॥ १६ ॥ कुमारः पुष्पदन्तश्च सुमुखो दुर्मुखस्तथा । सुशरीरो दधिमुखः कालियश्चालिपिण्डकः ॥ १७ ॥ बिल्वपादः पुण्डरीको नागश्चापूरणस्तथा । कपिलश्चाम्बरीषश्च कुमारश्चापि कच्छपः ॥ १८ ॥ प्रह्लादः पुष्पदन्तश्च गन्धर्वश्च मनस्विकः । बहुपः खररोमश्च शङ्खपालश्च नागराट् ॥ १९ ॥ पद्मश्च कुलिकश्चैव कालिकादय एव च । नागास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मकामार्थसिद्धये ॥ २० ॥ वेदव्यासश्च वाल्मीकिर्वसिष्ठोथ पराशरः । देवलः पर्वतश्चैव दुर्वासो भार्गवः शुचिः ॥ २१ ॥ याज्ञवल्क्यश्च जावा-

र्लिर्जमदग्निः शुचिश्रवाः । विश्वामित्रस्थूलशिरा मरीच्यत्र्यङ्गिरास्तथा ॥ २२ ॥ पुलस्त्यः पुलहश्चैव त्रितो गौतमगालवौ । शाण्डिल्यश्च भरद्वाजो मौद्गल्यो वेदवाहनः ॥ २३ ॥ बृहदश्वः क्रतुश्चैव जूटाधारी घटोदरः । यवक्रीतः शौनकश्च मार्कण्डेयश्च जैमिनिः ॥ २४ ॥ कात्यायनिः शार्ङ्गरवः काण्वोऽगस्त्योथ कश्यपः । एते त्वामभिषिञ्चन्तु ऋषयो ब्रह्मयोनयः ॥ २५ ॥ पृथुर्दिलीपो भरतो रघुर्दशरथो निमिः । मनुः ककुत्स्थः शत्रुजिच्छिनिश्चैव जयद्रथः ॥ २६ ॥ मान्धाता मुचुकुन्दश्च हरिश्चन्द्रः पुरूरवाः । अजश्च नहुषश्चैव ययातिरपराजितः ॥ २७ ॥ इक्ष्वाकुश्च यदुश्चैव रामो भूरिश्रवस्तथा । अम्बरीषश्चैव कुशो बृहदश्वो महाहनुः ॥ २८ ॥ प्रद्युम्नश्चाथ सुद्युम्नो भूरिद्युम्नश्च संशयः । एते त्वामभिषिञ्चन्तु राजानो धनवृद्धये ॥२९॥ ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्त्वथर्वणः । कृतत्रेता द्वापरश्च कलिस्त्वामभिषिञ्चन्तु ॥ ३० ॥ इतिहासो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चायुसंज्ञितः । पुराणमुपवेदाश्च विजयाय भवन्तु ते ॥ ३१ ॥ गायत्री पापशमनी दुर्गादेवी महाशिवा । गान्धारी च तथा विद्या विजयं प्रदिशन्तु ते ॥ ३२ ॥ पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिषस्तथा । गया

ब्रह्मसरः पुण्यं गयशीर्षं च मानसम् ॥ ३३ ॥ कालो देवो नन्दिकुण्डस्तथैवोत्तरमानसः । गंगानदी महापुण्या ह्लादिन्यैलावती तथा ॥ ३४ ॥ तपनी च तथा सीता वङ्क्षुः सिन्धुश्च नर्मदा । सुप्रभा करतोया च विशाला गण्डकी नदी ॥ ३५ ॥ सरस्वती च यमुना सुवेणुर्विमलोदका । सिप्रा शोणः शतद्रुश्च सरयूश्चन्द्रभागिका ॥ ३६ ॥ चत्वारः सागराश्चैव स्वेन तोयेन शान्तये । सर्वास्त्वामभिषिञ्चन्तु विजयं प्रदिशन्तु ते ॥ ३७ ॥ अच्छोदश्च विपाशा च चन्द्रभागामरावती । वितस्ता देविका रम्भा कावेरी च शतह्रदा ॥ ३८ ॥ एताश्चान्याश्च सरितः सर्वलोकस्य मातरः । स्वतोयपूर्णैः कलशैरभिषिञ्चन्तु त्वां मुदा ॥ ३९ ॥ मंत्रैर्यथोक्तैर्नृपराजराज्ये दत्वाभिषेकं पृथिवीं समग्राम् । ससागरां भुङ्क्ष्व चिरं च जीव धर्मे च ते बुद्धिरतीव चास्तु ॥ ४० ॥ इति यज्ञान्तस्नानम् ॥ ॥ अथ कलशग्रहयोः स्थापनादि ॥

श्रीदेव्युवाच । स्वामिन् ग्रहाः कस्य पुत्राः का सङ्ख्या ग्रहमण्डले । कस्मिन्देशे कश्च जातः किंवर्णश्च पृथग्वद ॥ १ ॥ शान्तिश्च कीदृशी तेषां मण्डलं पुष्पधूपकम् । कानि पात्राणि भोज्यानि कः केन परितुष्यति ॥ २ ॥ श्रीईश्वरः ॥ शृणु देवि सुतो

भानुः कश्यपस्यात्रिजः शशी। भौमो रुद्रस्य तनयो बुधश्चन्द्रमसः सुतः ॥ ३ ॥ जीवश्च ब्रह्मणः पुत्रः शुक्रो भृगुमुनेः सुतः। रवेः पुत्रः शनिश्चैव राहुः पुत्रः प्रजापतेः ॥ ४ ॥ केतुरग्नेः सुतश्चेत्थं नव सङ्ख्यान्वितान् शृणु। सूर्यश्चन्द्रश्च भौमश्च बुधो जीवस्तथा कविः ॥ ५ ॥ शनी राहुश्च केतुश्चेत्येकैकं बहुनायकः। अवतारं प्रवक्ष्यामि देशानां नामपूर्वकम् ॥ ६ ॥ जन्म भोगोऽन्नमेतेषां जन्मस्थानसुखानि च। योऽज्ञात्वा कुरुते शान्तिं ग्रहास्तेनावमानिताः ॥ ७ ॥ अर्को जातः कलिङ्गेषु यमुनायां च चन्द्रमाः। उज्जयिन्यां भूमिपुत्रो मगधेषु बुधस्तथा ॥ ८ ॥ सिन्धुदेशे गुरुर्जातः शुक्रो भोजकटे तथा। सौराष्ट्रे च शनिर्जातो राहुर्वैराडितपुरे ॥ ९ ॥ केतुस्तथा मध्यदेशे जन्मर्क्षाणि शृणु ग्रहे। विशाखायां रविर्जातो रोहिण्यामपि चन्द्रमाः ॥ १० ॥ कृत्तिकायां भूमिपुत्रः श्रवणे तु बुधस्तथा। पूर्वाषाढे गुरुर्जातो हस्ते जातस्तु भार्गवः ॥ ११ ॥ भरण्यां तु शनिर्जातश्चार्द्रायां सिंहिकासुतः। केतुर्जातो मघायां तु ग्रहाणां स्वामिनः शृणु ॥ १२ ॥ रवावग्निर्विधौ पाशी भौमे स्कन्दो बुधे हरिः। इन्द्रो बृहस्पतौ शुक्रे वाणी ब्रह्मा शनैश्चरे

॥ १३ ॥ राहौ गणेशः केतौ च रुद्रश्चेति मताः सुराः । ब्रह्मवर्णौ शुक्रजीवौ सूर्यभौमौ तु क्षत्रियौ ॥ १४ ॥ वैश्यौ चन्द्रबुधौ शूद्रौ राहुकेतू शन्यन्त्यजः । भास्कराङ्गारकौ रक्तौ श्वेतौ शुक्रनिशाकरौ ॥ १५ ॥ पीतौ जीवबुधौ कृष्णं शनिं राहुं हरित्प्रभम् । धूम्रं केतुं शाद्वलाभो ध्रुवोऽगस्त्यः सुवर्णभः ॥ १६ ॥ अथोग्रतेजसां वक्ष्ये ग्रहाणां स्थापनं शिवे । मण्डलं सूपलिप्ते तु चतुरस्रं सुकारयेत् ॥ १७ ॥ एकं वा द्विश्चतुरष्टहस्तं वोर्ध्वमतो नहि । तिर्यक्चोर्ध्वं वेदरेखा देया मध्यस्थयोर्बहिः ॥ ॥ १८ ॥ आऽर्धकोष्ठमथैकैका कोणं नैर्ऋतिशर्वयोः । पूर्णमूर्धमधश्चाथ पूर्वेऽष्टदलमालिखेत् ॥ १९ ॥ त्रिकोणद्वयसंयोगात्पश्चाद्वारेशसंस्थितिः । सौम्ये ध्रुवास्पदः पक्षी याम्येऽगस्त्यस्य कुम्भकः ॥ २० ॥ मध्ये भास्करमालिख्य वह्नौ चन्द्रं तु दक्षिणे । भौमं चैशानतः सौम्यं लिखेत्सौम्ये बृहस्पतिम् ॥ २१ ॥ पूर्वे शुक्रं शनिं पश्चाद्राहुं नैर्ऋतिकोणतः । वायवे शिखिनं चैवं ग्रहाणां स्थापनं भवेत् ॥ २२ ॥ चक्राकारौ सोमसूर्यौ सौम्यजीवौ त्रिकोणकौ । चतुष्कोणौ भौमशुक्रावालोकाभः शनैश्चरः ॥ २३ ॥ यवमध्यं पताकाभं राहुं केतुं ततो बहिः । दिक्पालास्त्राणि स-

र्वाणि लिखेत्पूर्वेण वज्रकम् ॥ २४ ॥ वह्नौ शक्तिं सुदण्डं च दक्षिणे नैर्ऋते त्वसिम् । पश्चात्पाशं ध्वजं वायौ गदां सौम्ये त्रिशूलकम् ॥ २५ ॥ ऐशान्यामथ पद्माख्यमूर्ध्वं चक्रमधो लिखेत् । एतान्यस्त्राणि घोराणि सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ २६ ॥ वाडवो राक्षसेन्द्रश्च मरीचिर्दूषणः खरः । कटको देवकण्वश्च विकटो दुन्दुभिस्तथा ॥ २७ ॥ यज्ञस्य विघ्नकर्तार आगच्छन्ति दिशोदश । अस्त्रेणादिष्टमात्रेण सर्वे नश्यन्ति दूरतः ॥ ॥ २८ ॥ न मण्डलं विना सिद्धिः साधकस्य भवेत्प्रिये । पीताविन्द्रश्च वायुश्च रक्तोग्निः कालभो यमः ॥ २९ ॥ धूम्रो रक्षःपतिः श्वेतः पाशी पीतस्तु यक्षराट् । श्वेतः शम्भुश्च रक्तोऽजः कृष्णो विष्णुश्च वर्णतः ॥३०॥ रव्यङ्गुलं लिखेत्सूर्यं सोमं तद्द्विगुणं लिखेत् । शुक्रं नवाङ्गुलं चैव षडङ्गुलमितं गुरुम् ॥ ३१ ॥ बुधं भूमिसुतं सौरं चतुस्त्रिद्व्यङ्गुलं लिखेत् । सोमादर्धाङ्गुलं राहुं केतुमध्यर्धमङ्गुलम् ॥ ३२ ॥ शुक्रार्कौ प्राङ्मुखौ ज्ञेयौ गुरुसौम्यावुदङ्मुखौ । शनिसोमौ प्रतीच्यां च शेषा दक्षिणतोमुखाः ॥ ३३ ॥ अथवाऽदित्याभिमुखानेवेतरग्रहादीन् स्थापयेत् । समाप्ते मण्डले प्राज्ञो द्वारेशान्पूजयेत्पुरा । वायवस्त्रपेशकोणेषु गणेशस्कन्दश्रीह्वयान् ॥ ३४ ॥ वाणीं

लक्ष्मीं मध्यकोणे त्वष्टारमग्निकोणके । अर्घधूपादिदानेन बलिकर्म समाचरेत्॥३५॥ भास्करे करवीराणि सुमनः शशिने तथा । अशोकं मङ्गले दद्यात्किर्किराट बुधस्य हि ॥ ३६ ॥ केसराणि सुराचार्ये कुमुदं भार्गवस्य तु । नीलोत्पलं शनेर्दद्याद्राहोः पाटलपुष्पकम् ॥ ३७ ॥ अविमुक्तानि पुष्पाणि केतवे तु प्रदापयेत् । दशर्क्षगमनाभावाद्विशेषार्चा न विद्यते ॥ ३८ ॥ ध्रुवस्य कुम्भयोनेश्च पूजामात्रं प्रचक्षते । धूपं सूर्ये गुरुं चन्द्रे नमेरुं भूमिनन्दने ॥ ३९ ॥ गुग्गुलं सोमजे सर्जरसं जीवे घृताक्षतम् । शुक्रे श्रीवासकं सौरौ माहिषाक्षं समाचरेत् ॥ ४० ॥ राहोश्च पशुरोमाणि बिल्वगन्धं तु केतवे ॥ धूपं नानाविधं कृत्वा वर्णतश्चानुलेपनम् । यद्रूपं कथितं तेषां तथा तान्मनसार्चयेत् ॥ ४१ ॥ ग्रहाणां यादृशो वर्णस्तादृक्पुष्पादिनार्चयेत् । बलिं पात्रं प्रवक्ष्यामि ग्रहाणां च पृथक्पृथक् ॥ ४२ ॥ सौवर्णं भास्करे चन्द्रे रजतं भूमिजेऽग्निजम् । बुधे ताम्रं गुरौ रूप्यं शुक्रे मुक्तीयशुक्तिजम् ॥ ४३ ॥ शनौ लोहं कांस्यपात्रं राहौ केतौ तु श्रावकम् । अलाभे सर्वपात्राणां पद्मपत्रेषु दापयेत् ॥ ४४॥ तदभावे पलाशेषु तदभावे तु श्रावके । अथवा सर्वपात्रेषु सर्वेषां च विशेषतः॥४५॥

गुडौदनं रवेर्दद्यात्सघृतं पायसं विधौ । यावकं मङ्गले भक्तं दधियुक्तं बुधे शिवे ॥४६॥ क्षीरभक्तं गुरौ शुक्रे घृतभक्तं प्रदापयेत् । तिलमुद्गयुतं माषमिश्रं मांसं घृतं शनेः ॥ ४७ ॥ मांसौदनं सैंहिकेये प्रशस्तं बलिकर्मणि । लड्डुकापूपिकान्भक्ष्यान्वटकादींश्च केतवे ॥ ४८ ॥ ॐ नमो आदित्याय इत्यादिमन्त्रैः । कृत्वा बलिविधानं तु स्तुत्वा शान्तिं समारभेत् । चतुरस्रां लिखेद्वेदिं वह्निं तत्रार्चयेद्बुधः ॥ ४९ ॥ एवं कृत्वा विधानं तु समिधोत्र प्रकल्पयेत् । अर्कः पलाशः खदिरोप्यपामार्गोथ पिप्पलः ॥ ५० ॥ उदुम्बरः शमी दूर्वा कुशः सूर्यादिषु क्रमात् । आर्की गदघ्नी पालाशी कामदा खादिर्यर्थदा ॥ ५१ ॥ आपामार्गी हन्ति शत्रूनाश्वत्थी पुत्रदा मता । सुखदोदुम्बरी पापं हन्ति शामी चिरायुषे ॥ ५२ ॥ दूर्वा चैवं हि समिधः प्रमाणा द्वादशाङ्गुलाः । एकैकस्य सहस्रं वा साष्टाविंशतिकं शतम् ॥ ५३ ॥ होतव्ये मधुसर्पिभ्यां दधिक्षीरयुते तु द्वे । धेनुः शङ्खस्तथानड्वान्काञ्चनं पीतवस्त्रकम् ॥५४॥ हयः कृष्णा च गौः खड्गश्छागश्चेत्येषु दक्षिणा । अलाभे सर्वद्रव्याणां निःस्वः शक्त्या प्रदापयेत् ॥ ५५ ॥ पूर्णाहुतिं ततो दत्वा ग्रहांस्तत्र क्षमापयेत् । तुष्टास्तेन ग्रहाः

सर्वे शान्तिं कुर्वन्ति शाश्वतीम् ॥ ५६ ॥ इति । अथातः कलशोत्पत्तिं श्टणु पूर्वं सुरासुरैः । कूर्मपृष्ठे तु मन्थानं मन्दारं वासुकिं गुणम् ॥ १ ॥ विधाय मथ्यमाने तु क्षीरोधावुद्गतो विधुः । लक्ष्म्यादि रत्नजातं च कलशं चामृतास्पदम् ॥ २ ॥ कलां कलां गृहीत्वा स देवानां प्रोत्थितो यतः । विष्णोः प्रभावाद्देवेशि कलशस्तेन कथ्यते ॥ ३ ॥ कलशस्य मुखे ब्रह्मा ग्रीवायां रुद्र उच्यते । विष्णुर्मूले मातृकास्तु मध्ये कुक्षौ तु सागराः ॥ ४ ॥ सप्त द्वीपा धरा द्यौश्च गंगाद्या सरितस्तथा । वेदास्तीर्थानि सर्वाणि देवाः कलशमाश्रिताः ॥ ५ ॥ मातरश्च समुद्राश्च लोकपाला ग्रहास्तथा । एते सर्वे समागत्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ६ ॥ कुम्भं हैममयं कृत्वा रजतं ताम्रमेव वा । निर्दोषं मृण्मयं वापि पूरयेन्निर्मलाम्भसा ॥ ७ ॥ ऐशान्यां पञ्चरङ्गेन लिखेत्पद्मं वस्वस्त्रकम् । सर्वसाधारणं तत्र संस्थाप्य स्वार्चयेद्बुधः ॥८॥ एतेनामृतगर्भेण ब्रह्मणा वन्दितेन च । कलशेन समन्त्रेण यः कुर्यादभिषेचनम् ॥ ९ ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं लभेत्कामान्सुशोभनान् ॥ इति । अथ ग्रहशान्तिगृहप्रतिष्ठादौ ग्रहबलिविधानम् ॥ समत्स्यमांसकृष्णमांसानपूपान्निवेदयेत् । यथा । सावित्राणि० महागणपतये० ।

भवाय देवाय० । ब्रह्मणे० । विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः० ।-अष्टाभ्यः कुलनागदेवताभ्यः ॐ नमो आदित्याय ऋषिकश्यपपुत्राय अदितिगर्भसंस्थिताय रक्तवर्णसदृशाय रक्ताम्बरचीरवाससे तपसोग्ररूपधराय भक्तिभावनाय आरुह्य मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा ग्रहमण्डलं प्रविश्य इत्यक्षतगन्धपुष्पधूपदीपसुवर्णरचितं बलिं निवेदयामि स्वगणैः परिवृतः प्रीतमानसो भव ऋतं ते नमः ॥ एवं प्रतिग्रहं स्वस्वभागं पृथक् २ निवेदयेत् । ॐनमः सोमाय अत्रिपुत्राय अमृतकलशसम्भूताय शुक्लवर्णसदृशाय शुक्लाम्बरचीरवाससे तपसोग्र० ॥२॥ भौ० । ॐनमोऽङ्गारकाय रुद्रपुत्राय रुद्राणीगर्भसंभूताय रक्तवर्णसदृशाय रक्ताम्बरचीरवाससे तपसो० ॥ ३ ॥ ॐनमो बुधाय चन्द्रपुत्राय रोहिणीगर्भसंभूताय पीतवर्णसदृशाय पीताम्बरचीरवाससे तपसो० ॥ ४ ॥ ॐनमो बृहस्पतये ब्रह्मपुत्राय मानसीगर्भसंभूताय पीतवर्णस ॥ ५ ॥ ॐनमो भार्गवाय भृगुपुत्राय ओषधीगर्भसंभूताय शुक्लवर्णस० ॥ ६ ॥ ॐनमः शनैश्चराय रविपुत्राय छायागर्भसंभूताय कृष्णवर्णस० ॥ ७ ॥ ॐ नमः सैंहिकेयाय प्रजापतिसुताय सिंहिकागर्भसंभूताय हरिद्वर्णस०) ॥ ८ ॐनमः केतवे अग्निपुत्राय सन्ध्या-

गर्भसंभूताय धूम्रवर्णस० ॥ ९ ॥ ॐनमो ध्रुवाय उत्तानपात्सुताय नीतिगर्भसंभूताय रक्तवर्णस० ॥ १० ॥ ॐनमोऽगस्त्याय कलशसंभवाय शुक्लवर्णस० ॥ ११ ॥ अर्चिताश्च ग्रहाः सर्वे कल्पिताश्च विशेषतः । निवेदयेच्चरुमाज्यमेकैकस्य पृथक्पृथक्॥ ॥ १ ॥ ग्रहशान्तिदेवताभ्यो नमो नैवेद्यं निवेदयामि नमः इति ॥ अथ ग्रहादीनां क्षमापुष्पाणि ॥ अहिंसकस्य शान्तस्य न्यायार्जितधनस्य च । नित्यं च नियमस्थस्य सदा सानुग्रहा ग्रहाः । सू० । सिन्दूरारुणवक्त्राब्जः कर्णान्तायतलोचनः । गभस्तिमाली तिग्मांशुर्ग्रहपीडां व्यपोहतु । च० । जगदाप्यायनकरस्त्वमृताधारशीतलः । सोमः सौम्येन भावेन ग्र० । भौ० । पद्मरागनिभो यस्य देहः पिङ्गललोचनः । सोऽङ्गारकः शिवे भक्तो ग्र० । बु० । कुङ्कुमच्छविशोभेन देहेन परिमण्डितः । शिवभक्तो बुधः श्रीमान्ग्रा० । बृ० । धौतचामीकरच्छायः सर्वज्ञानालयो गुरुः । ईशानार्चारतो नित्यं ग्र० । शु० । शुक्लाम्बरधरो धीरः शुक्लमाल्यानुलेपनः । दैत्येन्द्रैः पूजितः शुक्रो ग्र० । श० । कृष्णः कृष्णाम्बरधरो वलीपलितविग्रहः । शनैश्चरः शिवे भक्तो ग्र० । रा० । नीलाञ्जननिभः श्रीमान्सैंहिकेयो महाबलः । शिवपूजापरो राहुर्ग्र० । के० । श्वेतपी-

तारुणःकृष्णः कचच्चामीकरप्रभः । शिवार्चनरतः केतुर्ग्र० । ध्रु । रक्ताम्बरधरो रक्तो ध्रुव औत्तानपादिकः । उत्तराशापतिरीशो ग्र० । आ० । मायारूपी वार्धिपायी विन्ध्याद्रिं छलयन्विभुः । घटोद्भूतस्त्वगस्त्योसौ ग्रह० ॥ एते ग्रहा महात्मानो महेशार्चनतत्पराः । शान्तिं कुर्वन्तु मे हृष्टाः सर्वकालहितैषिणः ॥ ब्रह्मणैषां वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ । अपस्मारग्रहाः स्वर्गे भूपाताले ज्वरग्रहाः ॥ गर्भबालग्रहा दिक्षु नानारोगग्रहाश्च ये । तेजसा तस्य देवस्य शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा ॥ ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छ्रायाः पतनादि च । भावोऽभावश्च जगतस्तस्मात्पूज्या नवग्रहाः ॥ १ ॥ ब्रह्मस्त्वं ब्रह्मदैवत्यं ब्राह्मणस्य पितामहः । चतुर्वेदोद्भवे भूमिर्ब्रह्मन्गच्छ स्वकं गृहम् ॥ ॥ २ ॥ शङ्खचक्रगदापाणिन्नसुराणां क्षयंकर । संसारतारणोद्युक्त विष्णो० ॥ ३ ॥ कैलासो निलयो यस्य पूजितो यः सुरासुरैः । त्रिपुरो ज्वलितो येन शिव ग ॥ ४ ॥ गणेश्वर त्रिनेत्रस्त्वं विघ्नभक्षोऽम्बिकासुतः । गजाननश्चाखुवाहः स्वामिन्ग० ॥ ५ ॥ ऐरावणसमारूढः पूर्वस्यां दिशि पूजितः । वज्रहस्तः शचीयुक्तो जिष्णो ग० ॥६॥ शुकारूढः शक्तिहस्तश्चाग्नेय्यां दिशि पूजितः । स्वाहाशोभितवामाङ्गो वह्ने ग० ॥ ७ ॥

महिषासनमारूढो दण्डपाणिः प्रपूजितः । याम्यां यामीयुतार्धाङ्गो धर्म ग० ॥ ८ ॥ सिंहारूढः खड्गपाणिर्नैर्ऋतिदिशि पूजितः । रक्षःपतिर्धृतियुतो यातो ग० ॥ ९ ॥ मकरासनमारूढः पाशपाणिः प्रपूजितः । पश्चात्तु वारुणीयुक्तः स्वामिन्ग० ॥१०॥ मृगासनो ध्वजास्त्रध्रग्वायवे पूजितो जनैः । अञ्जनीप्राणनाथस्त्वं वायो ग० ॥११॥ नरासनो गदापाणिः पूजितश्चोत्तरे विभुः । यक्षिणीशः सखा शम्भोः स्वामिन्ग० ॥१२॥ वृषासनः शूलपाणिरैशान्यां पूजितः प्रभुः । पार्वतीप्राणनाथस्त्वं शम्भो ग० ॥ १३ ॥ हंसारूढः पद्महस्तश्चोर्ध्वायां दिशि पूजितः । गायत्रीशो जगत्स्रष्टा ब्रह्मन्ग० ॥ १४ ॥ तार्क्ष्यासनश्चक्रपाणिरधस्ताद्दिशि पूजितः । श्रीयुतः कौस्तुभाभाच्छो विष्णो ग० ॥ १५ ॥ सप्ताश्वरथसंरूढः खड्गपाणिर्ग्रहेश्वरः । शश्वत्त्रैलोक्यदीपको रवे ग० ॥ १६ ॥ क्षीरसागरसम्भूतश्शम्भोर्मूर्तौ व्यवस्थितः । अमृतांशू रोहिणीशो विधो ग० ॥१७॥ रक्ताम्बरधरः स्रग्वी रक्तमाल्यानुलेपनः । भूमिसूनुर्बालमूर्त्तिर्भौम ग० ॥ १८ ॥ पीतवर्णो महाबुद्धिः सोमपुत्रो गुणाकरः । सुप्रसन्नो महावीरः सौम्य ग० ॥ १९ ॥ विद्याः सर्वा मुखे यस्य तिष्ठन्ति च सुरार्चितः । सन्तुष्टिकृत्सुरेन्द्राणां

जीव ग० ॥ २० ॥ असुरेशगुरुः शुद्धस्फुटिकप्रतिमप्रभः । श्वेतच्छत्रो रथो यस्य शुक्र ग० ॥ २१ ॥ भ्रुकुटीकुटिलाकारः कृष्णलोहसमप्रभः । शनैर्गच्छन्ग्रहेषु त्वं शने ग० ॥ २२ ॥ शत्रुः पुष्पवतोर्नित्यं सिंहिकाप्राणवल्लभः । विष्णुः सदार्चको यस्य राहो ग० ॥ २३ ॥ ब्रह्मपुत्रो भवेद्यश्च वह्निपुत्रश्च वीरहा । त्रैलोक्यभयदो मूर्त्या केतो ग० ॥ २४ ॥ आदित्याद्या ग्रहा यस्य प्रकुर्वन्ति प्रदक्षिणम् । ध्रुवं स्थितो ब्रह्मलोके ध्रुव ग० ॥ २५ ॥ विन्ध्याद्रिश्छलितो येन घटोत्पन्नो महाशनः । इल्वलासुरभक्ष्यश्चागस्त्य ग० ॥ २६ ॥ यथा बाणप्रहाराणां कवचं वारणं भवेत् । एवं दैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणी ॥ २७ ॥ यथा समुत्थितं यंत्रं यत्रेण प्रतिहन्यते । तथा समुत्थितं घोरं सर्वं शान्त्या प्रशम्यते ॥ २८ ॥ ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः । पूजिताः पूजयन्ते च निर्दहन्त्येवमानिताः ॥ २९ ॥ यश्च यस्य ग्रहो दुःस्थः सतं यत्नेन पूजयेत् । इदं ग्रहाणामातिथ्यं कुर्यात्संवत्सरादपि ॥३०॥ आरोग्यबलसम्पन्नो जीवेद्वर्षशतं नरः ॥ ३१ ॥ आरोग्यं तरणिः शशी विमलतां भौमः प्रतापोदयं बुद्धिं शीतकरात्मजः सुरगुरुर्ज्ञानं सुखं भार्गवः । धैर्यं सूर्यसुतश्च

राहुरभयं केतुः प्रसादं ध्रुवः शौर्यं कुम्भसमुद्भवोऽप्यथजयं दिशयन्तु सर्वे ग्रहाः ॥३२॥ सूर्यः शौर्यमथेन्दुरिन्द्रपदवीं सन्मङ्गलं मङ्गलः सद्बुद्धिं च बुधो गुरुश्च गुरुतां शुक्रः शुभं शं शनिः । राहुर्बाहुबलं करोतु सततं केतुः कुलस्योन्नतिं नित्यं प्रीतिकरा भवन्तु शुभदाः सर्वेऽनुकूला ग्रहाः ॥ ३३ ॥ तेजो रविः शशी कान्तिं भौमोऽर्थं शशिजः सुखम् । गुरुर्ज्ञानं सितः कीर्तिं शनिरायुर्ददातु नः ॥ आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै राक्षसाधिपः । वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्माप्यनन्त इत्येते दिक्पालाः पांतु त्वां सदा ॥ आयुश्च विद्यां च धनं सुखं च धर्मार्थकामं बहुपुत्रलाभम् । शत्रुक्षयं राजसु पूज्यतां च तुष्टा ग्रहामे प्रदिशन्तु कामान् ॥ भूतानि यान्येव वसन्ति भूतले बलिं गृहीत्वा विधिवत्प्रयुक्तम् । सन्तोषमासाद्य व्रजन्तु सर्वे क्षमन्तु तान्यत्र नमोस्तु तेभ्यः ॥ क्षमध्वं मम क्षेत्रेशा दधध्वं सुखसम्पदः । खभूपातालदिक्संस्थास्तुष्टा यांतु स्वकं पदम् । आह्वानं० । नमो ब्रह्मणे इति तर्पणम् । उदककलशं । मन्त्रार्थाः सफलाः सन्तु० ॥ इति ग्रहादीनां क्षमापुष्पाणि ।

अथ ग्रहशान्तिः ।

तत्रादावश्मचूर्णेन ग्रहमण्डलमुल्लिख्य एकादश क्षेत्रपालांश्च संस्थाप्य । प्रधानं । यो रुद्रो अग्नौ० । भवाय देवाय० । स्वेष्टग्रहकच्च । अमीवहा० ब्रह्मणे कू० तद्विष्णो० विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः । क्षेत्रस्य पतिना० । पूर्वे हेरुकाय आग्नेये त्रिपुरान्तकाय दक्षिणे वेताय नैर्ऋते अग्निजिह्वाय पश्चिमे करालाय वायवे कालाक्षाय उत्तरे एकपादाय ईशाने भीमरूपिणे ऊर्ध्वे तारकाक्षाय पाताले हाटकेश्वराय । मध्ये राजराजेश्वराय । अर्चन्तस्त्वा० । यजमानमानीय । तीर्थे स्नेयं । अद्यतावत्० । महागणपतये० । भवायदेवाय० । स्वेष्टग्रहाय० । ब्रह्मणे कु० । विष्णुपञ्चायतन देवताभ्यः० । इन्द्रादिभ्यः० । पूर्वेहेरकाय० । धूप दीपः ॥ दक्षिणान्तं । अथाग्नि-कर्म । पात्रं तिला० अमुककर्मनिमित्तं जुष्टं निर्वपामि एवं प्रोक्षामि । आज्यभा-गान्तं कृत्वा । समिद्धोमः । आदावेकचक्रे (पृ० ३६–१) तेजोसि । अग्निर्हिर-ण्यं–सोमो हिरण्यमिति च द्वे हुत्वा । एकचक्रमुदयादित्यष्टादश हुत्वा । ध्यानं । निषुसीद गणपतेः । एवमन्त्रहोमे । ते० । एकचक्रादि हुत्वा ॥ पशूपहारो यथा ।

पूर्वाभिमुखं पशुं पश्चिमाभिमुखं यजमानं संस्थाप्य । पवित्रं विना शौचादि विधाय । येषां मेषः पर्वपतिः पशूनां चतुष्पदा उत ये द्विपदाः । विक्रीतास्ते याज्ञिकं भागं सन्तु रायस्पोषं यजमानं संविशन्तु इति मांसशोधनमन्त्रः ॥ पशुपाशाय विद्महे । महापाशाय धीमहि । तन्नः पशुः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ रुद्राय (वा अजाय) पशवे पाद्यादि । पवित्रं धृत्वा । दक्षिणान्तं । बन्धार्थं बन्धनस्थोसि मोक्षार्थं मोचितो मया । देवप्रीत्यै समुत्पन्नः स्वर्गं गच्छ पशो स्वयमिति पठित्वा । दक्षिणबाहोर्घृतेन स्पर्शनम् । ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेन प्रतिमुञ्चामि अमुष्मै देवाय जुष्टं निर्वपामि । ततः पशुपृष्ठे तर्पणम् । अद्य तावत् महागणपतये० ब्रह्मणे० पूर्वे हेरुकाय० अमुककर्मनिमित्तमिमं पशुमपर्यामि नमः ॥ अथ दक्षिणकर्णे मन्त्रः ॥ न वै त्वं म्रियसे न मरिष्यसि आं इदेषि स्वर्गं लोकं पथिभिः सुगेभिः । रुद्राखुं ते पशुं करोमीति (पृ० ८९–९०) सूक्तं पठेत् । यावन्न कम्पयद्देहं तावन्नैवोपघातयेत् । नवश्रानके क्षेत्रेशार्थं रक्तं । लवणहारिद्राभिः पचित्वाऽन्नाणि च ग्राह्याणि ॥ विप्राय दक्षिणपादयुतं शिरः किञ्चिद्दाहयुतं सावित्राणीति निवेद्यम् ॥ (पृ०) ग्रहेभ्यः सपुरोळाशेन कृष्णमांसेन बलिः ।

योगिनीभ्यः वैश्वदेवावसरे हृत्कमलं बलिः ॥ इति शिक्षा । तत एवमाज्यहोमः **ऐन्द्राग्नं** विना। आदौ **आदित्यस्तेजस्वी**ति (पृ०) ग्रहबलिः। तत **एकचक्रे आदित्यस्तेजस्वी तेजोऽस्मि-** न्नित्युपहोमान् आज्ये मुखं वीक्ष्यन्स्रुवेण जुहोति । **आदित्या रुद्रा०** (पृ० ३९-४) इति ग्रहेष्टब्राह्मणं । **अग्नेर्देवाँ इहावह** (पृ० ४२-६) इति नक्षत्रयज्ञं च हुत्वा । ते० । ऐन्द्राग्नं । तर्पणं । **अनेन ग्रहशान्तिनिमित्तं महागणपतिः० समिदन्नाज्याहुतिभिः प्रीयन्तां प्रीता सन्तु ॥ ॐकारो यस्य मूलं** (पृ० १-१) पृथक् २ तर्पणयुक्तानि बहसूक्तानि पञ्चकत्रयं रक्षोघ्नमन्त्राणि च हुत्वा ॥ वैश्वदेवे **आकाशमातृणां** बलिः । **ब्रह्माणी कमलेन्दुपूर्णवदना माहेश्वरी लीलया कौमारी रिपुदर्पनाशनकरी चक्रायुधा वैष्णवी । वाराही घनघोरघुर्घुरमुखी ऐन्द्री च वज्रायुधा चामुण्डा गणनाथसिद्धसहिता रक्षन्तु त्वां मातरः** ॥ गोग्रासादि । अत्र ग्रहाणां क्षमापुष्पाणि । **अहिंसकस्ये**ति (पृ० १२०-५) **उदकलशं** (पृ०) अथ अभिषेकः । **एवं शान्त्यवसाने तु** (पृ० १०६-९) **मन्त्रार्थाः०** इति ग्रहशान्तिविधानम् ॥

अथ गण्डान्तादिशान्तिः ।

सर्वेषां मूलजातानां परित्यागो विधीयते। ताते–नादर्शयेच्चापि यावत्षण्मासपूरणम् ॥ अस्य गण्डान्तादिदोषनिवारणार्थं पयःस्नानादि । उक्तं च । शतौषधीमूलमृदम्बुरत्नसद्बीजगर्भैः कलशैः समन्त्रैः । कुर्याज्जनित्रीपितृबालकानां स्नानं शुभार्थं सह होममन्त्रैः ॥ कुंकुमं चन्दनं कुष्ठं गोरोचनसमन्वितम् । घृतेन मिश्रितं कृत्वा चतुर्भिः कलशैस्ततः ॥ २ ॥ सहस्रशीर्षामन्त्रेण बालकं स्नापयेद्बुधः । पितृयुक्तं दिवाजातं मातृयुक्तं च रात्रिजम् ॥ ३ ॥ सन्ध्ययोरुभयोः सत्यं वदत्येवं बृहस्पतिः । कांस्यपात्रं घृतैः पूर्णं देयाद्गण्डोपशान्तये ॥ ४ ॥ आश्लेषायां च मूले च शान्तिरेवं विधीयते । कृष्णां धेनुं सुवर्णं च ग्रहजाप्यं च कारयेत् ॥ ५ ॥ शकृन्मूत्रं च सङ्गृह्य श्वेतस्य वृषभस्य च । श्वेतगोः पयसा सार्धं स्नातव्यं तीर्थवारिणा ॥ ६ ॥ मूलनक्षत्रपीडायां तस्माद्दोषाद्विमुच्यते । मुरा (छर) मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं (वटफटो) रजनीद्वयम् ॥ ७ ॥ शुण्ठी चम्पक (सुङ्गोल) मुस्ता च सर्वौषधिगणाः स्मृताः ॥ अन्यच । सहदेवी (एटमिट । वा । ग्रूच) प्रतिनिधिः (कामयमूल) विष्णुक्रान्ता

(वाश । वा । हभील) **पुनर्नवा** (साण्ठ) **शरपुङ्खः** (भोडरकोन **वा** थोर । **काकजङ्घ** ।) कावखुर) **सुलक्षणा** (दुदूज्य) **अश्वगन्धः** (हसेमद) **पुंनाग नागकेसर** । **सद्भर्ग** (जाफूर) **मधूक** (शंघूर)। **श्रीपर्ण** (बिलपत्र) **शमीपत्र**) **वेतसीपत्र** । **प्लक्षपत्र** (वनमुस्त) **औडम्बर** (डलमसाल) **अश्वत्थ** (पीपल) **शतपत्र** (पम्पुष) **जाफल । पलाशपत्र । अतसी । भङ्गा । विजया । जयन्ती । श्रीपर्णी । कुन्दपुष्पं । सुनपुष्पं । आमोलं । शतावरी । कुशा, तुलसी, काशमूलं, भूतजटा, इक्षुमूलं, सर्षपमूलं, यवामूलं, सर्वौषधी ॥ मृत्तिका, राजद्वारात्, वल्मीकात्, महानद्याः तटयोः, गोगृहात्, अश्वस्थानात्, गजस्थानात् । चतुष्पथात्, वृक्षमूलात्, तीर्थात् ॥ पञ्चरत्नं, कर्पूरं, पञ्चगव्यं ।** एते पञ्चकलशेषु निक्षिपेत् पञ्चगव्येन मण्डपशुद्धिं विधाय **आदावश्मचूर्णेन गृहमण्डलं** तदक्षे **सिन्दूरयुत-पिष्टेन पद्मचतुष्कं** तेषां मध्ये **चतुर्विंशतिदलं पद्मं संलिख्य,** तदक्षे **गोदानार्थं वेदचतुष्टयपद्मानि** संस्थाप्य ॥ **इमं मेवरुणे**ति कुम्भेषु जलं । **याः फलिनी**ति फलानि, **या ओषधय** इति औषधयः, **काण्डात्काण्डे**ति शरारोपः । **योगे योगे**इति रक्तकर्पटं (सोल) बध्ना-

यात् । राक्षसानां तिलकार्थं रक्तचन्दनं सुरार्थं सैन्धवयुतं क्षीरं, मांसार्थं लवणयुतं पायसं कल्पयेत् ॥ प्रधानं । कलशे तद्विष्णोः । वासुदेवाय ८ । तदनु । पूर्वकुम्भे । अप्रतिरथं मम तस्य तमोपहनं व्यावृतस्य पात्मना । सर्वाणि तस्मिञ्ज्योतींषि यानि त्रीणि प्रजापतौ १ ऐन्द्राग्नं २ निरहावक्रृणोतु न संवरतं ददातन, सिञ्चामहा अवतं मुद्रिणं वयं, सुषेकमनुपक्षितं । वष्कृताहवमवत संवरत्रं सुषेचनं उद्रिणं सञ्चिरक्षितम् ३ इन्द्राय, यातवे, रक्षसे, असपाय, वरदाय । दक्षिणे । रथवाहनं हविरस्य नाम, यत्रायुधं नियुतस्य वातम् । तत्रारथमुपशग्मं सदेम, विश्वावयं सुमनस्यमानः १ मुञ्चामि त्वा. २ । रात्रिचराय, आशराय, कौणपाय, धर्मराजाय । पश्चिमे । प्रतिरथं मिथूकृतमिन्द्रो वातजिष्णुना । अस्मिन्नाजौ पुरुहूत श्रावये धनं भक्षेधनो व १ रक्षोहणं २ कर्बुराय, निकषात्मजाय, रात्रिञ्चरेभ्यः । उत्तरे । उत्सवातो वहति वासो अस्या अधिरथं यदजयत्सहस्रम् । रथीरभून्मुद्गलनीगविष्टौ गभरेक्तं व्यदेशर्म सेना १ ईशानान्त्वा २ यक्षेभ्यः, राक्षसेभ्यः, समस्तरात्रिञ्चरेभ्यः मध्ये । मूलायां । यन्ते देवी । अश्लेषायां । नमो अस्तु सर्पेभ्यो ।

ॐ गायत्र्यै नमः ३ जातवेदसे ३ त्र्यम्बकं ४ सीरा युञ्जन्ति कवयो युगा वितन्वते पृथक्, धीरा देवेषु सुम्नया ५ निरहावङ्कृणोतु न संवरत्नं ददातन । सिञ्चामहा अवतं मुद्रिणं सुषेकमनुपक्षितम् । यङ्कृता हवमवत संवरत्नं सुषेचनं उद्रिणं सिञ्चरक्षितम् ६ अग्निस्तु ७ तामग्निवर्णां ८ अमीवहा ९ कृणुष्व पञ्चोना रक्षो० १५ (पृ) क्षेत्रस्य पतिना । गणानान्त्वा । अग्निदूंतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसं, अस्य यज्ञस्य सुक्रत्वम् । पुरुषसूक्तं १६ (पृ ०१–९) लक्ष्मीसूक्तं (पृ० ९–२) ततो मध्यकुम्भस्य । दक्षिणे । ज्येष्ठदैवतं, इन्द्राय । मध्ये । मूलदैवतं, नैर्ऋतये । उत्तरे । पूर्वाषाढदैवतं, अद्भ्यः । ततः पूर्वादिक्रमेणोत्तराषाढादिदैवतानि ईशानान्तं नक्षत्रयज्ञोक्तैर्मन्त्रैः (पृ०४२–१२) पूजयेत् । तथाहि । विश्वेभ्यो देवेभ्यः उत्तराषाढाभ्यः, विष्णवे अश्वत्थाय, वसुभ्यः; वरुणाय, अजैकपादेभ्यः, अहिर्बुध्न्याय, पूष्णे, अश्विभ्यां यमाय, अग्नये, प्रजापतये, सोमाय, रुद्राय, अदितये, बृहस्पतये, सर्पेभ्यः पितृभ्यः भगाय, अर्यम्णे, सवित्रे, त्वष्ट्रे, वायवे, इन्द्राग्नीभ्यां, मित्राय, नैर्ऋतये "मूलनक्षत्राय" वा "आश्लेषानक्षत्राय" सर्वेभ्यो राक्षसेभ्यो नमः ॥ ततः पञ्चायतनदेवताभ्यः ॥

अथ यजमानमानीय ॥ महागणपतये वासुदेवाय ८ नैर्ऋतये रक्षोधिपतये मूलनक्षत्रदेवतायै, सर्पेभ्यो राक्षसेभ्यो यातवे रक्षसे अस्रपाय, वरदाय इन्द्रकुम्भदेवताभ्यः । रात्रिञ्चराय, आशराय कौणपाय, धर्मराजाय, धर्मराजकुम्भदेवताभ्यः । कर्बुराय, निकषात्मजाय, रात्रिञ्चरेभ्यः वरुणकुम्भदेवताभ्यः । यक्षेभ्यः राक्षसेभ्यः, यातुधानेभ्यः, धनदाय, धनदकुम्भदेवताभ्यः । मध्ये । गायत्र्यै ३ अमायै ८ भवाय देवाय ८ वास्तोष्पतये, वरुणाय, ज्येष्ठायै, पूर्वाषाढायै, उत्तराषाढायै, श्रवणाय, धनिष्ठायै, शतभिषजे, पूर्वभाद्रपदायै, उत्तरभाद्रपदायै, रेवत्यै, अश्विन्यै, भरण्यै, कृत्तिकायै, रोहिण्यै, मृगशिरसे आर्द्रायै, पुनर्वसवे, तिष्याय अश्लेषायै मघायै पूर्वफाल्गुन्यै उत्तरफाल्गुन्यै, हस्ताय चित्रायै स्वात्यै, विशाखायै अनूराधायै मूलनक्षत्राय । पञ्चायतनदे० दीपधूपः ॥ ॐ गायत्र्यै नमः ३ विष्णुगायत्रीः सर्वाः । अद्य तावत् । आत्मनः सकुटुम्बस्य सबालकस्य मूलादिजातदोषनिवारणार्थं मूलप्रतिमापू० कलशपू० दिकुम्भयुतौषधिकुम्भपू० चतुर्वेदेश्वरपू० क्षेत्रेश्वरपूजनमर्चामहं करिष्ये । आवाहनं प्रतिमायाः । आगच्छागच्छ

दिक्स्वामिन्नैर्ऋते खड्गपाणिक । सर्वलोकेश सर्वज्ञ शरणागतवत्सल १ रक्षोधिप महाप्राज्ञ सर्वलोकनमस्कृत । मूलनक्षत्रजन्मोत्थं यद्दोषं दिक्पते मम २ पत्न्या वापि सुतस्यापि तत्सर्वं नाशय प्रभो । अद्य त्वमावयोर्देव रक्षां कुरु सपुत्रयोः ३ त्वदन्यं नैव पश्यामि कृपालुं हितकारकम् । अतस्त्वां शरणं यामि पत्नीपुत्रसमन्वितः ४ तथा कुरु यथा देव न बाध्यन्ते ग्रहा मम । देवमावाहयिष्यामि मूलभं दारुणं महत् ५ खड्गपाणिं महौजस्कं सर्वसौख्यकरं परम् । नीलवर्णो० ६ आवाहयामि नैर्ऋतिंशशिखण्डमौलिं पूजापरं च सृणिखड्गकरं च दक्षे । वामे च खेटकसुपाशसमन्वितं तं वृषासनस्थितमहं मखरक्षणार्थम् । यन्ते देवी० । रक्षोधिपतये मूलनक्षत्रदेवतायै नैर्ऋतये नम इति प्रतिमाशिरसि पुष्पं दद्यात् । भगवन्पु० । सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सैन्धवमिश्रितम् । पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने तु रक्षसाम् १ तथैव निवेद्य । दक्षिणान्तं ॥ अग्निकर्म ॥ चरुद्वयं पायसं अन्नं च । आदौ समिद्धोमे । यन्ते देवी १०८ ततः पायसे । त्वं नः सोमेन विश्वतो रक्षराज नुगाहिता, न रिशीतावता सखा १०८ या ते रुद्र शिवा तनू १०८ इति च हुत्वा ततोन्ने यन्ते देवी १०८ एवमाज्यहोमादि पूर्णा तावत् गोप्रदानं ।

ब्राह्मणपूजा । कुम्भानां प्रतिमायाश्च विसर्जनम् । इन्द्रकु०, धर्मकु०, वरुणकु०, धनदकुम्भदेवतापू० सनक्षत्रदेवतामूलनक्षत्रदेवप्रतिमापूजनमच्छिद्रं ॥ आपन्नोस्मि । अद्य मे रक्षसां नाथ सर्वलोकनमस्कृत । खड्गपाणे महौजस्क प्रीयतां मम नैर्ऋते । आह्वानं । ततो भद्रपीठोपरि पत्नीपुत्रसमन्वितं कुम्भानां मन्त्रितं जलं मध्यकुम्भे निक्षिप्य तेनैव शतधारोदकेन (ऋंज्यलेस मंज) प्रधानमन्त्रैः (पृ१३०–१) सावीर्हिदेव (पृ १०७–१३) पावमान्यब्राह्मणं (पृ) योसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः । शक्रो मम शिशोर्दोषं (मूल । गण्ड) सर्पजोत्थं व्यपोहतु १ योसौ शक्तिधरो देवो वृषभुग्मेषवाहनः । अग्निर्मम २ योसौ दण्डधरो देवो धर्मो महिषवाहनः । यमो मम० ३ योसौ खड्गधरो देवो नैर्ऋती राक्षसाधिपः । क्रव्यान्मम० ४ योसौ पाशधरो देवो नक्रवाहो जलेश्वरः । पाशी मम० ५ योसौ ध्वजधरो देवो जगत्प्राणो मृगासनः । वायुर्मे० ६ योसौ गदाधरो देवो निधीशो नरवाहनः । कुबेरो मे० ७ योसौ शूलधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः । ईशानो मे० ८ योसौ पद्मधरो देवो विधाता हंसवाहनः । ब्रह्मा मम० ९ योसौ चक्रधरो देवो व्यापकस्तार्क्ष्यवाहनः । विष्णुर्मे० १० योसौ मुखं देवतानां सप्तार्चिरमितद्युतिः । वह्नि-

मैम० ११ योसौ कर्माकर्मसाक्षी लोकानां महिषासनः । धर्मोम० १२ विघ्नेशाः क्षेत्रपालाश्च लोकपाला नवग्रहाः । सर्वे म० १३ इति वस्त्रान्तरितकुम्भाभ्यां पश्चात्तु स्नापयेद्बुधः । ततः शुक्लाम्बरधरो यजमानोर्चयेद्द्विजान् इति ॥ कांस्यपात्रस्थिते घृते आज्यदर्शनं । यथा । आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं परम् । आज्यं सुराणामाहारमाज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः । तत्सद्ब्रह्म० पत्नीसुतकुटुम्बलक्ष्मीसहितस्य गण्डान्तादिदोषनिवारणार्थमाज्यं परिकल्पयामि नमः इति छायापात्रं ॥ तदनु घृतपात्रसहितं कुम्भपञ्चकं मूलप्रतिमां च प्रतिपादयेत् । सावित्राणि० सकुटुम्बस्य गण्डान्तादिदोषनिवारणार्थं मध्यकुम्भोपरि इमां निर्ऋतिप्रतिमूलप्रतिमां सहिरण्यां सवाससं सान्नां घृतपात्रसहितां ददानि ३ प्रतिगृह्णामि ३ क इदं० । एता देवता० । ब्राह्मणपृच्छां विसर्ज्य । पूर्णां दत्वा वैश्वदेवादि ॥ इति गण्डान्तादिशान्तिः ॥

अथ वेश्मप्रतिष्ठाविधानम् ।

ईशाने भूमिमधो द्व्यङ्गुलं खादित्वा गोमयेन पञ्चगव्येन संशोध्य । तत्र । गृहवास्तुनि सम्पूज्या पदैकाशीतिसंख्यया । तिर्यगूर्ध्वं विंशरेखाभूता त्रिपदषट्पदा । हस्तद्व-

यप्रमाणेन विस्तरायामतः समाः ॥ आदावश्मचूर्णैनैकाशीतिपदं वास्तुयागमुल्लिख्य तत्कोणेषु काण्डात्काण्डादिति शरान्पञ्चरङ्गसूत्ररक्तवस्त्राभ्यामुपरि संस्कृतान् संकीर्य । शराणां निकटे कलशान् ईशानतोबहिः । क्षेत्रपालाष्टकं वास्तोर्दक्षिणतो मातृकार्थं देवतवारिकादि तद्दक्षिणतो ग्रहमण्डलं तद्दक्षे एकादश क्षेत्रपालान् संस्थाप्य ॥ प्रधानं । ब्रह्मकलशे । अमीवहा० ब्रह्मणे नमः० । ८ । अक्षोटसप्तकेपु । ब्रह्मादेवानां० । ब्राह्म्यै, माहेश्वर्यै, कौमार्यै वैष्णव्यै वाराह्यै नारसिंह्यै ऐन्द्र्यै ॥ ७ ॥ घृतधारासप्तसु ॥ गौरीर्मिमाय० ॥ गौर्यै पद्मायै शच्यै मेधायै सावित्र्यै विजयायै जयायै ॥ ७ ॥ नैरेंगिकादेवतासप्तसु । टिकूपूच । देवसेनायै सुधायै स्वाहायै मातृभ्यः लोकमातृभ्यः धृत्यै तुष्ट्यै ८ स्वात्मने । जातवेदसे० ॥ पुष्ट्यै आत्मदेवतायै २ । देवतमूनशाखासप्तसु । ये के च ज्मा० ॥ ललितायै उमायै गौर्यै अम्बिकायै सलिलाश्रयायै भगायै भगाक्ष्यै ७ भक्तगोलिकासप्तसु । राकामहं० ॥ अनुमत्यै राकायै सिनीवाल्यै कुह्वै धात्र्यै सर्वेश्वर्यै अन्नेश्वर्यै ७ । देवतवारि । यो विश्वचक्षु० ॥ एकान्तवासिन्यै । गणानां त्वा० । क्षेत्रस्य पतिना वयं० ॥ दुर्गाक्षेत्रगणेश्वरदेवताभ्यः मातृमण्डलयागदेव-

ताभ्यः ॥ तद्विष्णोः० पञ्चायतनदे० यत इन्द्र० । क्षेत्रस्य पतिना वयं० पूर्वे हेरकाय अग्नेये त्रिपुरान्तकाय । दक्षिणे वेतालाय । नैर्ऋते अग्निजिह्वाय । पश्चिमे करालाय । वायव्ये करालिने । उत्तरे एकपादाय । ईशाने भीमरूपिणे । ऊर्ध्वे तारकाख्याय । पाताले हाटकेश्वराय । मध्ये राजराजेश्वराय । ततो देवतवारिकायां । पुनर्ब्रह्मादे० वानामित्यादि । वास्तोरीशानादारभ्य ॥ आवो राजानं० । ईशानाय नमः ॥ १ ॥ पर्जन्याय प्रगायत दिवस्पुत्राय मीढुषे, स नो यवसमृच्छतु । पर्जन्याय ॥ २ ॥ जयतामिव तन्यंतो मारुतामिति धृष्णया, यच्छुभं याथनानरः । जयन्ताय ॥ ३ ॥ ३–२ द्विपदेयाः त्रातारमिन्द्रं० । इन्द्राय ४–२ सूर्यो नो दिवस्पातु वातो अन्तरिक्षात्, अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः । सूर्याय ५–२ सत्येनोत्तभिता भूमिः सूर्येणोत्तभिता द्यौः । ऋतेनादित्यास्तिष्ठन्ति दिवि सोमो अधिश्रितः । सत्याय ६–२ नासत्याभ्यां बर्हिरिव प्रवृञ्जे स्तोमामियन्त्यभ्रियेव वातः । यावर्भगाय विमदाय जायांसेनाजुवान्युहथूरथेन । भृशाय ७–२ हंसः शुचिष० आकाशाय ८ इत्यष्टौ पूर्वे ॥ अग्निमीळे० अग्नये ९ पूषा राजानमाघृणिरपगूढं गुहा-

हितम्, अविन्दच्चित्रबर्हिषम् । पूष्णे १० मानो मित्रो वरुणो अर्यमायुरिन्द्रा ऋभुक्षा मरुतो जुषन्त । मनोभिर्वाये ददाथे सुवृक्तं सोमं रुद्राय मीढुषे सजोषाः॥ वितथाय ११–२ गृहङ्गृहमहनायात्यच्छा दिवे दिवे अधि नामादधाना । सिषासन्ती द्योतना शश्वदागादग्रदग्रमिद्भजते वसूनाम् । गृहक्षताय १२–२ त्रिकद्रुकेभिः० यमाय १३–२सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वोददद्ग्नये । रयिञ्चपुत्रांश्चादादग्निर्मह्यमथो इमाम् । गन्धर्वाय १४–२ एकस्य वास्तुरावत व्रणाय वसमश्विनासनायि सहस्रा । निरहतं दुच्छुना इन्द्रवन्तः पृथुश्रवसो वृषणवरातीः । भृङ्गिराजाय १५–२ मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः परावत आजगन्था परास्याः । सृकं संशाय पविमिन्द्रतिग्मं विशत्रून्ताढि विमृधो नुदस्व। मृगाय १६ इत्यष्टौ दक्षिणे। मनोन्वाहवामहे नाराशंसेन स्तोमेन, पितॄणां च मन्मभिः । पितृगणाय १७ वनस्पते शतवल्शं विरोह सहस्रवल्शा विवयं रुहेम। यन्त्वायं सुधितिस्तेतिजानः प्रणिनाय महते सौभगाय । दौवारिकाय १८ आमे गृहा भवन्त्वा प्रजाम आमा यज्ञो विशतु वीर्यवान् । आमो दिवे यज्ञिया मा विशन्तु सहस्रस्य मा भूमा प्रहासीत् ।

सुग्रीवाय २९—२ ब्रह्म जज्ञानं० पुष्पदन्ताय २०—२ इमं मे वरुण० वरुणाय २१—२ अयं दंष्ट्रो अर्चिषा यातुधानानुपस्पृशे जातवेदाः समिद्धः । आजिह्वया मूरदेवान्न-भस्व क्रव्यादो वृक्त्वऽपिदधत्स्वान् । असुराय २२—२ आयावो भूष शुचिपा तपनः सहस्रन्ते नियतो विश्ववारा । उपे ते अन्धो मध्यमयामियतो देव दधिषे पूर्वपे-यम् । शोषाय २३—२ ब्रह्मणाग्निः संविदानो रक्षोहा बाधितामितः । अमीवायुस्ते गर्भं दुर्नामा योनिमाशये । रोगाय २४ इत्यष्टौ पश्चिमे ॥ वायवायाहि० वायवे २५ नमो अस्तु सर्पेभ्यो० वासुकये २६ वषट्ते विष्ण० । मुख्याय २७—२ प्रतद्विष्णु० बलाटाय २८—२ आप्यायस्व० सोमाय २९—२ येषु वा यातुधाना० सूर्याय ३०—२ अदि-तिर्द्यौ० अदितये ३१—२ वसोः पवित्र० दितये ३२ इत्यष्टावुत्तरे ॥ अर्यमायातु वृ० अर्यम्णे ३३ । त्रिपदं । सविता पश्चात्तात्सविता पुरस्तात्सवितोत्तरातात्सविताधरा-त्तात् । सविता नः सुवत सर्वतातिं सविता नो रासतां दीर्घमायुः । सवित्र्यै ३४ । देवस्य त्वा० सावित्राय ३५ मा नो हेति विवस्वत इन्द्रः कोशमधुद्यवीम्, खेदया त्रिवृता दिवः । विवस्वते ३६ । ३ इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि देहि चित्तर्दक्षस्य

सुभगत्वमस्मे । पोषां रयीणामरिष्टन्तनूनां स्वात्मानं वाचः सुदिनत्वमह्नात् । विबुधाधिपतये ३७ **जीमूतस्येव भवति प्रतीकं यदीर्मे याति समिधामुपस्थे । अनाविद्धया तन्वा जया त्वं सत्ववर्मणो महिमा पिपर्तु ।** जयाय ३८ **प्रसमित्र मर्त्तो अस्तु प्रयस्वन्यस्त आदित्य शिक्षितव्रतेन । न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमंहो अश्नोत्यन्तितो दूरात् ।** मित्राय ३९ । **३ रुद्राखुं ते पशुं०** रुद्राय ४० **मुञ्चामि त्वा०** राजयक्ष्मणे ४१ **इहैवैधिमाप०** पृथ्वीधराय ४२ । **३ आपो अस्मान्मातरः०** आपाय ४३ **आपः पृणीत भे०** आपवत्साय ४४ **ब्रह्म देवानां०** ब्रह्मणे४५॥मध्यपदेषु नवसु ९। एकवारं पाठः । ततश्चरक्याद्यष्टक्षेत्रेशानाम् । आदावीशानतः कोणेषु । **अयं पन्था अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उत जायन्त विश्वे । अतश्चिदा जनुश्रेष्ठप्रवृद्धो ममातरसुपयः पातुवेकः** चरक्यै १ **अयं पन्था०** विदार्यै २ **अयं पन्था०** पूतनायै ३ **अयं पन्था०** पापराक्षस्यै ४ । **पूर्वतो** दिक्षु । **वोधद्यन्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः, अच्छान हूतउत्तरम् ।** स्कन्धाय ५ **यते अर्यमन्वहवो०** अर्यम्णे ६ **शन्नो भवन्तु वाजिनो०** जम्भकाय ७ **रक्षा णे अग्ने तव रक्षणोभिरारक्षाणः सोमखप्रीणानः ।**

प्रतिस्फुर वीरुज वीढुंजहि रक्षोमहिच्चिद्वा विधानम् । पिलिपिञ्छाय ॥ ८ ॥ यौते श्वानौ यमरक्षतारौ० सर्वराक्षसादिभ्यः । तत ईशानतश्शरेषु । काण्डात्काण्डा० दुर्मदाय १ काण्डा० द्रुपदाय २ काण्डा० दुर्दशाय ३ काण्डा० द्रुमनाय ४ पञ्चरङ्गदेवताभ्यः । तत ईशानतः कलशेषु । अग्निमीळे १ इषेत्वा २ अग्नआ याहि ३ शन्नो० ॥ ४ ॥ इन्द्रः पर्वता० ॥ यजमानमानीय । यत्रास्ति माता० । महागणपतये । ब्रह्मणे, कू० । ब्राह्म्यै माहेश्वर्यै कौमार्यै वैष्णव्यै वाराह्यै नारसिंह्यै ऐन्द्र्यै । गौर्यै पद्मायै शच्यै मेधायै सावित्र्यै विजयायै जयायै देवसेनायै सुधायै स्वाहायै मातृभ्यः लोकमातृभ्यः धृत्यै तुष्ट्यै पुष्ट्यै आत्मदेवतायै । ललितायै उमायै गौर्यै अम्बिकायै सलिलाश्रयायै भगाह्यै भगाक्ष्यै । अनुमत्यै राकायै सिनीवाल्यै कुह्वै धात्र्यै सर्वेश्वर्यै अन्नेश्वर्यै । एकान्तवासिन्यै दुर्गाक्षेत्रगणेश्वरदेवताभ्यः मातृमण्डलयागदेवताभ्यः । विष्णुपञ्चाय० । ईशानाय, पर्जन्याय, जयन्ताय, इन्द्राय, सूर्याय, सत्याय, भृशाय, आकाशाय, अग्नये, पूष्णे, वितथाय, गृहक्षताय, यमाय, गन्धर्वाय, भृङ्गिराजाय, मृगाय, पितृगणाय, दौवारिकाय, सुग्रीवाय, पुष्पदन्ताय,

वरुणाय, असुराय, शोषाय, रोगाय, वायवे, वासुकये, मुख्याय, बलाटाय, सोमाय, सूर्याय, अदितये, दितये, अर्यम्णे, सवित्रे, सावित्राय, विवस्वते, इन्द्राय, जयाय, मित्राय, रुद्राय, राजयक्ष्मणे, पृथ्वीधराय, आपाय, आपवत्साय, ब्रह्मणे । चरक्यै, विदार्यै, पूतनायै, पापराक्षस्यै, स्कन्दाय, अर्यम्णे, जम्बकाय पिलिपिच्छाय, सर्वराक्षसादिभ्यः । दुर्मदाय, द्रुपदाय, दुर्दशाय, द्रुमनाय, पञ्चर॰ ङ्गदेवताभ्यः । इन्द्राय वज्र० पूर्वे हेरुकाय० वेश्मप्रतिष्ठानि० दीपधूपः ॥ गायत्र्यै नमः ३ वास्तुपुरुषाय विद्महे । वास्तुराजाय धीमहि । तन्नो वास्तुः प्रचोदयात् ३ अद्यतावत् महागणपतेः० वास्तुप्रतिष्ठानिमित्तमावाहयिष्यामि ॥ कलशावाहन (पृ० ७–३) मनु । वास्तोरावाहनम् । एह्येहि नारायण विश्वरूप सर्वामरैरर्चित॰ पादपीठ । चराचराणां जगतामधीश लक्ष्मीयुतो मेऽपचितिं गृहाण १ नमः कौस्तु॰ भनाथाय हिरण्यकवचाय च । क्षीरोदार्णवसुप्ताय जगद्धात्रे नमो नमः २ नमो हिरण्यगर्भाय विश्वरूपाय विष्णवे । भूलोकप्रमुखा लोकास्तव देहे व्यवस्थिताः । ३ नन्दन्ति यावत्कल्पान्तं तथास्मिन्भुवने गृहे । त्वत्प्रसादेन देवेश पुत्रपौत्रयुतो

द्विजः ४ पञ्चयज्ञक्रियायुक्तो वसेदाचन्द्रतारकम् । श्वेताम्बरः० भगवन्पु० । दक्षिणान्तं । ये के च ज्मेति वास्तोः पुष्पं । चर्वणापूपैर्नैवेद्यं ग्रहाणां । ओं नमो आदित्यायेत्यादि मन्त्रैः । पृ० ११८-१२ ततोग्निकर्म । अन्नहोमं विधाय । मातृकापूजनं । पशूपहारः पृ० १२५।१३ ऋतुतिथिः । नैवेद्यं तावत् ॥ ततो लग्नवेलां परीक्ष्य । बृहद्द्वारसमीपे सर्वसंभारं संस्थाप्य पूर्णपात्रं पूर्णकुम्भं खड्गं गां दम्पती वेदवन्तं ब्राह्मणं दीप्तां चुल्लीं खण्डिनीं पेषणीं क्रौञ्चीं तीक्ष्णां काञ्चिकं मार्जनीं च संगृह्य यत्र २ प्रवेशः स्यात्तत्र २ तैः सह ॥ आदौ पूर्वतोरणपूजा । दारुनिर्मिततोरणचतुष्टयं चतुर्दिक्षु पूजयेत् । पूर्वमेव प्रतितोरणं शाखयोरधः कुम्भौ (सनिवारि) सजलौ भूमौ निक्षिप्य, तदुपरि कुश्रावकौ (पर्व) सशालियवाजाफलौ, तन्निकटे सजलाक्षतौ दीपौ क्षेत्रेशार्थं च संस्थाप्य ॥ पूर्वतोरणे त्रिपताकं, अन्येषु द्विपताकं सर्वे द्विमालायुतं च कृत्वा ॥ अथ सर्वतोरणेषुसामान्यपूजा । शुक्लाम्बरधरं० । महागणपतये प्रशान्ताय शिशिरघटाय शान्तितोरणदेवताभ्यः दीपधूपः । तोरणपृष्ठे । मृद्भस्मगोमयैः स्नाप्य कषायफलवारिभिः । आक्रस्य० । प्रसद्य भ० । इह गावः० ॥ याः फलिनी० उदुत्तमं० ।

ततः शंकुस्नानं २१ । अम्बुना । प्रथमं स्नानं गायत्र्या चाभिमंत्रितम् । गायत्र्यैनमः १ भस्मना । निर्दग्धंरक्षोः० २ । मृदद्भिः । उदुत्तमं ३ गोमयेन । इह गावः ४ सर्षपेण । रक्षोहणं ५ त्रेताग्निभस्म । बृहत्साम क्षत्रभृद्वृद्धवृष्ण्यं त्रिष्टुभौजः शुभितमुग्रवीरः । इन्द्रस्तोमेन पञ्चदशेनौज इदं वातेन सगरेण रक्ष ६ वृषशृङ्गेण । चत्वारि शृङ्गास्त्रयो अस्य पादाद्वे शीर्षे सप्तहस्तासो असि । त्रिधा बद्धो वृषभो रोरुवीति महो देवो मर्त्यानाविवेश ७ क्षीरोदकं । मनसा काममाकूतिं० ८ हिरण्यतोयैः । हिरण्यवर्णां हरिणीं० ९ दर्भपिञ्जलैः । तरत्समन्धि धावति धारासुतोस्यान्धसः, तरत्समन्धी धावति १० तीर्थतोयैः । इमं मे वरुण० ११ नद्युदकं । इतो न्विन्द्रं स्तवामहेऽहं शुद्धः शुद्धेन साम्ना । शुद्धैरुक्थैर्वावृद्धांसं शुद्ध आशीर्वान्ममत्तु १२ पर्वताद्भ्रदमध्याद्वा । इन्द्रः पर्वता० १३ शङ्खतोयैः । वात आवातु भेशजं शम्भुमयोभुवि हृदि, प्राण आयूंषि तारिषत् १४ क्षेत्रमृत् । अश्वक्रान्ते० १५ वाल्मीकमृत् । अग्निर्ऋषिः प० १६ रत्नवारि । ऋतं च सत्यं १७ माक्षिकोदकं । मधुवाता ऋ० १८ दधि । दधि क्राव्णो १९ सर्वौषधी । या ओषधयः २० पञ्चगव्यं । समुद्रादूर्मिर्म २१

देवर्षितर्पणं । **संव्रः सृजाभि** । अद्यतावत् **महागणपतेः०** । **प्रशान्तस्य शिशिरघटस्य शान्तितोरणदेवतानां वेश्मप्र० शान्तितोरणपूजनमर्चामहं करिष्ये** । आसनादि । **पुष्प** पूजा । **तोरणो**र्ध्वमध्ये । **महागणपतये** । तद्वामदक्षिणयोः । **श्रियै, सरस्वत्यै** । पुनः । **धात्र्यै, पर्जन्याय** । मध्ये । **वरुणाय** । मध्यपताकायां । **श्वेताय** । वामे । **वज्राय** । दक्षिणे । **शक्त्यै** । पुनः । **अग्निमीळे** । **ऋग्वेदाय** । **कृतयुगाय** । मालयोः । **शच्यै** । **लक्ष्म्यै** । स्तम्भयोः । **इन्द्राय** । **अग्नये** । शाखयोः । **आदित्याय** । **भौमाय** । कुम्भयोः । **गङ्गायै** । **यमुनायै** । कलशयोः । **प्रशान्ताय** । **शिशिरघटाय** । क्षेत्रेशयोः । **हेरुकाय** । **त्रिपुरान्तकाय** । **शान्तितोरणदेवताभ्यः नैवेद्यान्तं** । पुरोळाशयोः **योस्मिन्निति क्षेत्रेशबलिः** पृच्छां **विसर्जयेत्** । एवं सर्वेषु । **विशेषो** यथा । **अथ दक्षिणतोरणपूजा** ॥ **पर्जन्याय, अशोकाय, भूतितोरणदेवताभ्यः दीपधूपः** ॥ **पुष्पपूजा तोरणो**परि । **महागण० श्रियै, सर०**, पुनः । **इन्द्राय, भर्गाय** । मध्ये । **अंशुपतये** । पताकयोः । **चण्डायै** । **सीतायै** । पुनः । **इषेत्वो** । **यजुर्वेदाय** । **त्रेता०** । मालयोः । **धूम्रायै** । **मायायै** । स्तम्भयोः । **यमाय** । **नैर्ऋतये** । पुनः ।

शनैश्चराय । राहवे । शाखयोः । प्रत्यूषाय । प्रदोषाय । कुम्भयोः । भृङ्गिराजाय । विघ्नेशाय । कलशयोः । पर्जन्याय । अशोकाय । क्षेत्रेशयोः । वेतालाय । अग्निजिह्वाय । भूतितोरणदेवताभ्यः ॥ अथ पश्चिमे । सञ्जीवनाय, अमृताख्याय । बलाख्यतोरणदे० । पुष्पपूजा । तोरणोपरि । महाग० श्रियै, सरस्वत्यै । पुनः । विवस्वते अर्यम्णे । मध्ये । मित्राय । पता० । पाशाय । आपाय पुनः । अग्न आया० । सामवे । द्वापर्यु । माल्योः । गौर्यै, सरस्वत्यै । स्तम्भ । विष्णुचक्राय । हाटकेश्वराय । पुनः पाशाय । वायवे । शाखयोः । चंद्राय । शुक्राय पुनः आपाय । वरुणाय । पुनः वृषस्कन्दाय कुमाराय । कुम्भयोः । सिन्धवे । सरस्वै । कल० । सञ्जीवनाय । अमृताख्याय । क्षेत्रेशयोः । कालाक्षाय । करालाय । बलाख्यतोरणदे० ॥ अथोत्तरे । अर्थदाय । बुद्धिदाय । आरोग्यतोरणदेवताभ्यः । पुष्पपूजा । ऊर्ध्वे महाग० श्रि० सर० पुनः विष्णवे । पूष्णे । मध्ये । भगाय । पता० । गोदावर्यै । त्रिशूलाय पुनः । शन्नोदे । अथर्व, कलियु । माल्योः । बुद्धये, भद्रकाल्यै । स्तम्भ । कुबेराय । ईशानाय, पुनः । बुधाय । बृहस्पतये । शा । सोमाय । ईश्वराय । पुनः । उमायै, चण्डायै । कुम्भ । कावेर्यै, सरस्वत्यै । कल । अर्थदाय, बुद्धिदाय । क्षेत्रेशयोः ।

एकपादाय । भीमेश्वराय । आरोग्यतोर० ॥ सर्वेषां तोरणानां प्रदक्षिणं कृत्वा पश्चिमतोरणेन प्रविश्य बृहद्द्वारोपरि गत्वा । तत्र पूजा । महाग० धर्माय, अधर्माय, देहल्यै, खिङ्खिन्यै मेरुप्राकारदेवताभ्यः वास्तुप्र० दीपधूपमनु क्षीराज्यमधुयवादिभिर्बृहद्द्वारोपरि देवर्षिपितृतर्पणम् । ॐभूस्तृप्यतां, ॐभुवः, ॐस्वः, ॐभूर्भुवः स्वः । ब्रह्मा, विष्णुः, रुद्रः, ईश्वरः, सदाशिवः । पृथिवी, आपः, तेजः, वायुः, आकाशः, । वह्नितर्पयामि, सूर्यं, सोमं, वरुणं, वायुं, यमं, कुबेरं, इन्द्रं, पृथ्वीं, अपः, तेजांसि, अग्निं, आदित्यं, वरुणं, चन्द्रं, कुमारं, भौमं, विष्णुं, बुधं, इन्द्रं, बृहस्पतिं, सरस्वतीं, शुक्रं, प्रजापतिं, शनैश्चरं, गणपतिं, राहुं, रुद्रं, केतुं, ब्रह्माणं, ध्रुवं, अनन्तं, अगस्त्यं, कालं, विश्वकर्माणं, वसून् मरुद्गणान्, एकादशरुद्रान्, द्वादशादित्यान्, सिद्धान्, साध्यान्, विद्याधरान्, देवर्षीन्, नागर्षीन्, राजर्षीन्, श्रुतर्षीन्, तपर्षीन्, साध्यर्षीन्, ऋषीन्, परमर्षीन्, किन्नरान्, नागान्, गन्धर्वान्, वैनतेयान्, अप्सरसः, समुद्रान्, पर्वतान्, नक्षत्राणि, नक्षत्रदेवताः, देवमातृः, देवपत्नीः, देवकन्याः, देवपुत्रान्, वेदान्, वेदाङ्गानि, यज्ञान्, धर्मं, अर्थं, कामं, मोक्षं, धर्मशास्त्राणि, शास्त्रप्रणेतॄन्, सत्वान्, दिशः, विदिशः, दिक्पतिं,

तीर्थानि, नदीः, सप्तलोकान्, सप्तपातालानि श्रियं सरस्वतीं दिवञ्चरान् नक्तञ्चरान् कण्ठोपवीती । सनकस्तृप्यतामित्यादि ॥ संव्वः सृजामि । आवाहयाम्यहं देवं गणेशं पृ० ७९–३ कुमारं २ । एवं ६ । अथपुष्पपूजा द्वारे । द्वारवासिन्यै वामान्यै द्वारलक्ष्म्यै विश्वकर्मणे खिङ्खिन्यै । द्वारमूले । गङ्गायै यमुनायै धर्माय अधर्माय वैश्रवणाय अस्त्राय नारदशस्त्राय धात्र्यै गौर्यै श्रियै लक्ष्म्यै शुष्कायै सिद्धये जयायै विजयायै रक्तचामुण्डायै लम्बोष्ठ्यै वाराह्यै मङ्गलादेव्यै वास्तोष्पतये कीर्तये मायायै समृद्ध्यै वृद्ध्यै सिद्ध्यै विभूत्यै लावण्यै सुभगायै सुमनस्यै सौभाग्यै दूत्यै बहुरूपायै मनोहरायै सुभगायै कीर्तिन्यै जयन्त्यै विजयायै अपराजितायै प्रतापिन्यै भद्रङ्कर्यै महोत्सुकायै मोहिन्यै ध्वंसिन्यै लाञ्छिन्यै सिंहिन्यै मृत्युवर्धिन्यै लङ्गिन्यै कृपाकरिण्यै क्षयकारिण्यै मायादेव्यै मेषाय कूर्माय हृदाय त्रिभुवनेश्वराय नरसिंहायै गजासनाय दण्डहस्ताय मकराय कौबेर्यै नन्दिन्यादिभ्यः पूर्वादितः नन्दिन्यै सुभगायै सुमङ्गलायै भद्रङ्कर्यै अणिमायै लघिमायै महिमायै गरिमायै ईशितायै वशितायै प्राप्त्यै प्राकाम्यायै ईशिन्यै वशिन्यै सर्वसिद्ध्यै शेषभट्टारकाय अष्टाचत्वारिंशद्वास्तोष्पतिदे० ब्र० कू० ध्रु० अ० ह० ल० क० अर्घो नमः पुष्पं नमः

नैवेद्यान्तं । ततो लाजाक्षतौ विकीर्यन् । वामे भार्यां समाधाय श्रोत्रियं दक्षिणे द्विजम् । जलकुम्भं वामहस्ते खड्गं दक्षिणपाणिना १ पूर्वं धेनुं प्रविश्यादौ वाद्यैर्मङ्गलभूषितैः । वाद्यं नानाविधं चैवं पुष्पैर्द्वारं प्रपूजयेत् २ लक्ष्मीसूक्तं १ कनिक्रदुदिति पृ० ४–३ पठन् प्रविशेत् । पुनश्चेदं । धारानिपातात्सलिलप्रकम्पाद्दंष्ट्रानिपातात्पवनप्रकोपात् । वह्नेश्च दाहान्मुषिताच्च चौरै रक्षत्विदं सद्म शिवं च मेस्तु २ खड्गहस्तो महातेजा दुरिष्टानां निवारकः । निर्गच्छ निर्गच्छ वदेत्प्रविशामि शुभं गृहम् २ नन्दे नन्दय वासिष्टे वसुभिः प्रजया सह । जये जयावहे देवि प्रजानां जयमावह ३ पूर्णेऽङ्गिरसदायादे पूर्णकामं कुरुष्व माम् । भद्रे कश्यपदायादे कुरु भद्रां मतिं मम ४ सर्वबीजसमायुक्ते सर्वरत्नौषधावृते । रुचिरे नन्दिने नन्दे वासिष्टे रम्यतामिह ५ प्रजापतिसुते देवि चतुरस्रे महीयते । सुभगे सुव्रते भद्रे गृहं काश्यपि रम्यताम् ६ पूजिते परमाचार्यैर्गन्धमाल्यैरलङ्कृते । भवभूतिकरे देवि गृहे भार्गवि रम्यताम् ८ अव्यङ्गस्वाकृते पूर्णे मुनेरङ्गिरसः सुते । इष्टिके त्वं प्रयच्छेष्टं प्रतिष्ठां कामयास्यम् ८ देवस्वामिपुरस्वामिगृहस्वामिपरिग्रहे । मनुष्यधनहस्त्यश्वपशुवृद्धिकरी भव ९ अस्मिन्वास्तुनि वर्धस्व धनधान्येन मेदिनि ।

उत्तमं वीर्यमास्थाय नमस्तेस्तु शिवा भव १० इति पठन्द्वारकोणान्ददत्खङ्गं च कोष्ठकान् । हर्म्यपृष्ठे तदारुह्य जालाक्षतकपर्दिकान् ११ विकिरन्नवरुह्यास्मान्द्विजान्पादाग्रतो व्रजेत् । अकवाटमविच्छिन्नमदत्तबलिभोजनम् । गृहं न प्रविशेद्धीमानापदामालयं गतः । आदौ घटिका (उगमुर) पूजनं । तत्रादौ कपोतमोक्षणं कृत्वा । तोरणपूजावत् विशेषो । यथा महा० ऊर्ध्वदेवताभ्यः वा घटिकायागदेवताभ्यः दीपधूपः ॥ तत्पुरुषा० महादेवा २ वासुदेवाय विद्महे २ महागणपतेः० पृथिव्याः आपां तेजसः वायोः आकाशस्य । मध्ये । ब्रह्मविष्णुमहेश्वरदेवतानां । ऊर्ध्वे शिवस्य ईशानस्य ईश्वरस्य एकादशरुद्राणां रुद्रस्य शङ्गारकस्य, सर्पस्य वरुणस्य सदसस्पतेः बुधस्य धूमकेतोः विख्यातस्य ज्वरस्य अजस्य भुवनेश्वरस्य मृत्योः कापालिकस्य । द्वादशादित्यानां आदित्यस्य रवेः गभस्तेः भानोः सवितुः दिवाकरस्य धर्मस्य तपनस्य भास्करस्य सूर्यस्य त्वाष्टुः स्वर्पतेः शोषस्य अङ्गारकस्य सोमस्य वायोः वामदेवस्य शिवस्य शक्त्याः नन्दिन्याः दूरवासिन्याः चिच्छिन्याः यमघण्टायाः कालराज्याः याम्यदेव्याः दिव्याः अम्बिकायाः डाकिन्याः अट्टाट्टहासिन्याः धारिण्याः जयन्त्याः ऐरुण्ड्याः औघीच्याः क्रोधिन्याः अशन-

जिह्वायाः उल्कापातिन्याः गर्जिन्याः हारिण्याः धुर्यचन्द्रिकायाः नक्षग्याः ग्राह्याः वोडिन्याः भीषण्याः पर्जन्यायाः सिंहक्रान्तायाः अपराजितायाः वानर्याः सूषक्याः सौरन्याः सौकर्याः पौष्याः चमन्तर्याः रोहिन्याः हरिकेशिन्याः घोरायाः सर्वमुख्यायाः भीमायाः भैरव्याः जङ्घिन्याः धरायाः पिचवक्रायाः परायाः भव्याः भद्रकाल्याः हरिद्रायाः चोरिन्याः वाचिन्याः चक्रयाः वृषन्याः धूसराननायाः इन्द्रस्य वरुणस्य अग्नेः वायोः व्योम्नः नवग्रहाणां घटिकादेवतानां वास्तुप्रतिष्ठानिमित्तं घटिकादेवपूजनमर्चा० । नैवेद्यान्तं क्षेत्रेशबलिः । ततः स्थूनसमीपं गच्छेत् ॥ आदौ भूतादिनिवारणार्थं रत्नवाटिकां स्तम्भमूले रक्षोहणमिति मन्त्रेण भूमौ क्षिपेत् ॥ स्थूनस्य पञ्चगव्यादिना संस्कृत्येशाने सन्निधानकरणमन्त्रः ॥ ध्रुवास्य नोस्य मृतस्य पत्नीं क्षेमे तिष्ठ धृतमुक्षमाणान्त्वा । स्थूणे सर्ववीराः सुवीरा अरिष्टवीरा इह संविवेश १ इह वै स्थूणे अमृतेन रोहाऽश्वमती गोमवत्यमृतवती सूनृतावत्यूर्जस्वती च । पयस्वत्यस्मान्स्थूणे पयसाभ्यववृत्स्व २ आत्वा कुमारस्तरुण आवत्सो जगता सह आत्वा परिस्रुतः । कुम्भ आदधुः कलश ऐरयदिति प्राञ्चं वंशमारोपयति ३ ऋतेन स्थूनामधिरोह वंशोग्रे विराजन्नपसीद शत्रून्, अथा रयिं

सर्ववीरा वयन्ते ४ मृत्पुत्तलिकासमाधानं । यो रुद्रो इति । तानस्याधः क्षेत्रेशद्वयं (सन्यवारि) तयोः समाधानं ॥ यो विश्वचक्षु १ ये देवा दिव्येकादश २ ॥ पूजा तोरणवत् महाग० ब्र० कू० ध्रु० शिख्यादिभ्यः पञ्चचत्वारिंशद्देवताभ्यः वेश्मप्रतिष्ठा निमित्तं धूपदीपः । पुष्पपूजा । स्तम्भमूले वामतः कूर्माय शेषभट्टारकाय बलिदानवाय वैश्रवणाय शेषाय कृतयुगाय त्रेता द्वापर कलि, ऋग्वे, यजुर्वे, साम, अथर्वे, ऊर्ध्वे ध्रुवाय हरये विष्णवे । तदूर्ध्वे ब्रह्मणे इन्द्राय नवग्रहदेवताभ्यः महावैष्णव्यै अनन्ताय मध्ये कुमाराय गणपतये वास्तोष्पतये द्विभुजाय गदाभृते ईशानाय तदधः बहुरूपाय कामाय पुनरूर्ध्वे मेरवे मन्दराय हिमाचलाय ब्रह्मेशाय हेमकूटाय पृथ्वीधराय तदधः वाग्देव्यै अनन्ताय ब्राह्म्यै माहेश्वर्यै वाराह्यै नारसिंह्यै ऊर्ध्वे छत्रधारिणे केशवाय सुतलाय पूर्वादितः जयायै दण्डहस्ताय मकरासनाय कौवीर्यै वेश्मवासिन्यै सपरिवारायै ईशानतः नन्दिन्यै सुभगायै सुमङ्गलायै भद्रङ्कर्यै ऊर्ध्वे सुमङ्गल्यै अणिमायै लघिमायै महिमायै गरिमायै ईशितायै वशितायै प्राकाम्यायै प्राप्त्यै सर्वसिद्ध्यै शिख्यादिभ्यः पंचचत्वा० अर्घपुष्पौ । नैवेद्यान्तं स्थूने मालां बन्धयेत् ॥ अथ सिद्धस्थाने पुनर्नैवेद्यं पुरोळाशो

यथा ॥ गृहपीठयागदेवताभिर्वह्निभिः **सहितायै** सिद्धस्थाने (ठाकुरकुठ) **वाराह्यै** १ श्रीस्थाने (भानकुट) **महालक्ष्म्यै** २ द्वारे **तेजोवत्यै** ३ स्थूने **वज्रवत्यै** ४ तमोहरे (तार) **नारसिंह्यै** ५ भक्तभाण्डे **सोमवत्यै** ६ घटे **जलोदर्यै** ७ पेषण्यां **चर्ममुण्डायै** ८ मार्जन्यां **कृशोदर्यै** ९ शूर्पे **विन्ध्यवासिन्यै** १० कुण्डे **दक्षकर्णाय** ११ प्रस्तार्यां (भ्रान्दकन्य) **त्वष्टुवक्रायै** १२ शकटे (मञ्जुल) **प्रेतवक्राय** १३ उपले (काज्यवठ) **गोमुख्यै** १४ उलूखले **वेध्रवत्यै** १५ दर्व्यां **पुत्रवत्यै** १६ काञ्जिके **चक्रेश्वर्यै** १७ उच्छिष्टवार्भाण्डे **वासिन्यै** १८ भारधान्यां (गरवंज) **विघ्नेश्यै** १९ गोस्थाने **मङ्गलायै** २० भाण्डमण्डले **चन्द्रिकायै** २१ इष्टौ (अग्निमनन) **ज्वालामुख्यै** २२ मुसुले **भद्रकर्ण्यै** २३ कुट्टिन्यां **लम्बोष्ठ्यै** २४ कर्तर्यां **कालरात्र्यै** २५ करयष्ट्यां (गदा) **महाकाल्यै** २६ चुल्ल्यां **अग्निवासिन्यै** २७ वेळवर्दे (ठठज दगुन) **महामायायै** २८ पावे (कण्ड्यलिज) **अश्वमुख्यै** २९ कळच्छे (कच) **छुन्दिन्यै** ३० चालन्यां **शंकुकर्ण्यै** ३१ दीपे **प्रभासिकायै** ३२ चरुके (भतटठल) **गजकर्ण्यै** भोजनपात्रे **अमृताक्ष्यै** ३४ देहल्यां (भान्द अन्दरकुन) **द्वारवासिन्यै** ३५ ऊर्ध्वद्वारे (हङ्ग) **खिङ्खिन्यै** ३६ मध्ये **शेषाय** ३७ ईशाने **वृषभनन्दिन्यै** ३८ नैर्ऋते **सूकराय**

३९ वायवे नागाय चत्वारिंशत्स्थानयोगिनीभ्यः गृहमध्ये सर्वयोगिनीसहिताय भैरवाय नैवेद्यं॥ यागस्थाने नैवेद्यं ॥ इळामग्ने इत्यादि पर्वतंत्रं ॥ अग्नि पृच्छां च विसर्ज्य धनं गुणं देहि पुनीहि मह्यं लुनीहि पापेन्धनसञ्चयं च। अकारणाद्वैरपरान्ह्यनार्याञ्छत्रून्सम स्ताञ्जहि जातवेदाः १ राज्ञां शिवं० २ कलशपृच्छां विसर्ज्य । आपन्नोस्मि । ईशानविष्णु । अथवास्तोः पुष्पाणि । श्वेताम्बरः । क्षमस्व देवदेवेश देवाधिष्ठितविग्रह । पुत्रपौत्रादिकं सौख्यं देहि मे वास्तुपूरुष १ राज्यं देहि धनं देहि लक्ष्मीं देहि च पुष्कलाम् । आयुरारोग्यमैश्वर्यं देहि० २ सर्वलक्षणसम्पूर्णः सर्वदेवनमस्कृतः । प्रसन्नो वरदो देव भवाद्य वा० ३ अस्मिञ्जन्मनि मे नाथ कृतं पापं यदेव वा । तन्मे नाशय देवेश शीघ्रं त्वं वास्तु० ४ सप्तजन्मकृतं पापं वाङ्मनःकायकर्मजम् । तत्सर्वं विलयं यातु प्रसादात्तव सर्वदा ५ कल्पकोटिसहस्राणि महापद्मशतानि च । अयुतं नियुतं चैव देवलोके वसेत्सुखी ६ मानुष्यं पुनरावृत्य चक्रवर्ती मृतो भवेत् । शूरश्च बहुपुत्रश्च बहुसौख्यश्च जायते ७ धनधान्यसमृद्धश्च नित्यतृप्तो भवेत्तु सः । यथावल्लोकपालश्च खेचरैर्भूचरैः सह ८ बहुवर्षशतायुश्च स्वर्गलोके महीयते । अप्सरोगणसङ्कीर्णे विमानेप्यवतिष्ठति ९ भूलो-

कप्रमुखा लोकास्तव देहे व्यवस्थिताः । नन्दन्ति यावत्कल्पान्तं तथास्मिन्भवने गृहे १० त्वत्प्रसादेन देवेश पुत्रपौत्रयुतो द्विजः । पञ्चयज्ञक्रियायुक्तो वसेदाचन्द्रतारकम् ११ धारानिपातात्सलिलप्रकम्पाद्दंष्ट्रानिपातात्पवनप्रकोपात् । वह्नेश्च दाहान्मुषितांश्च चौरै रक्षत्विदं सद्म शिवस्त्वमेव १२ गणेशस्य सर्गारम्भे० विभ्रद्दक्षि० शब्दब्रह्ममये० । देवि प्रपन्ना० । यन्मया क्रियते कर्म जागृत्स्वप्नसुषुप्तिषु । तत्सर्वं तावकी पूजा भूयाद्भूत्यै नमः शिवे १ अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया । दासोयमिति मां मत्वा क्षमस्व परमेश्वरि २ जानताऽजानता वापि यन्मया क्रियते शिवे । मम कृत्यमिदं सर्वमितिमत्वा क्षमस्व मे ३ कर्मणा मनसा वाचा त्वया नान्या गतिर्मम । अनुचारेण भूतानां रक्ष त्वं परमेश्वरि ४ यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्गतम् । क्षन्तुमर्हसि देवेशि कस्य न स्खलितं मनः ५ क्षमस्व देवदेवेशि त्रिपुरे परमेश्वरि । तव पादाम्बुजे नित्यं निश्चला भक्तिरस्तु मे ६ ग्रहेषु । अहिंसकस्य० (पृ० १२०—४ इति क्षमापुष्पाणि नमो ब्रह्मणे इति तर्पणम् ॥ इतिवेश्मप्रतिष्ठा ॥ अथ रत्नवाटिका । सुवर्णं रजतं ताम्रं कांस्यं लोहं त्रपु तथा । रीतिं भृङ्गारकं सीसं विद्रुमं स्फाटिकं तथा । सुन १ रूप २ त्राम ३ लुय

४ शस्तूर ५ सर्तल ६ ज्यस्त ७ भाङ्गरे ८ कलाय ९ लदूर १० सुट्कफले ११ ॥ राजवर्तं च (अल्मास) गोमीदं (जर्द) १३ शङ्खं च १४ मणिमौक्तिकम् १५ गारुत्मतं (याको) १६ पद्मरागं (जम्बोद) १७ वज्रं (यामुन) १८ वैडूर्यकं मणिम् ॥ ३ ॥ रसं (पारुद) मनःशिला मुस्था वचः कुष्टं नखं तथा । मुरा (छर) शैलेय (वटा फटो) कर्पूरं मृगनाभी म कुङ्कुमम् ॥ चन्दनद्वयमारीचं पिप्पीली च शितावरी (कूचू) हरितालं मधुयष्टी (मजेठ) मुद्रपर्णी (शङ्कर) कुमारिका ॥ पुनर्नवा विष्णुक्रान्ता शतपुष्पा (सुयपुष) सुवर्चला । (सुचल) सहदेवी च व्याघ्री च श्यामा ब्राह्मी महौषधिः (शुण्ठ) । हरिद्राद्वय दूर्वा च अश्वगन्धा कच्योरका ॥ च्येना च (दालचीन) भूतकेशी च (भूतजटा) तथा वीर्तसिपत्रकम् । अर्कपर्णी मपामार्ग यवा धान्यं सरोवरम् । त्रिफला चैव (हलिल बलिल आमूल) दैत्यैन्द्रं (शुङ्गरफ) पद्मचारि (पम्भचालन) लवङ्गकम् । जातिफलं च सूफारी पहाण्डिका च सर्षपम् ॥ इति ॥ अथ सामग्री ॥ अग्निहोत्रसमिधः घृतं श्रीफलं अक्षोट ११ वास्तोरर्थे । यवाक्षततिला लाजा बधिरः श्रावकानि (टाकिह) दीपानि २० चरक्याद्यर्थे ८ तोरणचतुष्टयार्थे ८ रत्नदीपार्थं ४ यागस्य चतुर्दिक्षु कुम्भार्थं शनिवरि-

दयतवारू १ । हर्म्यपृष्ठे मोक्षणार्थं कपोतं । हन्द वरि । गृहस्य चतुर्दिक्षु कोल मण्डनं कलशार्थं छिट सोल कान ४ शंशिर भरण्य (तोरण) ४ वास्तुपुरुष (तान)॥ मधु सर्षपा कर्पूरं पुष्पमाल तोरणार्थे ९ द्वारार्थे १ ताने १ बृहद्वारे (उग) १। प्रवेशे कामधेनुः कञ्जपावो, दजवुन अकचोर, दांफुत जङ्गार्थं पञ्चरङ्गदेवता (नारेवन) वास्तोःकोणेषु शरान्संकील्योपरि साल सहितात् पञ्चरङ्गेन बंधयेत् पताका तोरणेषु ५ बृहद्वारे २ हर्म्ये (उग) २ पशुः विप्रतन्त्रतारकयोः वस्त्रं । वनवोन। तुम्बकनारि वगैरे। पृथक्पाकेन पुरोळाशान् तोरणादि क्षेत्रेशार्थ २० पश्चात्सिद्धस्थाने। सिद्धस्थाने वाराह्यै इत्यादि नैवेद्यार्थं पुरोळाशं ॥ भक्तपाचनभाण्डे अक्षोटसप्तकं क्षिपेत्। रत्नवाटिकार्थं वारू १ इति ॥

॥ अथ पञ्चगव्यविधिः ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् । निर्दिष्टं पञ्चगव्यं च पवित्रं कायशोधनम् १ गायत्र्यादाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् । आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि २ तेजोसीति घृतं प्रोक्तं देवस्य त्वा कुशोदकम् । गोमूत्रं गोमये क्षेप्यं ते संक्षिप्ये घृते तथा ३ तानि दध्नि प्रक्षिप्यानि तत्सर्वं

पयसोन्तरे । एकीकृत्य तु तत्सर्वं कुशोदकविमध्यगम् ४ आपो हिष्ठेति चालोड्य प्रणवेन तु तत्पिबेत् । औदुम्बरे पद्मपत्रे रौप्यपात्रे हिरण्मये ५ मंत्रपूतं पिबेत्तत्तु त्रीन्वारान्पञ्चगव्यकम् । शुद्धवतीति मंत्रेण प्रक्षिपेद्दिक्षु सर्वतः ६ पलमात्रं दुग्धभागं गोमूत्रं तावदिष्यते । घृतं च पलमात्रं स्याद्गोमूत्रं तोलकद्वयम् ७ दधि प्रसृतमात्रं स्यात्पञ्चगव्यं त्विदं स्मृतम् । अथवा पञ्चगव्यानां समानो भाग इष्यते ८ मूलमंत्रेण संमंत्र्य कुशाग्रेणैव शोधयेत् । तेन सर्वविशुद्धिः स्यात्सर्वपापनिकृन्तनम् ९ गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः शुद्धवत्यास्तु गोमयम् । पयः काञ्चनवर्णाया नीलायाश्च तथा दधि १० घृतं च कृष्णवर्णायाः सर्वं कापिलमेव वा । गोमूत्रं माषकास्त्वष्टौ गोमयस्य तु षोडश ११ पयसो द्वादश प्रोक्ता दध्नः पञ्चदश स्मृताः । घृतस्याष्टादश प्रोक्ताः प्रमाणं पञ्चगव्यके १२ एकोनविंशमाषास्तु कुशोदकस्य च स्मृताः । गोमूत्रमुत्तरे स्थाप्यं गोमयं वारुणे दधि १३ प्राच्यां याम्यां घृतं क्षीरं मध्ये चैश्यां कुशोदकम् । वरुणो देवता मूत्रे गोमये हव्यवाहनः १४ विष्णुः क्षीरे दध्नि सोमो घृतस्य पितृमांस्तथा । कुशोदके भवेद्ब्रह्मा पञ्चगव्यस्य देवताः १५ मातृघ्नं भ्रूणहन्तारं गुरुतल्पगमेव वा । पञ्चगव्यं सकृत्पीतं पापेभ्यो

विनिवर्तयेत् १६ इति ॥ अथदिक्क्षेपणमंत्राः ॥ एतोन्विन्द्रं स्तवामहेहं शुद्धः शुद्धेन साम्ना । शुक्तैरुक्थैर्वावृध्वांसंशुद्धं आशीर्वान्मम १ तुतान्धुवाम यज्ञिर इन्द्रसुक्ता न वावृधः । पुरूण्यस्य पांस्यासिषासन्तो हवामहे २ इन्द्र शुद्धो हतो नहि शुद्धाशुद्धभिरूतिभिः । शुद्धो रयिं निधारय शुद्धः समद्धि सौम्यः ३ इन्द्रः शुद्धो हि नो रयिं शुद्धो रत्नानि दाशुषे । शुद्धो वृत्राणि जिघ्नसे शुद्धो वाजो सिषामहि ४ पञ्चव्युष्टीरनु पञ्चदुहागां० ५ इति पञ्चगव्यविधिः ॥

॥ अथ शंकुप्रतिष्ठा ॥

ये देवा दिव्येकादशस्थेत्यनेन वास्तोः पुष्पं क्षिपेत् । ततो रत्नमूलिकाद्रव्याणि (पृ० २५५–७) घटिका (वारि) चतुर्षु संगृह्य । घटिकाश्चतुष्कोणेषु निक्षिप्य तदुपरि चतुरश्मानं संस्थाप्य तदुपरि अश्मचूर्णेन ईशाने गवः । आग्नेय्यां वाजिनः । नैर्ऋते मनुष्यस्य । वायव्यां गजस्य । मध्ये सर्पस्य मूर्तिं विधाय । ब्रह्मकलशे । प्रधानं अमीवहा० ४ ब्रह्मणे नम इत्यादि । क्षेत्रस्य पतिना० ॥ तीर्थे स्नेयं० । धूपदीपः ॥ गायत्र्यै नमः ३ अद्य तावत् महागणपतेः० ब्रह्मणः कूर्मस्य० शंकुप्रतिष्ठानिमित्तं कलशपूजनमर्चामहं करिष्ये ॐ कुरुष्व । दक्षिणान्तं ॥ तदनु ईशाने वृषभनन्दिन्याः पूजा ॥

तत्रादौ शंकुस्नानविधिः । लग्नसमये रत्नवाटिकायुतां समां भूमिं कृत्वा ध्रुवहरिलक्ष्मीकूर्मानन्ताश्च देवताः पञ्च तोरणपूजावत् शंकुस्थाने पूज्याः । तथा हि धववृक्षस्य (भून्यवृक्षस्य) चतुर्विंशाङ्गुलं शंकुं भूमौ निक्षिप्य ॥ तीर्थे स्नेयं० शंकुप्रतिष्ठानिमित्तं धूपदीपः ॥ ततो मृद्भस्मगोमयैः स्नानं । एकविंशतिस्नानं । देवर्षितर्पणं । जीवादानं च इत्यादि तोरणपूजावत् (पृ० १४२–१०) कृत्वा । गायत्र्यै नमः ३ अद्यतावत् ध्रुवस्य हरेः लक्ष्म्याः कूर्मस्य अनन्तस्य ईशाने वृषभनन्दिन्याः आत्मनो० यथोक्तफलप्राप्त्यर्थं शंकुप्रतिष्ठानिमित्तं शिलाप्रतिष्ठानिमित्तं शंकुपूजनं शिलापूजनमर्चामहं करिष्ये । यवान्विकीर्य । दक्षिणान्तं । अपूपाः नैवेद्यार्थं ध्रुवाय० ईशाने वृषभनन्दिन्यै नमो नैवेद्यं । पृच्छां विसर्ज्य २ एवं आग्नेय्यां । अश्वस्य (पृ० १४२–१०) सुभगायाः । नैवेद्यान्तं । पृच्छां विसर्ज्य २ । एवं (पृ० १४२–१०) नैर्ऋत्ये । नरस्य सुमङ्गल्याः नैवेद्यान्तं पृच्छां विसर्ज्य ३ । एवं (पृ० १४२–१०) वायव्यां । नागस्य भद्रंकर्याः । नैवेद्यान्तं पृच्छां विसर्ज्य ४ । एवं (पृ० १४२–१०) मध्ये । शेषनागस्य ॥ ततो वैश्वदेवं । गोग्रासादि । क्षेत्रेशबलिः । कलशपृच्छां विसर्ज्य ॥ आह्वानंनैव० । नमो ब्रह्मणे० । उदकलशं० । इति शंकुप्रतिष्ठाविधानम् ॥

आज्य भागः ३ ।

अथ विष्णुपञ्चकम् ।

पुरुषसूक्तम् १ ।

ॐनमो नारायणाय ॥ ध्येयः सदा सवितृमण्डलमध्यवर्ती नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः । केयूरवान् कनककुण्डलवान्किरीटी हारी हिरण्मयवपुर्धृतशङ्खचक्रः ॥ १ ॥ शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशं, विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् । लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यं, वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥ २ ॥ आनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुबन्तस्य देवता । विश्वात्मा

पुरुषः साक्षादृषिर्नारायणः स्मृतः ॥ १ ॥ "पुरुषमेधः पुरुषस्य नारायणस्याऽऽर्षम्" ॥ ॐसहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं विश्वतो वृत्वाऽत्यऽतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् । उताऽमृतत्वस्येशानो यदऽन्नेनाऽतिरोहति ॥२॥ एतावानऽस्य महिमाऽतोज्यायांश्च पुरुषः । पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादऽस्याऽमृतं दिवि ॥ ३ ॥ त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाऽभवत्पुनः । ततो विष्वङ्व्यक्रामत्साशनानशने अभि ॥ ४ ॥ तस्माद्विराडऽजायत विराजो अधि पुरुषः । स जातो अत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिमऽथो पुरः ॥ ५ ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमऽतन्वत । वसन्तो अस्याऽसीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥ ६ ॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्पुरुषं जातमऽग्रतः । तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ ७ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सम्भृतं पृषदाज्यम् । पशूंस्ताँश्चक्रे वायव्यानाऽऽरण्यान्ग्राम्याँश्च ये ॥ ८ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः सामानि जज्ञिरे । छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥ तस्मादऽश्वा अजायन्त ये के चोभयादतः । गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजाऽवयः ॥ १० ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन् । मुखं

किमऽस्य कौ बाहू का ऊरू पादा उच्येते ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमाऽऽसीद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत । मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च प्राणाद्वायुरजायत ॥ १३ ॥ नाभ्या आसीदऽन्तरिक्षं शिर्ष्णो द्यौः समवर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँनऽकल्पयत् ॥ १४ ॥ सप्ताऽस्याऽऽसन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः । देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन्पुरुषं पशुम् ॥ १५ ॥ "ते०" यज्ञेन यज्ञमऽयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ १६ ॥

अथ बृहत्पुरुषसूक्तम् २ ।

सहस्रशीर्षं दिव्यं तु विश्वाद्यं विश्वसम्भवम् । विश्वं नारायणं देवमऽक्षरं परमं पदम् ॥ १ ॥ "पुरुषमेधः पुरुषस्य नारायणस्य" ॐसहस्रशिर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । स भूमिं सर्वतः स्पृत्वाऽत्यऽतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १ ॥ पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् । उताऽमृतत्वस्येशानो यदऽन्नेनाऽतिरोहति ॥ २ ॥ एतावानऽस्य

महिमाऽतो ज्यायांश्च पूरुषः । पादोऽस्य सर्वा भूतानि त्रिपादऽस्याऽमृतं दिवि ॥३॥
त्रिपादूर्ध्व उदैत्पुरुषः पादोऽस्येहाऽभवत्पुनः । ततो भूमिं व्यक्रामत्साशनाऽनशने
अभि ॥४॥ ततो विराडऽजायत विराजो अधिपुरुषः। स जातो अतिरिच्यत पश्चाद्भूमि-
मऽथो पुरः ॥ ५ ॥ यत्पुरुषेण हविषा देवा यज्ञमतन्वत । वसन्तो अस्याऽसीदा-
ज्यं ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः ॥ ६ ॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्पुरुषं जातमऽग्रतः । तेन
देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ ७ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतं पृषदाज्यम् ।
पशूँस्ताँश्चक्रिरे वायव्यानाऽऽरण्यान्ग्राम्याँश्च ये ॥ ८ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः सा-
मानि जज्ञिरे । छन्दांसि जज्ञिरे तस्माद्यजुस्तस्मादजायत ॥ ९ ॥ तस्मादश्वा अजा-
यन्त ये च के चोभयादतः । गावो ह जज्ञिरे तस्मात्तस्माज्जाता अजावयः ॥१०॥
यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधैनमऽकल्पयत् । मुखं किमऽस्य कौ बाहू का ऊरू पादा
उच्येते ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोऽस्य मुखमाऽऽसीद्बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू तदऽस्य यद्वै-
श्यः पद्भ्यां शूद्रो अजायत ॥ १२ ॥ चन्द्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्योऽधिसूर्यः ।
नसो वायुश्च प्राणश्च मुखादऽग्निरऽजायत ॥ १३ ॥ नाभ्या आसीदऽन्तरिक्षं शीर्ष्णो

द्यौः समवर्तत । पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रोत्रात्तथा लोकाँ अकल्पयन् ॥ १४ ॥ सप्ताऽस्या-
ऽसन्परिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः । देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन् पुरुषं पशुम्
॥ १५ ॥ वेदाऽहमेतं पुरुषं महान्तमाऽदित्यवर्णं तमसः परस्तात् । सर्वाणि रूपाणि
विभज्य धीरो नामानि कृत्वाऽभिवदन्यदाऽस्ते ॥ १६ ॥ धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार
शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः । तमेव विदित्वाऽमृतत्वमेति नाऽन्यः पन्था अयनाय
विद्यते ॥ १७ ॥ यज्ञेन यज्ञमऽयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । तेह नाकं
महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ १८ ॥ "ते०" अद्भ्यः सम्भृतः
पृथिव्या रसाद्विश्वकर्मणः समवर्तताऽधि । तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति तन्मर्त्यस्य देव-
माऽजानमऽग्रे ॥ १९ ॥ "इति पूर्वनारायणम् । अथोत्तरनारायणम्" ॐप्रजापति-
श्चरति गर्भे अन्तरजायमानो बहुधा विजायते । तस्य योनिं परिपश्यन्ति धीरास्त-
स्मिंस्तिष्ठन्ति भुवनानि विश्वाः ॥ १ ॥ वेदाऽहमेतं पुरुषं महान्तमाऽदित्यवर्णं तम-
सस्तु पारे । तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नाऽन्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ २ ॥ यो
देवेभ्य आतपति यो देवानां पुरोहितः । पूर्वो यो देवेभ्यो जातो नमो रुचाय

ब्राह्मये ॥ ३ ॥ रुचं ब्राह्यं जनयन्तो देवा अग्रे यदऽब्रवन् । यस्त्वेवं ब्राह्मणो विद्यात्तस्य देवा आसन्वशे ॥ ४ ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्या अहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमऽश्विनौ व्यात्तम् । इष्णन्न इषाणाऽमुं म इषाण सर्वलोकं म इषाण ॥ ५ ॥ तदेवाऽग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः । तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदापस्तत्प्रजापतिः ॥ ६ ॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे विद्युतः पुरुषादऽधि । कलाः काष्ठा मुहूर्ताश्चाऽहोरात्राणि सर्वशः ॥७॥ अर्धमासा मासा ऋतवः परिवत्सराः । स आपः स दुघे उभे इमे अन्तरिक्षमऽथो स्वः ॥ ८ ॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभ । न तस्येशे कश्चन यस्य नाम महद्यशः ॥ ९ ॥ न सन्दृशे तिष्ठति रूपमऽस्य, न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् । हृदा मनीषा मनसाऽभिगुप्तो य एतद्विदुरऽमृतास्ते भवन्ति ॥ १० ॥ ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत । ततो रात्रिरऽजायत ततः समुद्रो अर्णवः ॥ ११ ॥ समुद्रादऽर्णवादऽधि संवत्सरो अजायत । अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी ॥ १२ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमऽकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चाऽन्तरिक्षमऽथो स्वः ॥ १३ ॥ "ते०" अद्भ्यः सम्भृतः० ॥ १४ ॥ "सरिताङ्का-

श्यपीनां सरितो यज्ञकीर्तिमिच्छमानानाम्" ॐहिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् । स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १ ॥ यः प्राणतो निमिषितश्च राजा पतिर्विश्वस्य जगतो बभूव । ईशेयो अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै० ॥ २ ॥ य ओजोदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिषं यस्य देवाः । यस्य च्छायामृतं यस्य मृत्युः कस्मै० ॥ ३ ॥ येन द्यौरुग्रा पृथिवी दृढा येन सुस्तम्भितं येन नाकम् । यो अन्तरिक्षं विममे वरीयः कस्मै० ॥ ४ ॥ य इमे द्यावापृथिवी तस्तभाने आधारयद्रोधसी रेजमाने । यस्मिन्नधि विततः सूर एति कस्मै० ॥ ५ ॥ यस्येमे विश्वे गिरयो महित्वा समुद्रं यस्य रसया सहाऽहुः । दिशो यस्य प्रदिशः पञ्चदेवी कस्मै० ॥ ६ ॥ आपो ह यन्महतीर्विश्वमायुर्गर्भं दधाना जनयन्तीरऽग्निम् । ततो देवानां निरवर्तताऽसुरेकः कस्मै० ॥ ७ ॥ "ते०" आ नः प्रजाञ्जनयतु प्रजापतिर्धाता दधातु सुमनस्यमानः । संवत्सर ऋतुभिश्चाक्लृपानो मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु ॥ ८ ॥ "आगस्त्यस्यत्र" वेनस्तत्पश्यद्भुवनस्य विद्वान्यत्र विश्वं भवत्येकनीडम् । यस्मिन्निदं सञ्च विचैति सर्वं स ओतःप्रोतश्च विभुः प्रजासु ॥ १ ॥

प्रतद्वोचेदऽमृतन्नु विद्वान्गन्धर्वो नाम निहितङ्गुहासत् । त्रीणि पदानि निहिता
गुहासु यस्तानि वेद स पितुष्पिताऽसत् ॥२॥ सतो बन्धुर्जनिता संविधाता नामानि
वेद भुवनानि विश्वा । यत्र देवा अमृतमाऽनशानास्तृतीये धामन्नऽभ्यैरयन्त ॥ ३ ॥
परीत्य भूतानि परीत्य लोकान्परीत्य सर्वान्प्रदिशो दिशश्च । प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्यात्मनात्मानमुप संविवेश ॥ ४ ॥ परिद्यावापृथिवी वितते सद्य इत्वा परिलो-
कान्परिदिशः परिस्वः । ऋतस्य तन्तुं विततं विधृत्य तदपश्यत्तदभवत्तदासीत् ॥५॥
सदसस्पतिमऽद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् । सनिंमेधामयासिषम् ॥ ६ ॥ "ते०"
यस्मादऽन्यो न परोऽस्ति जातो य आविवेश भुवनानि विश्वा । प्रजापतिः प्रजया
संविदानस्त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी ॥ ७ ॥

अथ लक्ष्मीसूक्तम् ३ ।

ॐपद्मद्वयवराभीष्टयुक्तपाणिचतुष्टयाम् । पद्मवर्णां भजे पद्मशायिनीं पद्मवासि-
नीम् ॥ १ ॥ पुस्तकाक्षाभयाब्जाढ्यां सितवर्णां त्रिलोचनाम् । महापद्मनिषण्णां तां
लक्ष्मीं गजगतां नमः ॥ २ ॥ करयुगलगृहीतं पूर्णकुम्भं दधानां क्वचिदऽमलगजस्थां

शङ्खचक्राब्जपाणिम् । क्वचिदऽपि दयिताङ्के चामरव्यग्रहस्तां क्वचिदपि सृणिपाशौ बिभ्रतीं नौमि लक्ष्मीम् ॥ १ ॥ "हिरण्यवर्णामेकोनाश्रीर्भार्गव्या श्रीरऽलक्ष्मीघ्नं श्रैय्यमानुष्टुभं वैशकर्यन्तं द्वि साम्नेयी चतुर्थी प्रस्तारपंक्तिस्त्रिष्टुभौ पञ्चदश्युपरिष्टाद्बृहती श्रीपुत्राः परिषट्" ॥ ॐ हिरण्यवर्णां हरिणीं सुवर्णरजतस्त्रजम् । चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममाऽवह ॥ १ ॥ तां म आवह जातवेदो लक्ष्मीमनपगामिनीम् । यस्यां हिरण्यं विन्देयं गामऽश्वं पुरुषानऽहम् ॥ २ ॥ अश्वपूर्वां रथमध्यां हस्तिनादप्रमोदिनीम् । श्रियं देवीमुपह्वये श्रीर्मा देवी जुषताम् ॥ ३ ॥ कांस्यस्मितां हिरण्यप्राकारामाऽर्द्रां ज्वलन्तीं तृप्तां तर्पयन्तीम् । पद्मस्थितां पद्मवर्णां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ४ ॥ चन्द्रां प्रभासां यशसा ज्वलन्तीं श्रियं लोके देवजुष्टामुदाराम् । तां पद्मनेमिं शरणं प्रपद्ये अलक्ष्मीर्मे नश्यतां त्वां वृणोमि ॥ ५ ॥ आदित्यवर्णे तपसोऽधिजातो वनस्पतिस्तव वृक्षोऽथ बिल्वः । तस्य फलानि तपसा नुदन्तु मय्यऽन्तरायांश्च बाह्या अलक्ष्मीः ॥ ६ ॥ उपैतु मां देवसखः कीर्तिश्च मणिना सह । प्रादुर्भूतोऽस्मि राष्ट्रेऽस्मिन्कीर्तिं वृद्धिं दधातु मे ॥ ७ ॥ क्षुत्पिपासामलां ज्येष्ठाम-

ऽलक्ष्मीं नाशयाम्यऽहम् । अभूतिमऽसमृद्धिं च सर्वां निर्णुद मे गृहात् ॥ ८ ॥ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टाङ्करीषिणीम् । ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ ९ ॥ मनसा काममाकूतिं वाचः सत्यमऽशीमहि । पशूनां रूपमन्नस्य मयि श्रीः श्रयतां यशः ॥ १० ॥ कर्दमेन प्रजा भूत्वा मयि सम्भव कर्दम । श्रियं वासय मे कुले मातरं पद्ममालिनीम् ॥ ११ ॥ आपः स्रवन्तु स्निग्धानि चिक्लीत वस मे गृहे । निच देवीं मातरं श्रियं वासय मे कुले ॥ १२ ॥ आर्द्रां पुष्करिणीं पुष्टां पिङ्गलां पद्ममालिनीम् । सूर्यां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममाऽवह ॥ १३ ॥ आर्द्रां पुष्करिणीं यष्टिं सुवर्णां हेममालिनीम् । चन्द्रां हिरण्मयीं लक्ष्मीं जातवेदो ममावह ॥ १४ ॥ तां म आवह जातवेदो लक्ष्मीमऽनपगामिनीम् । यस्यां हिरण्यं प्रभूतं गावो दास्यो विन्देयं पुरुषानऽहम् ॥ १५ ॥ य आनन्दं समाविशदुपधावन्विभावसुम् । श्रियः सर्वा उपासिष्व चिक्लीत वस मे गृहे ॥ १६ ॥ कर्दमेन प्रजाः सृष्टा सम्भूतिङ्गमयामसि । अदधादुपगादेषाङ्कामान्संसृज्महे ॥ १७ ॥ जातवेदः पुनीहि मां रायस्पोषञ्च धारय । अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः

॥ १८ ॥ "ते०" अच्छावमित्रमहो देवो देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः । वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नॄन्द्विषो अंहांसि दुरिता तरेम तातरेम तवावसा तरेम ॥१९॥

अथ आयुष्यसूक्तम् ४ ।

आयुष्यं दश दाक्षायणायैकर्चाः सनकः सनन्दनः सनातनः सहसंज्ञः समः सुश्रीः सुवाक्सर्वो हिरण्यात्मस्तुतिः पञ्चम्यष्टमी नवम्यस्त्रिष्टुभः सप्तमी शक्करी आद्या चतुर्थी च ॥ ॐ आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोषमौद्भिदम् । इदं हिरण्यं वर्चस्व जैत्रायाविशतादिमाम् ॥ १ ॥ उच्चैर्वाजी पृतनाषाट् सभासाहं धनञ्जयम् । सर्वाः समग्रा ऋद्धयो हिरण्येऽस्मिन्समाहिताः ॥ २ ॥ शुनं महां हिरण्यस्यपितुर्नामेव जग्रभ । तेनेमां सूर्यत्वचसऽकरं पुरुषप्रियम् ॥ ३ ॥ सम्राजञ्च विराजञ्चाभिष्टिर्या च मे ध्रुवा । लक्ष्मी राष्ट्रस्य या मुखे तया मामिन्द्र संसृज ॥ ४ ॥ अग्नेः प्रजातं परि यद्धिरण्यमऽमृतं जज्ञे अधि मर्त्येषु । य एनद्वेद स इदेन गर्हति जरा मृत्युर्भवति यो बिभर्ति ॥ ५ ॥ यद्वेद राजा वरुणो यदु देवी सरस्वती । इन्द्रो यद्वृत्रहा वेद तन्मे वर्चस्व आयुषे ॥ ६ ॥ न तद्रक्षांसि न पिशाचास्तरन्ति देवानामोजः प्रथमजं ह्येतत् । यो

बिभर्ति दाक्षायणा हिरण्यं स देवेषु कृणुते दीर्घमायुः, स मानुष्येषु कृणुते दीर्घमायुः ॥ ७ ॥ यदाऽबध्नन्दाक्षायणा हिरण्यं शतानीकाय सुमनस्यमानाः । तन्म आबध्नामि शतशारदायाऽयुष्माञ्जरदष्टिर्यथा सत् ॥ ८ ॥ घृतादुल्लुप्तं मधुमत्सुपर्णं धनञ्जयन्धरणन्धारयिष्णु । मृणन्त्सपत्नानऽधरांश्च कृण्वदारोह मां महते सौभगाय ॥ ९ ॥ "ते०" प्रियं मां कुरु देवेषु प्रियं राजसु मां कुरु । प्रियं विश्वेषु गोप्त्रेषु मयि देहि रुचा रुचाम् ॥ १० ॥

अथ महालक्ष्मीसूक्तम् ५ ।

पीयूषामृतकल्लोलसुधास्वादसुलोलुपाम् । आनन्दवदनां देवीं सिद्धलक्ष्मीं नमाम्यहम् ॥ "अग्निवारुणीति वैकुण्ठस्य ब्रह्मणः । यजुः" ॐअग्निवारुणीमानुड्वाहीमालभेताऽनाज्ञात यक्ष्मो गृहीत नाज्ञात यक्ष्मो वा, एतां वित्तो या स्त्रीसत्यानड्वाही तस्मादेनामऽनज्ञात यक्ष्म गृहीत आलभेताग्निः सर्वा देवता यदेवास्य देवताभिर्निर्षितं, तदग्निना मुञ्चति यद्वारुणगृहीतं तद्वरुणेन यद्वहिनी तेनाग्नीयी यत्स्त्रीसती दान्ता, तेन वरुणी तस्मादऽग्निवारुणी भवति, त्वाष्टमांसे पदमालभेत पशु-

कामो मिथुनो वा एष योऽसेपात्त्वष्टा, मिथुनस्य प्रजनयिता तमेव भागधेयेनोपधावति, सोऽस्मा एतस्मान्मिथुनात्पशून्प्रजनयति, वरुणँ श्यामशितिकण्ठमालभेत, यं व्योमानं यक्ष्मो गृह्णीयाद्वारुणो वा एतं गृह्णाति, यं व्योमानं यक्ष्मो गृह्णाति, यद्वारुणो वरुणादेवैनं मुञ्चति, पाप्मनैष गृहीतो, य आमय्यावी श्याम इव पाप्मा यच्छ्याम पाप्मानमेवापहते ।। यच्छितिकण्ठो वरुणपाशमेव तेन प्रमुञ्चत, आश्विनं धूम्रललाममालभेत, यो दुर्ब्राह्मणं सोमं पिपाययिषेदश्विनौ वै देवानामऽसोमपा आस्तां तौ पश्चा सोमपीथं प्राप्नुतामऽश्विना एतस्य देवता, यः पश्चा सोमपस्ता एव भागधेयेनोपधावति, ता एनँ सोमपीथाय परिणयतः स्तायदिव यजेतस्तायदिव हि दुर्ब्राह्मणो ब्राह्मणो बभूषति धूम्र इव वा, एष यो दुर्ब्राह्मणो यद्धूम्रो धूम्रिमाणमेवापहते । यल्ललामो मुखत एव तेन तेजो धत्ते सारस्वतीन्धेनुष्टरीमाऽलभेत यं भ्रातृव्यानीव श्वासयेरन्वाचा वा एत एनं निःश्वासयन्ति वाक्सरस्वती यत्सरस्वती वाचैवैषां वाचं प्रतिश्रीणाति । धेनुर्वा एषा सती न दुहे तस्माद्धेनुष्टर्युच्यते यद्धेनुष्टरी वाचमेवैषां स्तरीकरोति

सरस्वतीं धेनुष्टरीमालभेत यमऽजघ्निवांसमऽभिशंसेयुरऽशान्ता वा एतं वा गृच्छति, यमऽजघ्निवांसमऽभिशंसन्ति वाक्सरस्वती यत्सरस्वती वाचैवैषांवाचं शमयति । ॐधेनुर्वा एषा सती न दुहे तस्माद्धेनुष्टर्युच्यते यद्धेनुष्टरी वाचमेवैषां स्तरीकरोति, सावित्रं पुनरुत्सिष्टमालभेत, यः पुरा पुण्यो भूत्वा पश्चा पापीयान्स्याद्यया वा एष देवतया पुरा पुण्यो भवति, साहि वा एतमऽनुसृजत्यऽथैष पापीयान्भवति सविता श्रियः प्रसविता तमेव भागधेयेनोपधावति स एनं पुनः श्रिये प्रसुवति, पापो वा एष पुरा भूत्वा पश्चाच्छ्रियमाप्नोति "ते०" योऽनुड्वान्भूत्वोक्षा भवति यथैव स श्रियं प्राप्नोत्येवमेवैनं श्रियं प्रापयति ॥ ॐमातर्नमामि कमले कमलायताक्षि! श्रीविष्णुहृत्कमलावासिनि विश्वमातः । क्षीरोदजे कमलकोमलगर्भगौरि लक्ष्मि प्रसीद सततं नमतां शरण्ये ॥ ॐरथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे वाते पर्जन्ये वरुणस्य शुष्मे । इन्द्रं या देवी सुभगा जजान सेयमऽगाद्वर्चसा संविदाना ॥ १ ॥ या हस्तिनि द्विपिनि या हिरण्ये गोष्वऽश्वेषु पुरुषेष्वन्तः । इन्द्रं० ॥२॥ सिंहे व्याघ्रे उत या पृदाकौ त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये या । इन्द्रं० ॥ ३ ॥ "ते०" या राजन्ये

दुन्दुभावायतायामऽश्वस्य क्रन्दे पुरुषस्य मायौ । इन्द्रं० ॥ ४ ॥ मङ्गल्यमेतत्परमं पवित्रं संसारदुःखौघविनाशकारि । सुखप्रदं धर्मविदां नराणां मनोरथावाप्तिकरं प्रदिष्टम् ॥ भगवान् देवकीपुत्रः शङ्खचक्रगदाधरः । लक्ष्मीकान्तो महाबाहुः प्रीयतां केशवः सदा ॥ "अनेन मंत्रपाठेन आत्मनो० भगवान् वासुदेवः ॥ ८ ॥ सर्वपापहरः, सर्वसिद्धिदः परब्रह्मस्वरूपः, लक्ष्मीसहितो नारायणः प्रीयतां प्रीतोऽस्तु ॥"

इति विष्णुपञ्चकम् ॥

अथ रुद्रपंचकम् ।

रुद्रमन्त्रसूक्तम् १ ।

ॐ प्रणतोऽस्मि महादेव प्रपन्नोऽस्मि सदाशिव । निवारय महामृत्युं मृत्युञ्जय नमोऽस्तुते । देवं सुधाकलशसोमकरं त्रिनेत्रं पद्मासनं च वरदाभयदं सुशुभ्रम् । शङ्खाभयाऽब्जवरभूषितया च देव्या वामेङ्कितं शमनभङ्गहरं नमामि ॥ शुद्धस्फटि-

कसङ्काशं त्रिनेत्रं पञ्चवक्त्रकम् । गङ्गाधरं दशभुजं सर्वाभरणभूषितम् ॥ १ ॥ नील-
ग्रीवं शशांकाङ्कं नागयज्ञोपवीतिनम् । व्याघ्रचर्मोत्तरीयं च वरेण्यमऽभयप्रदम् ॥२॥
कमण्डल्वऽक्षसूत्राभ्यामऽन्वितं शूलपाणिकम् । ज्वलन्तं पिङ्गलजटाशिखमुद्योत-
कारिणम् ॥ ३ ॥ अमृतेनाप्लुतं हृष्टमुमादेहार्धधारिणम् । दिव्यसिंहासनासीनं दिव्य-
भोगसमन्वितम् ॥ ४ ॥ दिग्देवतासमायुक्तं सुरासुरनमस्कृतम् । नित्यं च शाश्वतं
शुद्धं ध्रुवमऽक्ष मऽव्ययम् ॥ ५ ॥ सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विश्वरूपिणम् । एवं
ध्यात्वा द्विजः सम्यक्ततो यजनमाऽऽरभेत् ॥६॥ मृत्युञ्जय महादेव पाहि मां शर-
णागतम् । जन्ममृत्युजरारोगैः पीडितं भवबन्धनात् ॥ ७ ॥ आराधितो मनुष्यैस्त्वं
सिद्धैर्देवैर्महर्षिभिः । आवाहयामि भक्त्या त्वां गृहाणार्चां महेश्वर ॥८॥ हर शम्भो
महादेव विश्वेशाऽमरवल्लभ । शिव शंकर सर्वात्मन् नीलकण्ठ नमोऽस्तुते । इति
विज्ञाप्य देवेशं जपेन्मन्त्रं च त्र्यम्बकम् ॥ ९ ॥

"ॐत्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं रयिपोषणम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृ-
तात् १०८" ॐआ त्वा वहन्तु हरयः सचेतसः श्वेतैरश्वैरिह केतुमद्भिर्वाता

जवेन, बलमद्भिर्मनोजवा यातु शीघ्रं मम रुद्राय हव्यन्देवानां च ऋषीणां चासुराणां च पूर्वजं सहस्राक्षं विरूपाक्षं विश्वरूपं महादेवं शिवमाऽवाहयाम्यहम् ॥ ॐआवाहयाम्यहं देवमीश्वरं पार्वतीपतिम् । वृषभासनमाऽरूढं नागाऽभरणभूषितम् ॥ प्रीयतां यजमानस्य तुष्टो भूयाज्जगत्पतिः । शुक्लवर्णो महातेजाः शुक्लस्रग्दामभूषितः । बलिः पुष्पं चरुश्चैव दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ "तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥" ॐशतरुद्रियं देवानां रुद्रशमनं भवाय शर्वायश्च प्रत्युत्क्रान्तानुवाकौ देवर्षी रुद्रदैवत्यस्त्रिष्टुप् छन्दः चयने विनियोगः, नमस्ते देवा रौद्रमानुष्टुभमाऽऽद्या गायत्री पंचमषष्ट्यौ, पाङ्क्त्यान्ता महापाङ्क्तिर्मा भैरेकपदा जगत्यनुष्टुप् त्रिष्टुप् महाबृहती यवमध्या रुद्रो देवता चरमेष्टिका, अस्य रुद्रस्य प्रश्नस्य अनुष्टुप् छन्दः अघोर ऋषिः सङ्कर्षणमूर्तिः सुरूपो योऽसावादित्यः परः पुरुषः स एष देवता अग्निः क्रतुचरुमायामिष्टिकायां शतरुद्रे विनियोगः, सकलस्य रुद्राध्यायस्य श्रीमहारुद्रो देवता एका गायत्री छन्दः तिस्रोऽनुष्टुभस्तिस्रः पङ्क्तयः सप्ताऽनुष्टुभो द्वे जगत्यौ परमेष्ठी ऋषिः समस्त-

पापक्षयार्थे पाठे विनियोगः ॥ "अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यश्च । सर्वेभ्यः शर्व सर्वेभ्यो नमस्ते रुद्ररूपेभ्यः १०८" कर्पूरगौरं करुणावतारं संसारसारं भुजगेन्द्रहारम् । सदा रमन्तं हृदयारविन्दे भवं भवानीसहितं नमामि ॥ ("चम" गात्रं भस्मसितं । "रुद्र") ॐनमः शिवाय वरदाय १०" ॐनमस्ते रुद्र मन्यवे बाहुभ्यामुत ते नमः, उत त इषवे नमः । या ते रुद्र शिवा तनूरऽघोराऽपापकाशिनी तयानस्तन्वा शन्तमया गिरिशन्ताऽभिचाकशीहि । यामिषुङ्गिरिशन्त! हस्ते बिभर्ष्यस्तवे, शिवां गिरित्र ताङ्कुरु माहिंसीः पुरुषं जगत् । शिवेन वचसा त्वा गिरिशाच्छा वदामसि, यथा नः सर्वमिज्जगदऽयक्ष्मं सुमना असत् । अध्यवोचदऽधिवक्ता प्रथमो दैव्योभिषक्, अहींश्च सर्वाञ्जम्भय सर्वांश्च यातुधान्योऽधराचीः परासुवः । असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुः सुमङ्गलः, ये चेमे रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिताः सहस्राक्षो वैषां हेड ईमहे । असौ योऽवसर्पति नील-ग्रीवो विलोहितः, उतैनं गोपा अदृश्रन्नुतैनमुदहार्यः । उतैनं विश्वा भूतानि स दृष्टो मृडयति नः, नमो अस्तु नीलग्रीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे । अथो य अस्य सत्वानो

ऽहन्तेभ्योऽकरं नमः, प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरार्त्न्योर्ज्याम् । याश्च ते हस्त इषवः परास्ता भगवो वप, विज्यं धनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवाउत ॥ १॥ अनेशन्नस्येषव आभूरस्य निषङ्गथिः, या ते हेतिर्मीढुष्टम हस्ते बभूव ते धनुः। तयाऽस्मान्विश्वतस्त्व-मऽयक्ष्मेण परिभुज, परि ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणक्तु विश्वतः। अथो य इषुधिस्तवारे अस्मन्निधेहि तम्, नमांसि त आयुधायाऽनातताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने, अवतत्य धनुष्ट्वं सहस्राक्ष शतेषुधे । निशीर्य शल्यानां मुखं शिवो नः सुमना भव, या त इषुः शिवतमा शिवं बभूव ते धनुः । शिवा शरव्या या तव तया नो मृड जीवसे ॥ २ ॥ ("च०" वाजश्रसे "रु") ॐनमो हिरण्यबाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमो, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये नमो, नमः शष्पिञ्जराय त्विषीमते पथीनाम्पतये नमो, नमो बभ्लुषाय व्याधिनेऽन्नानाम्पतये नमो, नमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानां पतये नमो, नमो भवस्य हेत्यै जगतस्पतये नमो, नमो रुद्रायाऽततायिने क्षेत्राणाम्पतये नमो, नमः सूतायाहन्त्याय वनानां पतये नमो, नमो रोहिताय

स्थपतये वृक्षाणां पतये नमो, नमो मन्त्रिणे वाणिज्याय कक्ष्याणां पतये नमो, नमो भुवन्तये वारिवस्कृतायौषधीनां पतये नमो ॥ नम आक्रन्दाय त उच्चैर्घोषाय सत्वानां पतये नमो, नमः कृत्संवीताय धावते पत्तीनां पतये नमो, ॥ ३ ॥ ("च०" ज्यैष्ठ्यं च "रु") नमः सहमानाय निव्याधिन आव्याधिनीनां पतये नमो, नमो निषङ्गिणे ककुभाय स्तेनानां पतये नमो, नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनां पतये नमो, नमो निचराय परिचरायाऽरण्यानां पतये नमो, नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणां पतये नमो नमः सृकायिभ्यो जिघांसद्भ्यो मुष्णतां पतये नमो, नमोऽसिमद्भ्यो नक्तंचरद्भ्यः प्रकृन्तानां पतये नमो, नम उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानां पतये नमो ॥ नम इषुकृद्भ्यो धन्वकृद्भ्यश्च वो नमो, नम इषुमद्भ्यो धन्वायिभ्यश्च वो नमो, नम आतन्वानेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो, नम आयच्छद्भ्योऽस्यद्भ्यश्च वो नमो, नमः विसृजद्भ्यो विध्यद्भ्यश्च वो नमो, नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमो, नमः शयानेभ्य आसीनेभ्यश्च वो नमो, नमस्तिष्ठद्भ्यो

धावद्भ्यश्च वो नमो, नमः सभाभ्यः सभापतिभ्यश्च वो नमो, नमोऽश्वेभ्योऽ
श्वपतिभ्यश्च वो नमो, ("च०" शंचमे"रु") नम आव्याधिनीभ्यो विविध्य-
न्तीभ्यश्च वो नमो, नम उगणाभ्यस्तृंहतीभ्यश्च वो नमो, नमो व्रातेभ्यो व्रात-
पतिभ्यश्च वो नमो, नमो गणेभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो, नमः कृच्छ्रेभ्यः कृच्छ्र-
पतिभ्यश्च वो नमो, नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमो, नमः सेनाभ्यः सेना-
नीभ्यश्च वो नमो, नमो रथिभ्यो वरूथिभ्यश्च वो नमो, नमो महद्भ्योऽर्भकेभ्यश्च वो
नमो, नमो युवभ्य आशिनेभ्यश्च वो नमो, नमः क्षुत्तृड्भ्यः संग्रहीतृभ्यश्च वो नमो,
नमस्तक्षभ्यो रथकारेभ्यश्च वो नमो, नमः कुलालिभ्यः कर्मारेभ्यश्च वो नमो,
नमः पुञ्जिष्ठेभ्यो निषादेभ्यश्च वो नमो, नमः श्वनिभ्यो मृगायुभ्यश्च वो नमो, नमः
श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च वो नमो ॥ ("च०" ऊर्क्मे"रु") नमो भवाय च रुद्राय च, नमः
शर्वाय च पशुपतये च, नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च, नमो व्युप्तकेशाय
च कपर्दिने च, नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च ॥ नमो गिरिशाय च शिपिवि-
ष्टाय च, नमो मीढुष्टमाय चेषुमते च, नमो ह्रस्वाय च वामनाय च, नमो बृहते

च वर्षीयसे च, नमो वृद्धाय च सवृद्धने च, नमोऽग्र्याय च प्रथमाय च, नम आशवे चाऽजिराय च, नमः शीभाय च शीघ्र्याय च, नम ऊर्म्याय चाऽवस्वन्याय च, नमो नाद्याय च द्वीप्याय च ("च०" अश्माचमे "रु") नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च, नमः पूर्वजाय चाऽपरजाय च, नमो मध्यमाय चाऽप्रगल्भाय च, नमो बुध्न्याय च जघन्याय च, नमः सोभ्याय च प्रतिसर्याय च, नम आशुषेणाय चाऽशुरथाय च ॥ नमो बिल्मिने च कवचिने च, नमो वर्मिणे च वरूथिने च, नमः शूराय चावभेदिने च, नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च, नमो याम्याय च क्षेम्याय च, नम उर्वर्याय च खल्याय च, नमः श्लोक्याय चावसान्याय च, नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय च, नमो वन्याय च कक्ष्याय च, ("च०" अग्निश्चम "रु") नमो दुन्दुभ्याय चाहनन्याय च, नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च, नमो निषङ्गिणे चेषुधिमते च, नमस्तीक्ष्णेषवे चायुधिने च, नमः सायुधाय च सुधन्वने च ॥ नमः सृत्याय च पथ्याय च, नमः काट्याय च नीप्याय च, नमो नाद्याय च वैशन्ताय च, नमः कुल्याय च सरस्याय च, नमः कूप्याय चावट्याय च, नमो वर्ष्याय चाऽवर्ष्याय च, नमो मेघ्याय च विद्युत्याय च,

नमो वीध्रयाय चातप्याय च, नमो वात्याय च रेष्म्याय च, नमो वास्तव्याय च वास्तुपाय च, ("च०" अंशुश्चमे "रु") नमः सोमाय च रुद्राय च, नमस्ताम्राय चारुणाय च, नमः शङ्गवे च पशुपतये च, नमः उग्राय च भीमाय च, नमो हन्त्रे च हनीयसे च, नमोऽग्रेवधाय च दूरे वधाय च, नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यो, नमस्ताराय, नमः शम्भवे च, मयोभवे च, नमः शङ्कराय च मयस्कराय च ॥ नमः शिवाय च शिवतराय च, नमः किंशल्याय च क्षयणाय च ("च०" इध्मा च मे "रु") नमः इरिण्याय च प्रपथ्याय च, नमः पुलस्तिने च कपर्दिने च, नमो गोष्ठ्याय च गृह्याय च, नमस्तल्प्याय च गेह्याय च, नमः पर्याय चावार्याय च, नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय च, नमस्तीर्थ्याय च कुल्याय च, नमः फेन्याय च शिष्प्याय च, नमः सिकत्याय च प्रवाह्याय च, नमो ह्रदय्याय च निवेष्प्याय च, नमः काट्याय च गह्वरेष्ठ्याय च, नमः शुष्क्याय च हरित्याय च, नमो लोप्याय चोलप्याय च, नमः पांसव्याय च रजस्याय च, नमः सूर्म्याय चोर्म्याय च, नमः पर्ण्याय च पर्णशादाय च, नमः आखिदते च प्रखिदते च, नमोऽभिघ्नते चापगुल्मानाय च, नमः आखिदाय च विखि-

दाय च॥ नमो वः किरिकेभ्यो, देवानां हृदयेभ्यो, नमो विचिनुत्केभ्यो, नमो विक्षीणकेभ्यो, नम आनिर्हतेभ्यः॥ ("च०" अग्निश्च मे"रु") द्रापे अन्धसस्पते दरिद्रनीललोहित, आसां प्रजानामेषां पुरुषाणामेषां पशूनां माभेर्मा रुङ्मा नः किंचनाऽममत्। इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः । यथा नःशमऽसद्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥ या ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाह भेषजीः, शिवा रुतस्य भेषजी तया नो मृड जीवसे । परिणो रुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु परित्वेषस्य दुर्मतेरघायोः, अवस्थिरा मघवद्भ्यस्तनुष्व मीढ्वस्तोकाय तनयाय मृड । मीढुष्टम शिवतम शिवो नः सुमना भव, परमे वृक्ष आयुधन्निधाय कृत्तिं वसान उच्चर पिनाकम् । विभ्रदुच्चर विकिरिड विलोहित नमस्ते अस्तु भगवः यास्ते सहस्रंहेतयोऽन्येऽस्मन्निव पन्तु ताः । ("च" गर्भा च मे"रु") सहस्रधा सहस्राणि हेतयस्तव बाह्वोः, तासामीशानो भगवः पराचीना मुखाकुरु ॥ ॐअसङ्ख्याताः सहस्राणि ये रुद्रा अधि भूम्याम्, तेषां सहस्रयोजनेऽवधन्वानि तन्मसि ॥ १ ॥ येऽस्मिन्महत्यर्णवेऽन्तरिक्षे भवा अधि,

तेषां० ॥ २ ॥ ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिवं रुद्रा उपाश्रिताः, ते० ॥ ३ ॥ ये नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शर्वा अधः क्षमाचराः, ते० ॥ ४ ॥ ये वनेषु शिष्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहिताः, ते० ॥ ५ ॥ येऽन्नेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबतो जनान्, ते० ॥ ६ ॥ ये भूतानामऽधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः, ते० ॥ ७ ॥ ये पथीनां पथि रक्षय ऐड मृडाय व्युधः, ॥ते०॥८॥ ये तीर्थानि प्रचरन्ति सृकावन्तो निषङ्गिणः, ते० ॥९॥ य एतावन्तो वा भूयांसो वा दिशो रुद्रा वितष्ठिरे, ते०॥१०॥ ॐनमो अस्तु रुद्रेभ्यो, ये दिवि, येषां वर्षमिषवस्तेभ्यो, दश प्राचीर्दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्ध्वाः, तेभ्यो नमो अस्तु ते नो मृडयन्तु ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्मः ॥ १ ॥ ॐनमो अस्तु रुद्रेभ्यो येऽन्तरिक्षे येषां वातमिषवस्तेभ्यो० ॥ २ ॥ ॐ नमो अस्तु रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां येषामऽन्नमिषवस्ते० ॥ ३ ॥ ("च" एका च मे रुद्र० "ते०") यो रुद्रो० ॥ इति रुद्रमन्त्रसूक्तम् ॥१॥

अथ चमानुवाकसूक्तम् २।

"रुद्र" प्रणतोस्मि महादेव० ॥ "चम" गात्रं भस्मसितं सितं च हसितं हस्ते

कपालं सितं, खट्वाङ्गं च सितं सितं च वृषभं कर्णे सिते कुण्डले । गङ्गाफेणसितो जटाजलसितश्चन्द्रः सितो मूर्धनि, सोऽयं सर्वसितो दधातु विभवं पापक्षयं शङ्करः ॥
"आशुः शिशान इति शुक्रज्योतिष्मानंऽशु प्रजननं सर्वाः प्रजाः कश्यपा इति कश्यपस्य वाजस्य प्रसवोऽग्नेः" ॐआशुःशिशानो वृषभो न युध्मो, घनाघनः क्षोभणश्चर्षणीनाम् । सङ्क्रन्दनोऽनिमिष एकवीरः, शतँ सेना अजयत्साकमिन्द्रः ॥ १ ॥ सङ्क्रन्दनेनाऽनिमिषेण जिष्णुना, युत्कारेण दुश्च्यवनेन धृष्णुना । तदिन्द्रेण जयत तत्सहध्वं, युधो नर इषुहस्तेन वृष्णा ॥ २ ॥ स इषुहस्तैः सनिषङ्गिभिर्वशी सँस्रष्टा सयुध इन्द्रो गणेन । सँसृष्टजित्सोमपा बाहु, शर्ध्यूर्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्ता ॥ ३ ॥ बृहस्पते परिधीया रथेन रक्षोहा मित्राँ अपबाधमानः । प्रभञ्जन्सेनाः प्रमृणो युधाजयन्नऽस्माकमेध्यविता रथानाम् ॥ ४ ॥ बलविज्ञायः स्थविरः प्रवीरः सहस्वान्वाजी सहमान उग्रः । अभिवीरो अभिषत्वा सहोजिज्जैत्रायनो रथमाऽतिष्ठ गोवित् ॥ ५ ॥ गोत्रभिदङ्गोविदं वज्रबाहुं जयन्तमऽज्मा प्रमृणन्तमोजसा । इमँ स जाता अनुवीरयध्वमिन्द्रसखायमऽनुसंव्ययध्वम् ॥६॥ अभिगोत्राणि सहसा गाह-

मानोऽदयोवीरः शतमन्युरिन्द्रः । दुश्च्यवनः पृतनाषाडऽयुध्योऽस्माकं सेना अवन्तु प्रयत्सु ॥७॥ इन्द्र एषां नेता बृहस्पतिर्दक्षिणो यज्ञः पुर एतु सोमः । देवसेनानामऽभिभञ्जतीनां जयन्तीनां मारुतो यन्तु मध्ये ॥८॥ इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आदित्यानां मरुतां शर्ध उग्रम् । महामनसां भुवनस्य वानां घोषो देवानां जयतामुदस्थात् ॥९॥ अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेष्वऽस्माकं या इषवस्ता जयन्तु । अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्त्वऽस्मान्नु देवा अवता भरेष्वा ॥ १० ॥ शुक्रज्योतिश्च, चित्रज्योतिश्च, सत्यज्योतिश्च, ज्योतिष्मांश्च, सत्यश्चर्तपाश्चात्यँहा, ईदृङ्चान्यादृङ्च, सदृङ्च, प्रतिसदृङ्च, मितश्च, समितश्च, सभारा, ऋतश्च, सत्यश्च, ध्रुवश्च, धरुणश्च, धर्ताच, विधर्ताच, विधारय, ऋतजिच्च, सत्यजिच्च, सेनाजिच्च, सुषेणश्चान्तिमित्रश्च दूरे अमित्रश्च गण ईदृक्षास एतादृक्षास, ऊषुणः सदृक्षास; प्रतिसदृक्षास एतान मितासश्च, संमितासो नोअद्य, सभारसो मरुतो यज्ञे, अस्मिन्निन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानो यथेन्द्रन्दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानोभवन्नेवमिमं यजमानं दैवीश्च विशो मानुषीश्चानुवर्त्मानो भवन्तु ॥ ("रु०" ॐनमस्ते रुद्र मन्यवे० ॥ "शता० क्षेपक"

मा नो महान्तं ॥ ७ ॥ मानोस्तोके तनये० ॥ ८ ॥ ॐनमस्ते अस्तु भगवः परमेश्वर, विश्वेश्वर, महादेव, शिव, सशिव, सदाशिव, त्रिकालकाल, कालाग्निरुद्र, नीलकण्ठ, अमृतेश्वर, बहुरूप, अघोर, तत्पुरुष, महामृत्युञ्जयभट्टारक, ते नमो नमः ॥ अग्नाविष्णू सजोषसा इमा वर्धन्तु वां गिरः, द्युम्नैर्वाजेभिरावृतम् ॥ १ ॥ अनुवाक १ ॥ "च०") वाजश्च मे, प्रसवश्च मे, प्रयतिश्च मे, प्रसृतिश्च मे, धीतिश्च मे, क्रतुश्च मे, स्वरश्च मे, श्लोकश्च मे, श्रावश्च मे, श्रुतिश्च मे, ज्योतिश्च मे, स्वश्च मे, प्राणश्च मे, व्यानश्च मे, अपानश्च मे, ऽसुश्चमे, चित्तं च मे, आधीतं च मे, वाक्च मे, मनश्च मे, चक्षुश्च मे, श्रोत्रं च मे, दक्षश्च मे, बलं च मे, ओजश्च मे, सहश्च मे, आत्मा च मे, तनूश्च मे, शर्म च मे, वर्म च मे, ऽङ्गानि च मे, ऽस्थीनि च मे, परूंषिच मे, शरीराणिच मे, आयुश्च मे, जरा च मे ॥ "क्षे०" यज्ञेन कल्पताम् । "रु०" ॐनमो हिरण्यबाहवे० ॥ "अग्नाविष्णू० । अनुवाकः ॥ २ ॥ "च०" ॐ ज्यैष्ठ्यं च मे, आधिपत्यं च मे, मन्युश्च मे, भामश्च मे, ऽमश्च मे, ऽम्भश्च मे, जेमा च मे, महिमा च मे, वरिमा च मे, प्रथिमाच मे, वर्ष्मा च मे, द्राघ्वाच मे,

वृद्धं च मे, वृद्धिश्च मे, सत्यं च मे, श्रद्धा च मे, जगच्च मे, धनं च मे, क्रीडा च मे, मोदश्च मे, वशश्च मे, त्विषिश्च मे सूक्तं च मे, सुकृतं च मे, जातं च मे, जनिष्यमाणं च मे, वित्तं च मे, वेद्यं च मे, भूतं च मे, भविष्यं च मे, सुगं च मे, सुपथं च मे, ऋद्धं च मे, ऋद्धिश्च मे, क्लृप्तं च मे, क्लृप्तिश्च मे, मतिश्च मे, सुमतिश्च मे ॥ ('यज्ञेन०' "रु०" नमः सहमानायनिव्याधिने० ॥ अग्नाविष्णू०' ॥ अनु० ॥ ३ ॥ "च०") ॐशंच मे, मयश्च मे, प्रियञ्च मे, ऽनुकामश्च मे, कामश्च मे, सौमनसश्च मे, भगश्च मे, द्रविणं च मे, भद्रं च मे, श्रेयश्च मे, वश्यश्च मे, यशश्च मे, यन्ता च मे, धर्ता च मे, क्षेमश्च मे, धृतिश्च मे, संविच्च मे, ज्ञातं च मे, विश्वं च मे, महश्च मे, सूश्च मे, प्रसूश्च मे, सीरं च मे, लयश्च मे, ऋतं च मेऽमृतं च मे, ऽयक्ष्मं च मे, ऽनामयं च मे, जीवातुश्च मे, दीर्घायुत्वं च मे, ऽनमित्रं च मे, ऽभयं च मे, सुगं च मे, शयनं च मे, सूषाश्च मे, सुदिनं च मे ॥ ('यज्ञेन०' "रु०" ॐनम आव्याधिनेभ्यो विविध्यन्त्यश्च वो नमो० ॥ 'अग्ना०' अनु० ॥ ४ ॥ "च०") ऊर्क्च मे, सूनृता च मे, पयश्च मे, रसश्च मे घृतं च मे मधुश्च मे, सग्धिश्च

मे, सपीतिश्च मे, कृषिश्च मे, वृष्टिश्च मे, जैत्रं च मे, औद्भिदं च मे, रयिश्च मे, रायश्च मे, पुष्टं च मे, पुष्टिश्च मे, विभुश्च प्रभुश्च मे पूर्णं च मे, पूर्णतरं च मे, कुयवं च मे, क्षितिश्च मे, अन्नं च मे, इक्षुश्च मे, व्रीहयश्च मे, यवाश्च मे, माषाश्च मे, तिलाश्च मे, नीवाराश्च मे, श्यामकाश्च मे, ऽणवश्च मे, प्रियङ्गवश्च मे, गोधूमाश्च मे, मसूराश्च मे, मुद्गाश्च मे, खल्वाश्च मे। ('यज्ञे०' "रु०" ॐनमो भवाय च रुद्राय च०। 'अश्मा०'। अनु० ॥ ५ ॥ "च०") ॐअश्मा च मे, मृत्तिका च मे, गिरयश्च मे, पर्वताश्च मे, सिकताश्च मे, वनस्पतयश्च मे, हिरण्यं च मे, अयश्च मे, सीसं च मे, त्रपुश्च मे, श्यामं च मे, लोहितायसं च मे, अग्निश्च मे, आपश्च मे, वीरुधश्च मे, ओषधयश्च मे, कृष्टपच्यं च मे, ऽकृष्टपच्यं च मे, ग्राम्याश्च मे, पशव आरण्याश्च मे, वित्तं च मे, वित्तिश्च मे, भूतं च मे, भूतिश्च मे, वसु च मे, वसतिश्च मे, कर्म च मे, शक्तिश्च मे, ऽर्थश्च मे, एमश्च मे, इत्या च मे, गतिश्च मे। ('यज्ञेन०'। "रु०"॥ नमो ज्येष्ठाय च०। 'अश्मा०'। अनु० ॥ ६ ॥ "च०") ॐअग्निश्च म, इन्द्रश्च मे, सोमश्च मे इन्द्रश्च म, सविता च म, इ०, सरस्वती च म, इ०, पूषा च म, इ०,

बृहस्पतिश्च म, इ०, मित्रश्च म, इ०, वरुणश्च म, इ०, धाता च म, इ०, त्वष्टा च म, इ०, मरुतश्च म, इ०, विश्वेदेवाश्च म, इ०, पृथिवी च म, इ०, अन्तरिक्षं च म, इ०, द्यौश्च म, इ०, समाश्च म, इ०, नक्षत्राणि च म, इ०, दिशश्च म, इन्द्रश्च मे। ('यज्ञेन०' "रु०" नमो दुन्दुभ्याय च०। 'अश्मा०' अनु० ॥७॥ "च०") ॐ अंशुश्च मे, रश्मिश्च मे, दाभ्यश्च मे, ऽधिपतिश्च मे, उपांशुश्च मे, ऽन्तर्यामश्च म, ऐन्द्रावायवश्च मे, मैत्रावरुणश्च मे, आश्विनश्च मे, प्रतिप्रस्थापनश्च मे, शुक्रश्च मे, मन्थी च मे, आग्रायणश्च मे, क्षुल्लकवैश्वदेवश्च मे, ध्रुवश्च मे, वैश्वानरश्च मे, ऐन्द्राग्नश्च मे, वैश्वदेवश्च मे, मरुत्वतीयश्च मे, महेन्द्रीयश्च मे, सावित्रश्च मे, सारस्वतश्च मे, पत्नीवतश्च मे, हारियोजनश्च मे। ('यज्ञेन०' "रु०" नमः सोमाय च०। 'अश्मा०' अनु० ॥ ८ ॥ "च०") ॐइध्मा च मे, स्रुचश्च मे, चमसश्च मे, वायव्यानि च मे, द्रोणकलशश्च मे, पूतभृच्च मेऽपूतभृच्च मे, ग्रावाणश्च मे, ऽधिषवणश्च मे, ऽवभृथश्च मे, स्वगाकारश्च मे। ('यज्ञे०' "रु०" नम इरिण्याय च०। 'अश्मा०' अनु ॥९॥ "च०") अग्निश्च मे, घर्मश्च मे, ऽर्कश्च मे, सूर्यश्च मे, प्राणश्च मे, ऽश्वमेधश्च मे, पृथिवीच मे,

दितिश्चमेऽदितिश्च मे, द्यौश्च मे, शक्करीरऽङ्गुलयो दिशश्च मे, यज्ञेन कल्पतां, व्रतं चर्तुश्च, संवत्सरश्च, तपश्चाहोरात्रे, ऊर्वष्टीवे बृहद्रथन्तरश्च मे। ('यज्ञे०'। "रु०" द्रापे अन्धसस्पते०। 'अन्ना'। अनु० ॥१०॥ "च०") ॐगर्भा च मे, वत्साच मे, त्र्यविश्चमे, त्र्यवी च मे, दित्यवाट् च मे, दित्यौही च मे, पञ्चाविश्च मे, पञ्चावी च मे; त्रिवत्साश्च मे, त्रिवत्सा च मे, तुर्यवाट् च मे, तुर्यौही च मे, पष्टवाट् च मे, पष्ठौही च मे, उक्षा च मे, वशा च मे, ऽनुड्वाँश्च मे, धेनुश्च मे, ऋषभश्च मे, वेहश्च मे। ('यज्ञेन०' "रु०" सहस्रधा सहस्राणि०। "अन्नावि"। अ० ॥ ११ ॥ "च०") ॐ एका च मे, तिस्रश्च मे तिसृश्च मे, त्रयस्त्रिंशश्च मे, चतुस्रश्च मे, अष्टौ च मे, अष्ट च मे, ऽष्टाचत्वारिंशच्च मे, वाजश्च, प्रसवश्चाऽपिजश्च, ऋतुश्च, वाक्पतिश्च, वसुश्च, स्वर्मौर्धो मूर्धा वैयशनो, व्यश्वाँन आन्त्योऽन्त्यो भौवनो भुवनस्य पतिः प्रजापतिरधिपतिरियन्ते राण्मित्रो यन्तासि यमन ऊर्जे त्वा वृष्टयै त्वा प्रजानां त्वाऽधिपत्याय, आयुर्यज्ञेन कल्पतां मनो यज्ञे०, प्राणो य०, चक्षुर्य०, श्रोत्रं य०, वाग्य०, आत्मा य०, ब्रह्म य०, पृष्ठंय०, यज्ञो यज्ञेन कल्पताम्, ऋक्च, सामश्च स्तोमश्च यजुश्च बृहद्रथन्त-

रश्च, स्वर्देवा अगन्म, प्रजापतेः प्रजा अभूवन्नऽमृता अभूम वेट् स्वाहा । "वाजस्य नु प्रसवा इति षट्" ॐविश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊतीर्विश्वे भवन्त्वऽग्नयः समिद्धाः । विश्वे मा देवा अवसागमन्निह विश्वमस्तु द्रविणं वाजे अस्मिन् ॥ १ ॥ आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादाऽमाद्यावापृथिवी विश्वरूपे । आमा गन्तां पितरा मातरा चा मा सोमो अमृतत्वेन गम्यात् ॥ २ ॥ वाजस्य नु प्रसवे मातरं महीमदितिं नाम वचसा करामहे । यस्यामिदं विश्वं भुवनमाविवेश तस्यां नो देवः सविता धर्म साविषत् ॥ ३ ॥ वाजो मा सप्त प्रदिशश्चतस्रो वा परावतः । वाजो मा विश्वैर्देवैर्धनसाता इहावतु ॥ ४ ॥ वाजो मे अद्य प्रसुवातिदानं वाजो देवान्हविषा वर्धयाति । वाजस्य हि प्रसवेनान्नमेति विश्वा आशा वाजपतिर्जयेयम् ॥ ५ ॥ वाजः पुरस्तादुत मध्यतो नो वाजो देवानृतुभिः कल्पयाति । वाजस्य हि प्रसवेनान्नमिति सर्वा आशा वाजपतिर्भवेयम् ॥ ६ ॥ सँमा सृजामि पयसा पृथिव्याः, सँमा सृजाम्यद्भिरोषधीभिः, सोऽहं वाजस्य नौम्यग्ने: ॥ ७ ॥ "ते०" पयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे । पयोधाः पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मह्यम् ॥ ८ ॥

इति चमानुवाकसूक्तम् २ ।

२ आज्य.

अथ सौमारुद्रसूक्तं तृतीयम् ॥ ३ ॥

ॐवन्दे रुद्रमुमापतिं सुरगुरुं वन्दे जगत्कारणं वन्दे पन्नगभूषणं शशिधरं वन्दे पशूनां पतिम् । वन्दे सूर्यशशाङ्कवह्निनयनं वन्दे मुकुन्दप्रियं वन्दे शैलसुतामनोहरतरं वन्दे शिवं शङ्करम् ॥ ॐ"सौमारुद्रमिति ईश्वरो भ्रातृव्यः, ब्राह्मणानि सुमन्तोः कश्यपस्य ब्रह्मणश्च" ॐसौमारुद्रं चरुं निर्वापयेच्छुक्लानां व्रीहीणां श्वेतायाः श्वेतवत्साया आज्यं मथितँ स्यात्तस्मिन्ब्रह्मवर्चसकामः, स्वर्भानुर्वा आसुरः, सूर्यन्तमसाऽविध्यत्स न व्यरोचत, तस्मै देवाः प्रायश्चित्तिमैच्छँ, स्तमेतयेष्टया याजयं, स्तयाऽस्मात्तमोपाघ्नँस्तमसैष प्रावृतो, योऽलं ब्रह्मवर्चसाय तत्र ब्रह्मवर्चस्वी भवति, तमएवास्मादऽपहन्ति, ब्रह्मवर्चसेनैनँ सँ सृजति, श्वेतायाः श्वेतवत्सायाः आज्यं भवति, शुक्ला व्रीहय एवमिव वै, ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चससेव सन्ददाति ॥ घृतेन प्रोक्षन्ति, घृतेन मार्जयन्ति, शान्त्यै, शान्तिर्ह्यापोऽप्यस्य, ताँ रात्रीमाऽपो गृहान्नावहरेयुः परिश्रिते यजेत, ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै, प्रादेशमात्रश्चरुरूर्ध्वो भवत्येवं तिर्यङ्ङेतावान्वै पुरुषो यावदऽस्य प्राणाँ अभि, यावानेवास्यात्मा तस्मा-

त्तमोऽपहन्ति, साकं रश्मिभिः प्रचरन्त्यऽसा एवास्मादादित्य उद्यँस्तमोऽपहन्ति, तिष्या पौर्णमासे यजेत, तिष्यो वै रुद्रश्चन्द्रमाः सोमः सौमीरतः, प्राचीनमोषधयो रौद्रीः, प्रतीचीनमोषधयो रात्रीः प्रतीचीनं पुष्यन्ति, प्राचीनं शुष्यन्ति, प्रतीचीनं प्रत्यक्षमेवैना ऋक्षोतीश्वरो दुश्चर्मा भवितोर्य, एतया यजेते तीवस्त्वसादऽपहन्ति, मनोर्ऋचः सामिधीनीष्वऽप्यऽनुब्रूयान्मनुर्वा यत्किञ्चाऽवदत्तद्भेषजमाऽऽसीद्भेषजमेवास्मै करोत्यपक्षरन्ति सिन्धवो, मयोभुव इति, नराशंस्या परिददाति, शान्त्यै षट्पदा भवन्ति, षट्वा ऋतव ऋतुष्वेव परितिष्ठति॥ ईश्वरस्तु तदऽति दुर्चमैंव भवितोस्तेजाँसि ह्येष प्रत्यारोहन्निति, सौमापौष्णञ्चरुं पशुकामोऽनुनिर्वपेत्सोमो वै ब्राह्मणस्य, स्वा देवताः पशवः, पूषा स्वामेव देवतां, पशुभिर्वंहयते, त्वचमेव कुरुते, सौमारुद्रञ्चरुं निर्वपेत्कृष्णानां व्रीहीणामभिचरन्सोमो वा आसां प्रजानामऽधिपती, रुद्रोऽग्निरऽधिपतिर्वध्यस्य चाऽवध्यस्य चेशेऽधिपतिमेवैनं निर्याश्य, रुद्रायाऽपिदधाति, कृष्णानां व्रीहीणां भवति, कृष्णमिव वै तमस्तमो मृत्युर्मृत्युनैवैनं ग्राहयति, शरमयं बर्हिः शीन्त्यै वैभीतवा, इध्मो विभित्यै सौमारुद्रं चरुं निर्वपेत्॥ भ्रातृ-

व्यतायैवाऽद्वितीयतायैवातस्यार्धमऽर्धं, सर्वं स्यादऽर्धं, शुक्लानां व्रीहीणाँ स्यादऽर्धं कृष्णानामऽर्धं, शरमयं बर्हिषोऽर्धं दर्भमयमऽर्धं वैभीतकमिध्मस्याऽर्धमऽन्यस्य वृक्षस्य सोमो वै ब्राह्मणस्य स्वा देवता स्वायामेवाऽस्मै देवतायां द्वितीयं जनयति, यदऽर्धमऽर्धं द्वितीयत्वायैव, तत्सौमारुद्रं चरुं निर्वपे,त्पयस्यामयाविनः सौम्यो वै जीवन्नाग्नेयः प्रमीतो नैव जीवो न मृतो य आमवायी, तयोरेवैनं भागधेयेन निष्क्रीणाति ॥ पयसि भवति पयो वै पयः पयः पुरुषः, पय एतस्याऽमयति, यस्याऽमयति, पयसैवाऽस्य पयः स्पृणोति, ग्रसितं वा एष एतं सौमारुद्रयोर्निष्खिद्वदति, यो होता भवति, स ईश्वरः प्रमीतो अनड्वाहं तस्मै दद्यात्तं हन्यात्तस्याश्नीयात्सैव तत्र प्रायश्चित्तिः, सौमारुद्रञ्चरुं निर्वपेत्, प्रजाकामो वा पशुकामो वा सोमो वै रेतोधा, रुद्रोऽग्निः स प्रजनयिता सोम एवास्मै रेतो दधात्यऽग्निः प्रजनयति, विन्दते प्रजां वा पशून्वा यतरस्मै कामाय निर्वपति ॥ "सौमारुद्रचतुष्कं भरद्वाजः सौमारुद्रः त्रिष्टुप्" ॐ सौमारुद्रा धारयेथामऽसुर्यं प्रवामिष्टयोऽरमश्नुवन्तु, दमे दमे सप्तरत्ना दधाना शं नो भूतं

द्विपदे शं चतुष्पदे ॥ १ ॥ सौमारुद्रा विवृहतं विषूचीममीवा या नो गयमाविवेश । आरे बाधेथां निर्ऋतिं पराचैरस्मे भद्रा सौश्रवसानि सन्तु ॥ २ ॥ सौमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तम् । अवस्यतं मुञ्चतं यन्नो अस्ति तनूषु बद्धं कृतमेनो अस्मत् ॥ ३ ॥ "ते" तिग्मायुधौ तिग्महेती सुशेवौ सौमारुद्राविव सुमृडतं नः । प्रनो मुञ्चतं वरुणस्य पाशाद्गोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ४ ॥ "इति सौमारुद्रमंत्रसूक्तं तृतीयम् ॥

अथ दीक्षामन्त्रसूक्तं चतुर्थम् ॥

ॐ शान्तं पद्मासनस्थं शशधरमुकुटं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रं शूलं वज्रं च खड्गं परशुमभयदं दक्षभागे वहन्तम् । नागं पाशं च घण्टां डमरुकसहितं साङ्कुशं वामभागे नानालङ्कारयुक्तं स्फटिकमणिनिभं नौमि दक्षं महेशम् ॥ ("दीक्षया त्वापरिमित्येति पञ्चैते प्राजापत्यस्य येन देवा ज्योतिष्येति, संवर्तस्याऽङ्गिरसस्य यावद्ब्राह्मणः । यजुः")

ॐ दीक्षया विराडाऽप्नव्यस्तिस्रोरात्रीर्दीक्षितः स्यात्त्रिपदा विराड्विराजमेवाप्नोति, षड्रात्रीर्दीक्षितः स्यात्, षड्वा ऋतवः संवत्सरः, संवत्सरो विराड्वि०, दशरात्रीर्दीक्षितः

स्याद्दशाक्षरा विरा०, द्वादशरात्रीर्दीक्षितः स्याद्वादशमासाः संवत्सरः, संवत्सरो विरा०, त्रयोदशरात्रीर्दीक्षितः स्यात्त्रयोदश मासाः संवत्सरः, संवत्सरो वि०, पञ्चदशरात्रीर्दीक्षितः स्यात्पञ्चदशार्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासशः, संवत्सर आप्यते, संवत्सरो वि०, सप्तदशरात्रीर्दीक्षितः स्याद्वादश मासाः पञ्चर्तवः संवत्सरः संवत्सरो वि०, चतुर्विंशतिरात्रीर्दीक्षितः स्याच्चतुर्विंशतिः संवत्सरस्यार्धमासा रात्रयोऽर्धमासशः, संवत्सर आप्यते, संवत्सरो वि०, त्रिंशतँ रात्रीर्दीक्षितः स्यात्त्रिंशदऽक्षरा विराड्० ॥ मासन्दीक्षितः स्याद्यो वै मासः संवत्सरः संवत्सरो विराड्वि०, चतुरो मासो दीक्षितः स्याच्चतुरो वा एतं मासो वसवोऽबिभरुस्ते, पृथिवीमाऽजयन्गायत्रीं च्छन्दोऽष्टौ, रुद्रास्तेऽन्तरिक्षमाऽऽजयंस्त्रिष्टुभं छन्दो द्वादशाऽदित्यास्ते दिवमाजयञ्जगतीच्छन्दस्ततो वै ते व्यावृतमाऽगच्छञ्छ्रैष्ठ्यन्देवानां तस्माद्वादशमासो भूत्वाग्निऽश्चिन्वीत, द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरस्तस्याऽहोरात्राणीष्टका आप्तेष्टकमेवैनञ्चिनुत ऋध्नोति, व्यावृतमेव गच्छति, श्रैष्ठ्यं समानानां गायत्रं पुरस्ताद्गायति, शिरो वै देवानां गायत्रं गायत्रोऽग्निस्तस्माद्गायत्रं

पुरस्ताद्गायति ॥ आग्निपावमान्यामऽयं वा वयः पवते, स प्राणो मुखन्देवानामऽग्नि-
र्मुखत एव प्राणन्दधाति, तस्मान्मुखतः प्राणो, रथन्तरमुत्तराद्गायति, बृहद्दक्षिणतः
पक्ष एवास्योपदधातीयं वै रथन्तरमऽसौ बृहदाभ्यामेवैनं परिगृह्णाति, यज्ञायज्ञी-
यम्पुच्छे गायति, श्रोण्यां वामदेव्य,माऽत्मा वै यज्ञायज्ञीयन्तनूर्वामदेव्य, मात्मान-
मेवैनँ, स तनूश्चिनुते, हृदयमपि कक्षे, तस्मादपि कक्षे, हृदयमऽनूचम्भवति, तस्मा-
दानस्थकं हृदयमऽर्थ्यैं, परिगायत्यऽर्को वा अग्निरऽर्कमेवार्थ्यैः परिगायति शान्त्यै ॥
संवत्सरो वा अन्तरतमः, स्वर्गं लोकं ज्योतिष्मतीरेताः साहस्रीरिष्टका, यद्धिरण्य-
शुल्कैः प्रोक्षति, ज्योतिष्यैवास्मै संवत्सरं विवासयति, सहस्रस्य प्रमासि, सहस्रस्य
प्रतिमासीति, सहस्रसंमिता हीमे लोका घ्नन्ति वा एतदग्नेर्यदस्याऽत्र न क्रियते,
यन्न चीयतेऽमृतं हिरण्यं यद्धिरण्यशुल्कैः प्रोक्षत्यमृतेनैवास्य तन्वस्पृणन्ती, मा मे
अग्ने इष्टका धेनवः सन्त्विति, धेनूरेवैनाः कुरुते, ता एनं कामदुघा अमुष्मिंल्लोके
उपतिष्ठन्ते, रुद्रं वै देवा यज्ञान्निरभजन्, स देवानायतयाऽभिपर्यावर्तत, ते देवा
एतच्छतरुद्रियमऽपश्यं स्तेनैनमऽशमयन्, यच्छतरुद्रियञ्जुहोति तेनैवैनं शमयति ॥

जानुदघ्नेऽग्रे जुहोत्यस्मा एव रुद्रमऽवयजतेऽथ नाभिदघ्नेऽन्तरिक्षादेव रुद्रमवयजतेऽथ पुरुषमात्रेऽमुष्या एव रुद्रमऽवयजत, इत एवोर्ध्वं रुद्रमऽवयजतेऽथ पुरुषमात्रेऽथ नाभिदघ्नेऽथ जानुदघ्नेऽमुत एवार्वाञ्चं रुद्रमऽवयजते तत्षट् सम्पद्यते, षड्वा ऋतुभ्य एव रुद्रन्निरवयजते, गवीधुकासक्तुभिर्वा जर्तिलैर्वा मृगक्षीरेण वा जुहोति यद्ग्राम्येण जुहुयाद्ग्राम्यावचारिणँ रुद्रं कुर्यादारण्येनैवारण्यमऽसिरुद्रं निरवयजते ॥ अर्कपर्णेन जुहोत्यर्कोवाऽग्निरऽर्केनैवैनमर्कादऽधि निरवयजत उत्तरस्य पक्षस्य या चरमेष्टका तस्यां जुहोत्येषा वै रुद्रस्य दिक्स्वायामेव दिशि रुद्रं प्रतिगृह्याऽवयजते, पशुर्वा अग्निरेतर्हि वा एष जायते, यर्हि चीयते, यथा वत्सो जातं स्तनं प्रेप्सत्येवं वा एष एतर्हि भागधेयं प्रेप्सति, सयजमानं चैवाऽध्वर्युं च ध्यायति, यच्छतरुद्रियं जुहोति भागधेयेनैवैनं शमयति ॥ अङ्गिरसो वै स्वर्गं लोकं यन्तस्तेजायां घर्मं प्रासिञ्चत्सा शोचन्ती पर्णं परामृशत्सोऽर्कोऽभवत्तदऽर्कस्याऽर्कत्वं यदऽर्कपर्णेन जुहोति सयोनित्वाय यन्निक्रष्यात्तस्य सञ्चरे पशूनां न्यसेद्यः प्रथमः पशुराक्रामति त आर्तिमार्च्छन्ति, या उत्तमास्ता यजमानं वाचयेदेता वै देवताः स्वर्ग्यास्ताभिरेव स्वर्गलोक-

मित्येता वै देवता अभिचरणीया यन्द्विष्यात्तं ब्रूयादऽमुं वो जम्भे दधामीत्येताभ्य एवैनं "ते०" देवताभ्य आवृश्चति, ताजक् प्रप्रधन्वति "इति दीक्षामन्त्रसूक्तं चतुर्थम् ॥

अथ शताध्यायसूक्तं पञ्चमम् ॥

चन्द्रार्काग्निविलोचनं स्मितमुखं पद्मद्वयान्तःस्थितं मुद्रापाशसुधाक्षसूत्रविलसत्पाणिं हिमांशुप्रभम् । कोटीरेन्दुगलत्सुधाप्लुततनुं हारादिभूषोज्ज्वलं कान्त्या विश्वविमोहनं पशुपतिं मृत्युञ्जयं भावये ॥ ("इमा रुद्रैकादश वासिष्ठैकादश देवता भूर्भुवः स्वश्चक्षुषा रूपाणि वयमित्याङ्गिरसस्यैशानाः") ॐ इमा रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्रभरामहे मतीः, यथा नः शमऽसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ॥१॥ मृडा नो रुद्रो तनो मयस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते, यच्छञ्चयोश्च मनुरायेजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणीतिषु ॥ २ ॥ अश्याम ते सुमतिं देवयज्यया क्षयद्वीरस्य तव रुद्र मीढ्वः, सुम्नायन्निद्विशो अस्माकमाऽचरारिष्टवीरा जुहवाम ते हविः ॥ ३ ॥ त्वेषं वयं रुद्रं यज्ञं साधनमऽङ्कुङ्कविमऽवसे निह्वयामहे, आरे अस्मद्दैव्यँ हेडो अस्यतु सुमतिमिद्वयमऽस्या वृणीमहे ॥ ४ ॥ दिवो वराहम-

रुपङ्कपर्दिनं त्वेषँ रूपं नमसा निह्वयामहे, हस्ते बिभ्रद्भेपजा वार्याणि शर्म वर्म च्छर्दिरस्मभ्यं यं सत् ॥ ४ ॥ इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयो रुद्राय वर्धनम्, रास्वाच नो अमृत मर्त्यभोजनं त्मने तोकाय तनयाय मृड ॥ ६ ॥ मृड त्वमऽस्मभ्यँ रुद्रैतदऽस्तु हुतं तव, पशूनऽस्माकं माहिंसीरेतदऽस्मा असद्धुतम् ॥ ७ ॥ मानो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम्, मानो वधीः पितरं मोत मातरं मा नः प्रियास्तन्वो रुद्र रीरिषः ॥८॥ मा न स्तोके तनये मान आयौ मानो गोषु मानो अश्वेषु रीरिषः, वीरान्मानो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तः सदमित्त्वा हवामहे ॥ ९ ॥ उप ते स्तोमन्पशुपा इवाऽकरं रास्वा पितर्महताँसुम्नमऽस्मे; भद्रा हि ते सुमतिर्मृडयत्तमाथाऽवयमव इत्ते वृणीमहे ॥ १० ॥ आरे ते गोघ्नमुत पूरुषघ्नं क्षयद्वीर सुम्नमस्मे ते अस्तु, मृडा च नो अधि च ब्रूहि देवाधा च नः शर्म यच्छ द्विबर्हाः ॥११॥ अवोचाम नमो अस्मा अवस्यवः शृण्वन्तु नोहव्यं रुद्रो मरुत्वान्, तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामऽदितिः सिन्धुः पृथिवीरुत द्यौः ॥ १२ ॥ "यजुः" त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं प्रक्षा

यशसे, त्वं वातैराऽरुणैर्यस्ते शङ्कयस्त्वं पूषा विदत्ता पासि नु त्मनः, देवा देवेषु श्रयन्तां प्रथमा द्वितीयेषु श्रयन्तां, द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयन्तां, तृतीयाश्चतुर्थेषु श्र०, चतुर्थाः पञ्चमेषु श्र०, पञ्चमाः षष्ठेषु श्र०, षष्ठाः सप्तमेषु श्र०, सप्तमा अष्टमेषु श्र०, अष्टमा नवमेषु श्र०, नवमा दशमेषु श्र०, दशमा एकादशेषु श्र०, देवास्त्रिरेकादशा स्त्रयस्त्रिंशाः, उत्तरे भवथोत्तरे सत्वानो उत्तरवर्त्मान उत्तरलक्ष्माणो यत्कामयेदं जुहोमि स मे कामः समृद्ध्यतां वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ॐभूर्भुवः स्वः क्षुच्च शुक्कोष्णा चोग्रा च भीमा च राष्ट्रा च बीभत्सा च वैशन्ता च शार्दूराका चानिराका चामीवाचा नाहुतिश्च निर्ऋतिरेतास्ते अग्निवर्तिमतिस्तन्वस्ताभिस्तं गच्छयोऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमऽर्पय ॥ भवा शर्वा मृडतमा वियातं पशुपती भूतपती नमो वाम्, प्रतिहितामयतामाविस्रष्टं मानो हिंसिष्टं द्विपदो मा चतुष्पदः, शुने क्रोष्ट्रे मा शरीराणि कर्तमारिक्रवेभ्यो गृध्रेभ्यो ये च कृष्णा अवस्यवः, मक्षिकः पशुपति वयांसि विघसे मा विदन्ते । क्रन्दाय ते प्राणाय ते याश्च ते भव हेतयः, नमस्ते उग्रकर्मः, सहस्राक्ष मर्त्य पुरस्तात्ते नमः । कूर्मोधरागुत्त-

रादत्तु, अमी वर्गाद्दिवस्पर्यन्तरिक्षाय ते नमः, मुखानि ते पशुपते यानि चक्षूंषि ते नमः। त्वचे रूपाय सन्दृशे प्रतीचीनाय ते नमः, अङ्गेभ्यस्त उदराय जिह्वायै दन्त्यो गन्धाय घ्राणाय ते नमः, अहोरात्राणि विदधत्प्रतीचीनाय ते नमः। अस्त्रानीलकपर्दिने सहस्राक्षेण वाजिनः,शर्वेणाऽध्वगगातिना तेन मासमरामसि। भवा ईश द्विपदो भव ईश चतुष्पदः, भवो विश्वस्य भुवनस्य राजति भवाय गाव ओषधीरजीगुर्भवाय द्यावापृथिवी नमेते। मानो रुद्रा परिणो वृणक्तु, हेत्याप इवाग्निः परिणो वृणक्तु, मानोभिमाँस्त नमो अस्त्वस्मै, चतुर्नमोष्टकृत्वो भवाय दशकृत्वा पशुपते नमस्ते। योऽभियातो निलयते त्वं रुद्र निचकीर्षति, यो नः पश्चादऽति प्रयुङ्क्ते तं विद्ध्यस्व पदवीरिव। नमः सायं नमः प्रातः नमो रात्र्या नमो दिवः, भवाय च शर्वाय चोभाभ्यामऽकरं नमः॥ "ॐअथ वायोरेकादश पुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य" प्रभ्राजमानानाँ रुद्राणाँ स्थाने स्वतेजसा भानि १, व्यवजातानाँ रु० २ वासुकिवैद्युतानाँ रु० ३, रजतानाँ रु० ४, पुरुषाणाँ रु० ५ श्यामानाँ रु० ६, कपिलानाँ रु० ७ अतिलोहितानाँ रु० ८ ऊर्ध्वानाँ रु० ९ अवपतन्तानाँ रु० १०, वैद्युतानाँ रु० ११ "ॐभूर्भुवः स्वः रूपाणि वो

मिथुनं मा वो मिथुनं रीढ्वम्" ॐप्रभ्राजमानानाँ रुद्राणीनाँ स्थाने स्वतेजसा भानि १, व्यवजातानां रु० २, वासुकिवैद्युतीनां रु० ३ रजतानाँ रु० ४, पुरुषाणाँ रु० ५, श्यामानाँरु० ६, कपिलानाँ रु० ७, अतिलोहितानाँ रु० ८ ऊर्ध्वानाँ रु० ९ अवपतन्तीनाँ रु० १० वैद्युतीनाँ रु० ११ "ॐभूर्भुवः स्वः स्त्रियो वो मिथुनं मा वो मिथुनं रीढ्वम्" ॐवयमऽग्ने धनवन्तः स्यामलं यज्ञायोत दक्षिणायै, ग्रावावदेदभि सोमस्याँशुमिन्द्रं सिक्षिसिन्दुना सुतेन १३ रायस्पोषं नो देहि जातवेद ऊर्जो भागं मधुमत्स्यां घृतावत्, दधान यज्ञँ सुनवाम सोमं यज्ञेन त्वामुप शिक्षेम शक्र १४ ईशानं त्वा शुश्रुमा वयं धनानां धनपते गोमदऽग्ने, अश्ववद्भूरि पुष्टँ हिरण्यवद्धनवद्धेहि मह्यम् १५ दुहान्ते द्यौः पृथिवी पयोऽजगरस्त्वा सोदको विसर्पतु, प्रजापतिनाऽत्मानमाऽप्रीणेऽरिक्तो म आत्मा १६ "ते०" यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो वनस्पतिषु, यो रुद्रो विश्वा भुवना विवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु देवाः ॥ मद्यं पीत्वा गुरुदारांश्च गत्वा स्तेयं कृत्वा ब्रह्महत्यां विधाय । भस्मच्छन्नो भस्मशय्यां शयानो रुद्राध्यायी मुच्यते सर्वपापैः १ नित्यं दण्डी नित्ययज्ञोपवीती नित्यं

ध्याता भस्मना कर्मबन्धी । रुद्रं दृष्ट्वा देवमीशानमुग्रं याति स्थानं तेन साकं तदीयम् २ अनेन मन्त्रपाठेन० अघोरः, तत्पुरुषः, सद्योजातः, वामदेवः, बहुरूपः, असुबहुलः, त्र्यम्बकः, त्रिनेत्रः, त्रिशूलहस्तः, मृत्युंजयः,वृषभवाहनः, शतरुद्रेश्वरः, अनेकरुद्रः, उमासहितः शिवः सपरिवारः, सानुचरः प्रीयतां प्रीतोऽस्तु ॥ इति रुद्रपञ्चकम् ॥

ॐअथ देवीपञ्चके अस्यवामाख्यं दुर्गादेवीसूक्तं प्रथमम् ॥

ॐआरक्ताभां त्रिनेत्रां मणिमुकुटवतीं रत्नताटङ्करम्यां हस्ताम्भोजैः सपाशाङ्कुशमदनधनुःसायकैर्विस्फुरन्तीम् । आपीनोत्तुङ्गवक्षोरुहतटविलुठत्तारहारोज्वलाङ्गीं ध्यायाम्यऽम्भोरुहस्थामऽरुणनिवसनामीश्वरीमीश्वराणाम् ॥ ("ॐ अस्य द्विपञ्चाशदऽल्पस्तवन्त्वेतत्संशयोत्थापनप्रश्नप्रतिवाक्यान्यत्र प्रायेण ज्ञानमोक्षाक्षरप्रशंसा च 'दीर्घतमा-ऋषिः, पञ्चपादं साकञ्जानां यद्गायत्रेयं स शिङ्क्ते सप्तार्धगर्भा गौरीरिति जगत्य एतदन्तं च वैश्वदेवं, तस्याः समुद्रा इति वाचः समुद्रा आपोक्षरं, सा प्रस्तारपङ्क्तिः, शकमयमिति शकधूम

उक्षाणं, पृश्निमिति सोमस्त्रयः केशिन इत्यग्निवायुसूर्याश्च केशिनः चत्वारिवाग्वाचः, इन्द्रं मित्रं सौर्ये द्वादशेति संवत्सरसंस्थं कालचक्रवर्णनं, यस्ते सारस्वत्यं, यज्ञेन साध्येभ्यः, परानुष्टुप् सौरी पर्जन्याग्निदेवता वाऽन्त्या सरस्वत्या सूर्यस्य वा शिष्टास्त्रिष्टुभः"॥)ॐअस्य वामस्य पलितस्य होतुस्तस्य भ्राता मध्यमो अस्त्यश्नः । तृतीयो भ्राता घृतपृष्ठो अस्यात्रापश्यं विश्पतिं सप्तपुत्रम् ॥ १ ॥ सप्तयुञ्जन्ति रथमेकचक्रमेको अश्वो वहति सप्तनामा । त्रिनाभि चक्रमजरमनर्वं यत्रेमा विश्वा भुवनाधितस्थुः ॥ २ ॥ इमं रथमऽधि ये सप्ततस्थुः सप्तचक्रं सप्त वहन्त्यश्वाः । सप्त स्वसारो अभि सन्नवन्ते यत्र गवान्निहिता सप्तनाम ॥ ३ ॥ को ददर्श प्रथमञ्जायमानमऽस्थन्वन्तं यदऽनस्था बिभर्ति । भूम्या असुर-ऽसृगात्मा क्वस्वित्को विद्वाँसमुपगात्प्रष्टुमेतत् ॥ ४ ॥ पाकः पृच्छामि मनसाऽविजा-नन्देवानामेना निहिता पदानि । वत्से बष्कयेऽधि सप्ततन्तून्विततिरे कवय ओत वा उ ॥ ५ ॥ "वर्ग १" अचिकित्वाञ्चिकितुषश्चिदऽत्र कवीन्पृच्छामि विद्मनेन विद्वान् । वि यस्तस्तम्भ षडिमा रजाँस्यजस्य रूपे किमपि स्विदेकम् ॥ ६ ॥ इह ब्रवीतु य ईमङ्ग वेदाऽस्यवामस्य निहितं पदं वेः । शीर्ष्णः क्षीरं दुहते गावो अस्य

वव्रिं वसाना उदकं पदापुः ॥ ७ ॥ माता पितरमृत आबभाज धीत्यग्रे मनसा सं हि जग्मे । सा बीभत्सुर्गर्भरसा निविद्धा नमस्वन्त इदुपवाकमीयुः ॥ ८ ॥ युक्ता मात्ताऽसीद्धुरि दक्षिणाया अतिष्ठद्गर्भो वृजनीष्वऽन्तः । अमीमेद्वत्सो अनु गामऽपश्यद्विश्वरूप्यं त्रिषु योजनेषु ॥ ९ ॥ तिस्रो मातृस्त्रीन्पितॄन्बिभ्रदेक ऊर्ध्वस्तस्थौ नेमऽवग्लापयन्ति । मन्त्रयन्ते दिवो अमुष्य पृष्ठे विश्वविदं वाचमऽविश्वमिन्वाम् ॥ १० ॥ "व० २" द्वादशारन्न हि तज्जराय वर्वर्ति चक्रं परि द्यामृतस्य । आ पुत्रा अग्ने मिथुनासो अत्र सप्तशतानि विंशतिश्च तस्थुः ॥ ११ ॥ पञ्चपादं पितरं द्वादशाकृतिन्दिव आहुः परे अर्धे पुरीषिणम् । अथेमे अन्य उपरि विचक्षणं सप्तचक्रे षडर आहुरर्पितम् ॥ १२ ॥ पञ्चारे चक्रे परिवर्तमाने तस्मिन्ना, तस्थुर्भुवनानि विश्वा । तस्य नाऽक्षस्तप्यते भूरिभारः सनादेव न शीर्यते सनाभिः ॥ १३ ॥ सनेमि चक्रमजरं वि वावृत उत्तानायां दश युक्ता वहन्ति । सूर्यस्य चक्षूरजसैत्वाऽवृतं तस्मिन्नार्पिता भुवनानि विश्वा ॥ १४ ॥ साकञ्जानां सप्तथमाहुरेकजं षडिद्यमा ऋषयो देवजा इति । तेषामिष्टानि विहितानि धामशः स्थात्रे रेजन्ते विकृतानि रूपशः

॥१५॥ "व० ३" स्त्रियः सतीस्ताँ उ मे पुंस आहुःपश्यदऽक्षण्वान्न वि चेतदऽन्धः ।
कविर्यः पुत्रः स ईमा चिकेत यस्ता विजानात्स पितुष्पिताऽसत् ॥ १६ ॥ अवः
परेण पर एना वरेण पदा वत्सं बिभ्रती गौरुदस्थात् । सा कद्रीची कंस्विदऽर्धं
परागात्कः स्वित्सूते नहि यूथे अन्तः ॥ १७ ॥ अवः परेण पितरं यो अस्यानुवेद
पर एना वरेण । कवीयमानः क इह प्रवोचद्देवं मनः कुतो अधि प्रजातम् ॥ १८ ॥
ये अर्वाञ्चस्ताँ उ पराच आहुर्ये पराञ्चस्ताँ उ अर्वाच आहुः । इन्द्रश्च या चक्रथुः
सोम तानि धुरा न युक्ता रजसो वहन्ति ॥ १९ ॥ द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया
समानं वृक्षं परिषस्वजाते । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यऽनश्नन्नऽन्यो अभि चाक-
शीति ॥ २० ॥ "व० ४" यत्रासुपर्णा अमृतस्य भागमऽनिमेषं विदथाभिस्वरन्ति ।
इनो विश्वस्य भुवनस्य गोपाः स मा धीरः पाकमऽत्राऽविवेश ॥ २१ ॥ यस्मिन्वृक्षे
मध्वऽदः सुपर्णा निविशन्ते सुवते चाधि विश्वे । तस्येदाहुः पिप्पलं स्वाद्वऽग्रे तन्नो
नशद्यः पितरन्न वेद ॥ २२ ॥ यद्गायत्रे अधि गायत्रमाऽहितं त्रैष्टुभाद्वा त्रैष्टुभं
निरतक्षत । यद्वा जगज्जगत्याऽहितं पदं य इत्तद्विदुस्ते अमृतत्वमाऽऽनशुः ॥ २३ ॥

गायत्रेण प्रति मिमीते अर्कमऽर्केण साम त्रैष्टुभेन वाकम् । वाक्येन वाकं द्विपदा चतुष्पदाऽक्षरेण मिमते सप्त वाणीः ॥२४॥ जगता सिन्धुं दिव्यस्तभायद्रथन्तरे सूर्यं पर्यपश्यत् । गायत्रस्य समिधस्तिस्र आहुस्ततो मह्नाप्ररिरिचे महित्वा ॥ २५ ॥ "व० ५" उपह्वये सुदुघां धेनुमेतां सुहस्तो गोधुगुत दोहदेनाम् । श्रेष्ठं सवं सविता साविषन्नोऽभीद्धो घर्मस्तदुषु प्रवोचम् ॥ २६ ॥ हिंकृण्वती वसुपत्नी वसूनां वत्समिच्छन्ती मनसाऽभ्यागात् । दुहामश्विभ्यां पयो अघ्न्येयं सा वर्धतां महते सौभगाय ॥ २७ ॥ गौरमीमेदऽनु वत्सं मिषन्तं मूर्धानं हिङ्ङकृणोन्मात वा उ । सृक्वाणङ्घर्ममऽभि वावशाना मिमाति मायुं पयते पयोभिः ॥ २८ ॥ अयं स शिङ्क्ते येन गौरभीवृता मिमाति मायुं ध्वसनावऽधिश्रिता । सा चित्तिभिर्निहि चकार मर्त्यं विद्युद्भवन्ती प्रति वव्रिमौहत ॥ २९ ॥ अनच्छये तुरगा तु जीवमेजद्ध्रुवं मध्य आ पस्त्यानाम् । जीवो मृतस्य चरति स्वधाभिरऽमर्त्यो मर्त्येनासयोनिः ॥ ३० ॥ "व० ६" अपश्यङ्गोपामऽनिपद्यमानमाऽऽच परा च पथिभिश्चरन्तम् । स सध्रीचीः स विषूचीर्वसान आ वरिवर्ति भुवनेष्वऽन्तः ॥ ३१ ॥ य ईं चकार न सो अस्य वेद

य ईं ददर्श हिरुगिन्नु तस्मात् । स मातुर्योना परिवीतो अन्तर्बहुप्रजा निर्ऋतिमाऽविवेश ॥ ३२ ॥ द्यौर्मे पिता जनिता नाभिरत्र बन्धुर्मे माता पृथिवी महीयम् । उत्तानयोश्चम्वोर्योनिरन्तरत्रापिता दुहितुर्गर्भमाधात् ॥ ३३ ॥ पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः पृच्छामि यत्र भुवनस्य नाभिः । पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेतः पृच्छामि वाचः परमं व्योम ॥ ३४ ॥ इयं वेदिः परो अन्तः पृथिव्या अयं यज्ञो भुवनस्य नाभिः । अयं सोमो वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मायं वाचः परमं व्योम ॥ ३५ ॥ "व० ७" सप्तार्धगर्भा भुवनस्य रेतो विष्णोस्तिष्ठन्ति प्रदिशा विधर्मणि । ते धीतिभिर्मनसा ते विपश्चितः परि भुवः परि भवन्ति विश्वतः ॥ ३६ ॥ न विजानामि यदि वेदमस्मि निण्यः सन्नद्धो मनसा चरामि । यदा मागन्प्रथमजा ऋतस्यादिद्वाचो अश्नुवे भागमस्याः ॥ ३७ ॥ अपाङ् प्राङेति स्वधया गृभीतोऽमर्त्यो मर्त्येना स योनिः । ता शश्वन्ता विषूचीना वियन्तान्यून्यं चिक्युर्न नि चिक्युरन्यम् ॥ ३८ ॥ ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः । यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ॥ ३९ ॥ सूयवसाद्भगवती हि भूया अथो

वयं भगवन्तः स्याम । अद्धि तृणमघ्न्ये विश्वदानीं पिब शुद्धमुदकमाचरन्ती ॥४०॥ "व० ८" गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॥ ४१ ॥ तस्याः समुद्रा अधि विक्षरन्ति तेन जीवंति प्रदिशश्चतस्रः । ततः क्षरत्यक्षरं तद्विश्वमुप जीवति ॥ ४२ ॥ शकमयं धूममारादऽपश्यं विषूवता पर एना वरेण । उक्षाणं पृश्निमपचन्त वीरास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ॥ ४३ ॥ त्रयः केशिन ऋतुथा विचक्षते संवत्सरे वपत एक एषाम् । विश्वमेको अधि चष्टे शचीभिर्ध्राजिरेकस्य ददृशे न रूपम् ॥४४॥ चत्वारि वाक् परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः । गुहा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति ॥ ४५ ॥ इन्द्रं मित्रं वरुणमऽग्निमाहुरथो दिव्यः स सुपर्णो गरुत्मान् । एकं सद्विप्रा बहुधा वदन्त्यऽग्निं यमं मातरिश्वानमाहुः ॥ ४६ ॥ "व० ९" कृष्णं नियानं हरयः सुपर्णा अपो वसाना दिवमुत्पतन्ति । त आववृत्रन्त्सदनादृतस्यादिद्घृतेन पृथिवी व्युद्यते ॥ ४७ ॥ द्वादश प्रधयश्चक्रमेकं त्रीणि नाभ्यानि क उ तच्चिकेत । तस्मिन्साकं त्रिशता न शङ्कवो-

ऽर्पिताः षष्टिर्न चला चलासः ॥ ४८ ॥ यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्येन विश्वा
पुष्यसि वार्याणि । यो रत्नधा वसुविद्यः सुदत्रः सरस्वति तमिह धातवे कः ॥४९॥
यज्ञेन यज्ञ० ॥ ५० ॥ समान मेतदुदकमुच्चैत्यव चाहभिः । भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति
दिवं जिन्वन्त्यग्नयः ॥ ५१ ॥ "ते०" दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहन्तमऽपां गर्भं दर्शत-
मोषधीनाम् । अभीपतो वृष्टिभिस्तर्पयन्तं सरस्वन्तमऽवसे जोहवीमि ॥ ५२ ॥
"व० १०" इति अस्यवामाख्यदुर्गादेवीसूक्तं प्रथमम् ॥

अथ त्रिपुरादेवीसूक्तं द्वितीयम् २ ॥

ॐ गणेशवटुकस्तुता रतिसहायकामान्विता स्मरारिवरविष्टरा कुसुमबाणबाणै-र्युता । अनङ्गकुसुमादिभिः परिवृताच सिद्धैस्त्रिभिः कदम्बवनमध्यगा त्रिपुरसुन्दरी पातु नः ॥ ("कया पञ्चोनः संवादस्तृतीयाद्ययुजो मरुतां वाक्यमन्त्यस्तृचोऽगस्त्यस्य शिष्टा इन्द्रस्यैकादशी च मरुतां त्विन्द्रो देवता") ॐ कया शुभा सवयसः सनीडाः समान्या मरुतः सं मिमिक्षुः । कया मती कुत एतास एतेऽर्चन्ति शुष्मं वृषणो वसूया ॥१॥ कस्य ब्रह्माणि जुजुषुर्युवानः को अध्वरे मारुत आववर्त । श्येनाँ इव ध्रजतो अन्त-

रिक्षे केन महामनसा रीरमाम ॥ २ ॥ कुतस्त्वमिन्द्र माहिनः सन्नेको यासि सत्पते किं त इत्था । सं पृच्छसे समराणः शुभानैर्वोचेस्तन्नो हरिवो यत्तेअस्मे ॥ ३ ॥ ब्रह्माणि मे मतयः शँ सुतासः शुष्म इयर्ति प्रभृतो मे अद्रिः । आशासते प्रति हर्यन्त्युक्थेमा हरी वहतस्तानो अच्छ ॥ ४ ॥ अतो वयमऽन्तमेभिर्युजानाः स्वक्षत्रेभिस्तन्वः शुम्भमानाः । महोभिरेताँ उप युज्महे निन्द्र स्वधामनु हि नो बभूव ॥ ५ ॥ "व०१" क्व स्यावो मरुतः स्वधासीद्यन्मामेकँ समधत्ताहिहत्यै । अहं ह्युग्रस्तविषस्तुविष्मान्विश्वस्य शत्रोरनसं वदस्नैः ॥ ६ ॥ भूरि चकर्थ युज्येभिरस्मे समानेभिर्वृषभ पांस्येभिः । भूरिणि हि कृणवामा शविष्ठेन्द्र कृत्वा मरुतो यद्वशाम ॥ ७ ॥ वधीं वृत्रं मरुत इन्द्रियेण स्वेन भामेन तविषो बभूवान् । अहमेता मनवे विश्वश्चन्द्राः सुगा अपश्चकार वज्रबाहुः ॥ ८ ॥ अनुत्तमा ते मघवन्नकिर्नु न त्वावाँ अस्ति देवता विदानः । न जायमानो नशते न जातो यानि करिष्या कृणुहि प्रवृद्ध ॥ ९ ॥ एकस्य चिन्मे विभ्वस्त्वोजो या नु दधृष्वान्कृणवै मनीषा । अहं ह्युग्रो मरुतो विदानो यानि च्यवमिन्द्र इदीश एषाम् ॥ १० ॥ "व०२" अमन्दन्मा मरुतः

स्तोभो अत्र यन्मे नरः श्रुत्यं ब्रह्म चक्र । इन्द्राय वृष्णे सुमखाय मह्यं सख्ये सखा-
यस्तन्वे तनूभिः ॥ ११ ॥ एवेदेते प्रति मा रोचमाना अनेद्यः श्रव एषो दधानाः ।
सञ्चक्ष्या मरुतश्चन्द्रवर्णा अच्छान्त मे छदयाथा च नूनम् ॥ १२ ॥ कोन्वऽत्र मरुतो
मामहे वः प्रयातन सखीँरच्छा सखायः । मन्मानि चित्रा अपि वातयन्त एषां भूत
न वेदाम ऋतानाम् ॥ १३ ॥ आ यद्दुवस्यादवसे न कारुरस्माञ्चक्रे मान्यस्य मेधा ।
ओ षु वर्त महतो विप्रमच्छेमा ब्रह्माणि जरिता वो अर्चत् ॥ १४ ॥ "ते०" एष
वः स्तोमो महत इयं गीर्मान्दार्यस्य मान्यस्य कारोः । एषा यासीष्ट तन्वे वयां
विद्यामेषं वृजिनं जीरदानुम् ॥ १५ ॥ "व० ३" इति त्रिपुरादेवीसूक्तं द्वितीयम् ॥

अथ शारिकादेवीसूक्तं तृतीयम् ॥ ३ ॥

ॐबीजैः सप्तभिरुज्ज्वलाकृतिरसौ या सप्तसप्तिद्युतिः सप्तर्षिप्रणताङ्घ्रिपङ्कजयुगा
या सप्तलोकार्तिहृत् । कश्मीरप्रवरेशमध्यनगरे प्रद्युम्नपीठे स्थिता देवीसप्तकसंयुता
भगवती श्रीशारिका पातु नः ॥ ("ॐअहमष्टौ वागाम्भृणी तुष्टावाऽऽत्मानं त्रिष्टुप् द्वितीया
जगती") अहं रुद्रेभिर्वसुभिश्चराम्यऽहमादित्यैरुत विश्वेदेवैः । अहं मित्रावरुणोभा

विभर्म्यऽहमिन्द्राग्नी अहमऽश्विनोभा ॥ १ ॥ अहं सोममाहनसं बिभर्म्यऽहं त्वष्टा-
रमुत पूषणं भगम् । अहं दधामि द्रविणं हविष्मते सुप्राव्ये यजमानाय सुन्वते
॥ २ ॥ अहं राष्ट्री सङ्गमनी वसूनां चिकितुषी प्रथमा यज्ञियानाम् । तां मा देवा
व्यदधुः पुरुत्रा भूरिस्थात्रां भूर्यावेशयन्तीम् ॥ ३ ॥ मया सो अन्नमत्ति यो विप-
श्यति यः प्राणिति य ईं शृणोत्युक्तम् । अमन्तवो मां त उप क्षियन्ति श्रुधि श्रुत
श्रद्धिवं ते वदामि ॥ ४ ॥ अहमेव स्वयमिदं वदामि जुष्टं देवेभिरुत मानुषेभिः ।
यं कामये तं तमुग्रं कृणोमि तं ब्रह्माणं तमृषिं तं सुमेधाम् ॥ ५ ॥ अहं रुद्राय
धनुरातनोमि ब्रह्मद्विषे शरवे हन्तवा उ । अहं जनाय समदं कृणोम्यऽहं द्यावापृ-
थिवी आविवेश ॥६॥ अहं सुवे पितरमस्य मूर्धन्मम योनिरप्स्वऽन्तः समुद्रे । ततो
वि तिष्ठे भुवना नु विश्वोतामूं द्यां वर्ष्मणोप स्पृशामि ॥ ७ ॥ "ते०" अहमेव वात
इव प्रवास्यारभमाणा भुवनानि विश्वा । परो दिवा पर एना पृथिव्यै तावती महिना
सम्बभूव ॥ ८ ॥ "इति शारिकादेवीसूक्तं तृतीयम् ॥

अथ राज्ञीदेवीसूक्तं चतुर्थम् ।

ॐ उद्यद्दिवाकरसहस्ररुचिं त्रिनेत्रां पद्मासनोपरिगतामुरगोपवीताम् । खड्गाम्बु-
जाब्ज्यकलशामृतपात्रहस्तां राज्ञीं भजामि विकसद्वदनारविन्दाम् ॥ "इंद्रं मित्रं सप्त
त्रिष्टुबन्तम् ।" ॐ इंद्रं मित्रं वरुणमग्निमूतये मारुतं शर्धो अदितिं हवामहे । रथं
न दुर्गाद्वसवः सदानवो विश्वस्मान्नो अंहसो निष्पिपर्तन ॥ १ ॥ त आदित्या आ-
गता सर्वतातये भूत देवा वृत्रतूर्येषु शम्भुवः । रथं न० ॥ २ ॥ अवन्तु नः पितरः
सुप्रवाचना उत देवी देवपुत्रे ऋतावृधा । रथं न० ॥ ३ ॥ नराशंसं वाजिनं वाज-
यन्निह क्षयद्वीरं पूषणं सुम्नैरीमहे । रथं न० ॥ ४ ॥ बृहस्पते सदमिन्नः सुगं कृधि
शं योर्यत्ते मनुर्हितं तदीमहे । रथं न० ॥ ५ ॥ इन्द्रं कुत्सो वृत्रहणं शचीपतिं
काटे निबाढ ऋषिराह्वदूतये । रथं न० ॥ ६ ॥ "ते०" देवैर्नो देव्यदितिर्नि पातु
देवस्त्राता त्रायतामऽप्रयुच्छन् । तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिंधुः पृथिवी
उत द्यौः ॥ ७ ॥ "इति राज्ञीदेवीसूक्तं चतुर्थम् ॥

अथ ज्वालादेवीसूक्तं पञ्चमम् ।

ॐ ज्वालापर्वतसंस्थितां त्रिनयनां पीठत्रयान्तःस्थितां ज्वालाडम्बरभूषितां सुवदनां नित्यंत्वदृश्यां जनैः । षट्चक्राम्बुजमध्यगां वरगदाम्भोजाभयान्बिभ्रतीं चिद्रूपां सकलार्थदीपनकरीं ज्वालामुखीं नौम्यहम् ॥ "इदमपि च० ॐतामग्निवर्णां सौभरिर्दुर्गा त्रिष्टुप्" ॐतामऽग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् । दुर्गां देवीं शरणमऽहं प्रपद्ये सुतरसितरसे नमः ॥१॥ अग्ने त्वं पारयानव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा । पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शं योः ॥ २ ॥ विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावा दुरितातिपर्षि । अग्ने अत्रिवन्नमसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनाम् ॥ ३ ॥ पृतनाजितं सहमानमुग्रमऽग्निँ हुवेम परमात्सधस्थात् । स नः पर्षदऽतिदुर्गाणि विश्वा क्षामाद्देवो अति दुरितात्यग्निः ॥ ४ ॥ प्रत्नो हि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि । स्वां चाग्ने तन्वं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमा यजस्व ॥ ५ ॥ "यजुः" अग्न आयूंष्यग्ने पवस्वाग्ने पावक रोचिषा, स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाँ इहावह, उपयज्ञं

हविश्चनः, अग्निः शुचिव्रततम उदग्ने शुचयस्तव, सुत्रामणं महीमूषु, तँहि शश्वन्त ईडते शुचा देवँ घृतश्च्युता, अग्निँहव्याय वोहवे, अग्निं दूतं पुरो दधे, स हव्यवाडमर्त्य, उशिग्दूतश्च नो हितः, अग्निर्धिया समृण्वति, अग्निँ स्तोमेन बोधय, समिधानो अमर्त्यम्, हव्या देवेषु नो दधत्, प्रेद्धो अग्न इमो अग्ने, पीपिवांसं सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः, धुक्षीमहि प्रजामिषं, ये ते सरस्वन्नूर्मयो, मधुमन्तो घृतश्च्युतः, तेभिर्नोऽविता भव, दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहन्तमऽपाँ पतिं वृषभमोषधीनाम्। अभीपतो वृष्टिभिस्तर्पयन्तं सरस्वन्तमवसे जोहवीमि, यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपो यस्य व्रते पशवो यन्ति सर्वे। यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वन्तमऽवसे जोहवीमि॥ "मयोभूर्वातो इत्यादि गयस्य त्रितस्य काक्षीवतः शम्बरो गौस्त्रिष्टुप्॥" मयोभूर्वातो अभि वातूस्रा ऊर्जस्वतीरोषधीराविशन्ताम्। पीवस्वतीर्जीवधन्याः पिबन्त्व, वसाय पद्वते रुद्र नो मृड॥ १॥ याः सरूपा विरूपा एकरूपा यासामऽग्निरिष्ट्या नामानि वेद। या अङ्गिरसस्तपसेह चक्रुस्ताभ्यः पर्जन्य महि शर्म यच्छ॥२॥ या देवीषु तन्वमैरयन्त यासां सोमो विश्वा रूपाणि वेद। ता अस्मभ्यं पयसा

पिन्वमानाः प्रजावतीरिन्द्र गोष्ठे रिरीहि ॥ ३ ॥ प्रजापतिर्मह्यमेता रराणो विश्वैर्दे-
वैर्यज्ञियैः संविदानः। बह्वीर्भवन्तीरुप नो गोष्ठमागुस्तासां वयं प्रजया सँसदेम "य०"
इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमतिः स्वाहा महीमूषु सुत्रामाणम्,
"कास्विदेकाकीत्यादि दीर्घतमस आङ्गिरसस्यात्रेयस्य" कास्विदेकाकी चरति क उ स्विज्जा-
यते पुनः । किं स्विद्धिमस्य भेषजं किं स्विदावपनं महत् ॥१॥ सूर्य एकाकी चरति
चन्द्रमा जायते पुनः । अग्निर्हिमस्य भेषजं भूमिरावपनं महत् ॥२॥ का स्विदासीत्पूर्व
चित्तिः किं स्विदासीद्बृहद्वयः। का स्विदासीत्पिलप्पिला कास्विदासीत्पिशङ्गिला ॥३॥
द्यौरासीत्पूर्वचित्तिरश्व आसीद्बृहद्वयः । अविरासीत्पिलप्पिला रात्रिरासीत्पिशङ्गिला
॥ ४ ॥ पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः पृच्छामि यत्र भुवनस्य नाभिः । पृच्छामि
त्वावृष्णो अश्वस्य रेतः पृच्छामि वाचः परमं व्योम ॥ ५ ॥ वेदिमाहुः परमन्तं पृ-
थिव्या यज्ञमाहुर्भुवनस्य नाभिम् । सोममाहुर्वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मैव वाचः परमं
व्योम ॥ ६ ॥ अम्बे अम्बालीति वृषातकिः "य०" अम्बे अम्बाल्यम्बिके न मानयति
कश्चन ससस्त्यश्वकः ॥ १ ॥ सुभगे काम्पीलवासिनि, स्वर्गे लोके संप्रोर्णुवाथा

साहमजामि गर्भध, मात्वमजामि गर्भधं, तौ सह चतुरः पादाः, संप्रसारयवहै, वृषा वां रेतोधा, रेतो दधातूत्सक्थ्यो, गृदं धेह्यञ्जि,मुदञ्जिमन्वज, यः स्त्रीणां जीवभोजनो, य आसां विलधावनः, प्रियः स्त्रीणामऽपीच्यो य आसां कृष्णे लक्ष्माणि, सन्धिगृधिं परावधीत्, अम्बे० ॥ २ ॥ ऊर्ध्वामेनामुच्छ्रयता, द्वैणुभारं गिराइव, अधास्या मध्यमेधताँ शीते वाते पुनन्निव, अम्बे अ० ॥ ३ ॥ यद्धरिणी यवमऽत्ति,न पुष्टं पशु मन्यते, शूद्रा यदर्यजारा,न पोषाय धनायति, अम्बे० ॥ ४ ॥ इयं यका शकुन्ती,काहलमिति वञ्चति, आहतं गभे पसो,निजल्गाल्गति धानिका, अम्बे० ॥ ५ ॥ माता च ते पिता च ते,ऽग्रं वृक्षस्य रोहतः, प्रसुलामिति ते पिता, गभे पुष्टिमतँ स यत् ॥ ६ ॥ दधि क्राव्णो अकारिषं० ॥ ६ ॥ आपो हि ष्ठा मयो भुवस्ता० ॥ यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा । चतस्र ऊर्जं दुदुहे पयांसि क्व स्विदस्याः परमं जगाम ॥ १ ॥ देवीं वाचमऽजनयन्त देवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति । सा नो मन्द्रेषमूर्जं दुहाना धेनुर्वागस्मानुप सुष्टुतैतु ॥ २ ॥ प्रणो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । धीनामवित्र्यवतु ॥ ३ ॥

ॐगायत्र्यै नमः ॐभुर्भुवःस्व० ३ ॥ ४ ॥ "ते०" जातवेदसेसुनवाम सोममऽरा-
तीयतो निदहाति वेदः । स नः पर्षदऽति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः
॥ ५ ॥ माया कुण्डलिनी० अनेन मन्त्रपाठेन० श्रीदेवीप्रीत्यर्थं भगवती अमा० ८
सहस्रनाम्नी सपरिवारा प्रीयतां प्रीता मेऽस्तु ॥ "इति देवीपञ्चकं ॥"

अथ रक्षोघ्नमन्त्राख्यं महौषधिसूक्तम् ॥

"ॐ या ओषधय इत्यनुवाको भिषगस्याथर्वणस्य ॥" या ओषधयः प्रथमजा देवे-
भ्यस्त्रियुगं पुरा । मनै नु बभ्रूणामहं शतं धामानि सप्त च ॥ १ ॥ शतं वो अम्ब
धामानि सहस्रमुत वो रुहः । अधा शतक्रतवो यूयमिमं मे अगदंकृत ॥ २ ॥
पुष्पवतीः प्रसुमतीः फलिनीरफला उत । अश्वा इव स जित्वरीर्वीरुधः पारयिष्णवः
॥ ३ ॥ ओषधीरिति मातरस्तंदु देवीरुपब्रुवे । अपांसि विघ्नतीरिव रक्षश्च तयमाना
॥ ४ ॥ अश्वत्थवो निवेदनं पर्णे वो वसतिष्कृता । गोभाज इत्किलासथ यत्सनवथ
पूरुषः ॥ ५ ॥ अश्वावतीं सोमवतीमूर्जयन्तीमुदोजसा । आवित्सि सर्वा ओषधीरस्मा
आरिष्टतातये ॥ ६॥ यदोषधयः समज्माता राजानः समिता इव । विप्रः स उच्यते

भिषग्रक्षोहामीवचातनः ॥ ७ ॥ उच्छुष्मा ओषधीनां गावो गोष्ठादिवेरते । धनं सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुषः ॥ ८ ॥ अति विश्वाः प्रतिष्ठाःस्तेन इव व्रजमक्रमुः । ओषधयः प्रचुच्यवुर्यत्किञ्चित्तन्वोरपः ॥ ९ ॥ यास्त आतस्थुरात्मानमाविविशुःपरुष्परुः । तास्ते यक्ष्मं विबाधन्तामुग्रो मध्यमशीरिव ॥ १० ॥ यदहं वाजन्निमा ओषधीर्हस्त आददे । आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीवगृभो यथा ॥ ११ ॥ निष्कृतिर्नाम वोमाता थो त्वमसि निष्कृतिः । सराः पतत्रिणीः स्था यदामयति निष्कृत ॥१२॥ साकं यक्ष्म प्रपत चाषेण किकिदीविना । साकं वातस्य ध्राज्या साकं नश्यन्निहाकया ॥ १३ ॥ अन्यावो अन्याभवत्वन्यान्यस्या उपावत । ताः सर्वाः संविदाना इदं मे प्रावता वचः ॥१४॥ अवपतन्तीरवदन्दिवन्तेभ्यस्परिपरि । यज्जीवमश्नवामहै न सरिष्याति पूरुषः ॥ १५॥ याः फलिनीर्या अफला अकोशाः कोशिनीश्च याः । बृहस्पतिप्रसूतास्तानो मुञ्चत्वंहसः ॥ १६ ॥ याश्चेदमुपशृण्वन्ति याश्च दूरं परागताः । बृहस्पतिप्र० ॥ १८ ॥ याः सोमराज्ञी वरुणस्य राज्ञो यासां विश्वेदेवा अधिपतयश्च सर्वे । या अन्तरिक्षे दिवि याः पृथिव्यां ता नः स्तुता ओषधीः

पारयन्तु ॥ १८ ॥ ॐ सहस्रधा रेवतीसमस्वरन्देवो नाके मधुजिह्वा असश्चतः। तस्य स्पृशो न निमिषन्ति तूर्णयः पदे पदे पशवः सन्ति सेतवः ॥ १९ ॥ मलिम्लुचो नामासि त्रयोदश मासाः। इन्द्रस्य शर्मासीन्द्रस्य वर्मासि इन्द्रस्य वरूथमसि ॥ २० ॥ तन्त्वा प्रपद्ये सगुः साश्वः सपूरुषः सह यन्मे स्थितेन। स मे शर्म च वर्म च भवा गायत्री लोमभिः प्रविशामि ॥ २१ ॥ त्रैष्टुभं त्वचा प्रविशामि जगती मांसेन प्रविशामि। अनुष्टुभमस्था प्रविशाभि पाङ्क्तिं मज्जा प्रविशाभि ॥२२॥ ऐन्द्राग्नं वर्म बहुलं यदुग्रं विश्वेदेवा नातिविध्यन्ति शूराः। तन्नस्त्रायतां तन्वः सर्वतो महदायुष्मन्तो जरामुपगच्छेम जीवाः ॥ २३ ॥ ("अनेन मन्त्र० आत्मनो० अमुकराश्या ग्रहपीडानिवारणार्थं दिव्यन्तरिक्षभौमोपद्रवनिवारणार्थं महौषधिगणा रक्षोघ्नमन्त्राः प्रीयन्तां प्रीताः सन्तु ॥ इति महौषधिसूक्तम् ॥")

॥ अथ उदकलशम् ॥

(उदकलशमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाचयति), उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते! देवयन्तस्त्वेमहि उपप्रयन्तु मारुतः, सदानव इन्द्र प्राशूर्भवासचा, अर्यमा यातु, वृषभस्तुविष्मान्,

यन्ता वसूनि विधत्ते तनूपाः सहस्राक्षो गोत्रभिद्वज्रबाहुः, अस्मासु देवो द्रविणं ददातु, येते अर्यमन्बहवो देवयानाः पन्थानो राजन्! दिव आचरन्ति, तेभि र्नो अद्य पथिभिः सुगेभी रक्षा च नो अधि च ब्रूहि देव! (राष्ट्रभृतान्देवानामार्षम्) बोधश्च मा प्रतिबोधश्च पुरस्ताद्गोपायताम्ऽस्वप्नश्च मानवद्राणश्च दक्षिणतो गोपायतां, गोपायमानश्च मा रक्षमाणश्च पश्चाद्गोपायतां जागृविश्च मारुन्धती चोत्तराद्गोपायतां, अनमित्रन्नो अधरागऽनमित्रमुदक्कृधि, इन्द्रानमित्रन्न पश्चादऽनमित्रं पुरस्कृधि, अनमित्रैरहोभिः सचेमहि विश्वेदेवा अनमित्रा न उषसः सन्तु निम्रुचः, याः षड्डुर्वीः पञ्च प्रदिशस्ता नः पान्तु मित्रधानो मित्रे दधाता अभयं नो अस्तु, ये रात्रीमऽनुतिष्ठथ ये च भूतेषु जागृथ पशून्ये सर्वान्रक्षथ तेन आत्मसु जागृत, बोधप्रतीबोधा स्वप्नानवद्राण गोपायमान रक्षमाण जागृवेऽरुन्धतीति, ये देवास्तनूपाः स्थ ते म इह तन्वं पात बोधप्रतीबोधेत्यसौ वा आदित्यो बोधोऽग्निः, प्रतीबोधो स्वप्नानवद्राणेति चन्द्रमा वा अस्वप्नोऽयं यः पवते सो नवद्राणो गोपायमान रक्षमाणेत्यहर्वै गोपायमानो रात्री रक्षमाणो जागृव्य, रुन्धतीति यज्ञो वै जागृविर्द-

क्षिणा रुन्धत्येते वै देवा राष्ट्रभृतास्तानेवेष्टे आत्मने गोपीथाय ॥ मन्त्रार्थाः सफलाः सन्तु पूर्णाः सन्तु मनोरथाः । शत्रूणां बुद्धिनाशोऽस्तु मित्राणामुदयस्तव । मार्कण्डेयमुनेः स्वर्गवैद्ययोः स्वर्पतेस्तथा । आयुरारोग्यमैश्वर्यमेतत्रितयमस्तु ते । जीव त्वं शरदः शतम् 'इति उदकलशस्वस्त्ययनम् ॥

ॐ अथ कूष्माण्डार्षम् ।

ब्रह्मा स्वयम्भूर्लिङ्गोक्ता देवताः समिधादानं पाप्मापहं च । यद्देवा देवहेळनमि-त्यष्टौ आद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः, पञ्चम्यष्टम्यौ त्रिष्टुभौ, षट्सप्तम्यौ जगत्यौ ॥ यददीव्य-मिति सप्तोनाष्टौ त्रिष्टुप् महान्त्या प्रस्तारपङ्क्तिः, षष्ठी गायत्री, दशम्यनुष्टुबुपान्त्या द्युष्णिक् ॥ आयुस्ते विश्वतो दधदिति सप्तोनाद्या द्विपदा सप्तम्यस्त्रिष्टुप् तृतीयाऽद्या-स्तिस्रो गायत्रं पञ्चाष्टम्याद्यानुष्टुप् शक्वर्यन्तम् । सौत्रामण्या निचाङ्गणस्य । यद्देवा देव-हेळनमिति तिसृभिरनुष्टुप् भद्रं कर्णेभिरिति चतसृभिः शिशुशैशवयोः, आद्यान्ते त्रिष्टुप् द्वितीया विराट् तृतीया जगती । शेषः कोकिलस्य राजपुत्रस्य राज्येप्सोः । पुनन्तु मा पितर इति नवभिः चतुर्थीचाद्या द्वेऽनुष्टुभौ, त्रिष्टुबन्त्या वैश्वदेवी, शेषं गायत्रं,

तृतीया पञ्चम्याद्याश्चतस्रो गायत्रं । ब्रह्मणो यचानिरुक्तम् । पुनर्मामैत्विन्द्रियमिति तिसृभिरनुष्टुबष्टरूपा प्रस्तारपङ्क्तिः । अपांयो द्रवण इति चतस्रः प्रजापतेस्त्रिष्टुप् । हिरण्यवर्णा इति तिसृभिः कश्यपस्य त्रिष्टुप् जगत्यस्य, अग्ने त्वं पारयेति त्रयोदश स्वयंम्भूर्ब्रह्मा लिङ्गोक्ताद्यास्तिस्रः षष्ठ्यादि तिस्रस्त्रिष्टुबेकादशी च चतुर्थ्यादि द्वावनुष्टुब्नवमी जगती पङ्क्तिर्द्विशकर्यन्तम् ॥ अथ कूष्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यथा वै भ्रूणहैव सैष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्येयमित्यऽयोनौ रेतः सिक्त्वा स्वप्नादन्यत्र भ्रूणहत्या ब्रह्महत्या यो वा पवित्रकामः पौर्णमास्याममावस्यायां वा केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा शुद्धपक्षस्य पुण्याहे पर्वणि रोहिण्यां वा स्नातः शुचिः शुचिवासाः कृष्णाजिनवासा वा ब्रह्मचारिकल्पेन व्रतमुपैति, संवत्सरं मासं चतुर्विंशति द्वादश षट् तिस्रो वा रात्रीः न मांसमश्नीयात्, न स्त्रियमुपेयात्, नोपरि शयीत, जुगुप्सेतानृतात्, पयो भक्षयति इति प्रधानकल्पः । यावकमुपभुञ्जीत कृच्छ्रं द्वादशरात्रं वाचरेत्, यवागूं राजन्यस्यामिक्षां वैश्यस्य सौम्येऽप्यध्वर इत्येतद्व्रतं ब्रूयात् यदि मन्येतोपदास्यामीत्येवमोदनं धाना-

सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासायेति पूर्वाह्णेऽग्निमुपसमाधाय चरुं श्रपयित्वाऽग्नेयाद्याः षड्देवताः कलशेऽभ्यर्च्य निर्वपेत्, आज्यभागान्तं हुत्वाऽथ स्रुचेणाज्यस्य जुहोति, यद्देवा देवहेळनं, यददीव्यनृणमहं, आयुस्ते विश्वतो दधदित्येतैः सूक्तैः प्रत्यृचमाज्यं जुहुयात् । यद्देवा देवहेळनमिति तिसृभिः, भद्रं कर्णेभिरिति चतसृभिः, पुनन्तु मा पितर इति नवभिः, पुनर्मामैत्विन्द्रियमिति तिसृभिः, रथे अक्षेष्विति चतसृभिः, हिरण्यवर्णा इति तिसृभिः प्रतिमंत्रमाज्यस्य हुत्वा अथ व्रतहोमान् जुहोति । अग्नये, वायवे, सूर्याय, ब्रह्मणे, प्रजापतये, कूष्मर्षिभ्यः इति व्रतहोमः । अग्ने त्वं पारयेति स्विष्टकृतं । वैश्वानर्येणेतिसूक्तेन प्राङ्मुखः प्राञ्जलिरुपतिष्ठते जपेत्सूक्तानि पराञ्चि यानि वैश्वानरीयं च । एवमोदनमासाद्याग्न्याधेये दशहोता दर्शपौर्णमासयोश्चतुर्होता चातुर्मास्येषु पञ्चहोता पशुयज्ञे षड्होता सोमे सप्तहोतेति ह विज्ञायते कर्मादिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकं समश्नुत इत्येतदित्येतत् ॥ महापापापनुत्यर्थं कूष्माण्डानि जपेद्द्विजः । कृतव्रतः पौर्णमास्यां दर्शे वा प्रातरेवच ॥ १ ॥ पयो यवागूरामिक्षा द्विजादीनां व्रतं क्रमात् । नवां स्थालीं समाहृत्य तस्यां पायसमाश्रपेत् ॥ २ ॥ देवतास्तेन

यष्टव्या ऋचो होम्या जपेत च । कूष्माण्डानि जपेन्नित्यं जुहुयाद्दर्शपूर्णयोः ॥ ३ ॥ पापी पापाद्विनिर्मुक्तः शुद्धात्मा स्वर्गमाप्नुयात् । प्रायश्चित्तानि हुत्वाथ द्विजान्छक्त्या प्रपूजयेत् ॥ ४ ॥ इति सफलं कूष्माण्डार्षम् ॥

ॐ अथ कूष्माण्डमन्त्रम् ॥

कूष्मा नाम मुनीश्वरास्त्रिभुवने ख्याताः सुरूपाः शुभा, अण्डानाममृतेश्वरा विचरतां मध्ये स्वहंसात्मकाः । तेपि यत्पठनात्परात्परतरां श्रेष्ठां गतिमास्थिताः, सोयं नो विदधातु सौख्यनिचयं पापारिनाशं सदा ॥ १ ॥ यत्पाठात्प्रलयं प्रयान्ति शतशः पापारिसंघाः क्षणाद्धोमात्तर्पणसञ्चयात्सुमहतामभ्यासनात्सद्वरात् । सोयं ब्रह्मसुखोद्भतः परतरो मन्त्रादिगर्भो महान्कूष्माण्डो विदधातु सौख्यनिचयमग्रेः पुरः संस्थितिम् ॥ २ ॥ (कूष्माण्डानि कूष्माणां शकुनीनामण्डस्थानाम्) यद्देवा देवहेळनं यद्वाचानृतमूदिम । आदित्यास्तस्मान्मुञ्चतर्तस्यर्तेन मामुत ॥ १ ॥ देवा जीवनकाम्या यद्वाचानृतमूदिम । तस्मान्न इह मुञ्चत विश्वेदेवाः सजोषसः ॥ २ ॥ ऋतेन द्यावापृथिवी ऋतेन त्वं सरस्वति । कृतान्नः पाह्येनसो यत्किञ्चानृतमूदिम ॥३॥

इन्द्राग्नी मित्रावरुणौ सोमो धाता बृहस्पतिः । ते नो मुञ्चन्त्वेनसो यत्किञ्चानृतमूदिम ॥ ४ ॥ सजातशंसादुत जामिशंसाज्ज्यायसः शंसादुत वा कनीयसः । अनाधृष्टं देवकृतं यदेनस्तस्मात्त्वमस्माज्जातवेदो मुमुग्धि ॥ ५ ॥ यदन्तरिक्षं पृथिवीमुतद्यां यत्पितरं मातरं वा जिहिंसिम । अग्निर्नस्तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु चकृम यानि दुष्कृता ॥ ६ ॥ येन त्रितो अर्णवान्निर्बभूव येन सूर्यस्तमसो निर्मुमोच । येनेन्द्रो विश्वा अजहादरातींस्तेनाहं ज्योतिषां ज्योतिरानशान आक्षि ॥७॥ यत्कुसीदमऽप्रतीतं मयीह येन यमस्य मिथुनाचरामि । एतत्तदग्ने अनृणो भवामि जीवन्नेव प्रति तत्ते दधामि ॥८॥ यददीव्यन्नृणमहं बभूवा दित्सन्वा सञ्जगरञ्जनेभ्यः । अग्निर्मा तस्मादिन्द्रश्च संविदानौ प्रमुञ्चताम् ॥ ९ ॥ यद्धस्ताभ्यां चकर किल्बिषाण्यक्षाणां वग्नुमुपजिघ्नमाणः । उग्रंपश्या च राष्ट्रभृच्च तान्यप्सरस अनुदत्तामृणानि ॥ १० ॥ उग्रंपश्ये राष्ट्रभृत्किल्बिषाणि यदक्षवृत्तमनुदत्तमेतत् । नेन्न ऋणादृणवाँ इच्छमानो यमस्य लोके अधिरज्जुरायत् ॥ ११ ॥ अव ते हेळो वरुण नमोभिरव यज्ञेभिरीमहे हविर्भिः । क्षयन्नस्मभ्यमसुर प्रचेता राजन्नेनांसि शिश्रथः कृतानि

॥ १२ ॥ उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं विमध्यमं श्रथाय । अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥ १३ ॥ इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृळय । त्वामवस्युराचके ॥ १४ ॥ तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेळमानो वरुणेह बोध्युरुशँस मा न आयुः प्रमोषीः ॥ १५ ॥ त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यासिसीष्ठाः । यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वेषाँसि प्रमुमुग्ध्यस्मत् ॥ १६ ॥ स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उषसो व्युष्टौ । अव यक्ष्व नो वरुणँ रराणो वीहि मृळीकँ सुहवो न एधि ॥ १७ ॥ सङ्कसुको विकसुको निर्ऋथो यश्च निःस्वरः । तेऽस्मद्यक्ष्ममनागसो दूराद्दूरमचीचतन् ॥ १८ ॥ निर्यक्ष्ममचीचतन्कृत्यां निर्ऋतिं च । तेनान्योऽस्मत्समृच्छतां तमस्मै प्रसुवामसि ॥ १९ ॥ दुःशंसानुशंसाभ्यां घनेनानुघनेन च । तेन योऽन्योस्मत्समृच्छतां तमस्मै प्रसुवामसि ॥ २० ॥ संवर्चसा पयसा सन्तनूभिरगन्महि मनसा संशिवेन । त्वष्टा सुदत्रो विदधातु रायो नोऽनु मार्ष्टु तन्वो यद्विलिष्टम् ॥ २१ ॥ आयुस्ते विश्वतो दधदयमग्निर्वरेण्यः । पुनस्ते प्राण आयातु परा

यक्ष्मँ सुवामि ते ॥२२॥ इममग्न आयुषे वर्चसे कृधि तिग्ममोजो वरुण संशिशाधि । मातेवास्मा अदिते शर्म यच्छ विश्वे देवा जरदष्टिर्यथासत् ॥ २३ ॥ अग्न आयूँषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः । आरे बाधस्व दुच्छुनाम् ॥ २४ ॥ अग्निर्ऋषिः पवमानः पांचजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महागयम् ॥ २५ ॥ अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधद्रयिं मयि पोषम् ॥ २६ ॥ अग्ने जातान्प्रणुदानः सपत्नान्प्रत्यजाताञ्जातवेदोनुदस्व । अधि नो ब्रूहि सुमना अहेळञ्छर्म ते स्याम त्रिवरूथ उद्भौ ॥ २७ ॥ सहसा जातान्प्रणुदानः सपत्नान्प्रत्यजाताज्जातवेदो नुदस्व । अधिनो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयं स्याम प्रणुदा नः सपत्नान् ॥ २८ ॥ अग्ने ये नोऽभितो वृको जनो वारो जिघांसति । तं त्वं वृत्रहञहि वस्वस्मभ्यमाकृधि ॥ २९ ॥ अग्ने योनोऽभिदासति समानो यश्च नेष्ट्यः । तं वयं समिधं कृत्वा तुभ्यमऽग्ने पिदध्मसि ॥ ३० ॥ यो नः शपादऽशपतो यश्च नः शपतः शपात् । इध्मस्येव प्रख्यायतस्तस्य मुच्छेषि किंचन ॥ ३१ ॥ संशितं मे ब्रह्म संशितं वीर्यं बलम् । संशितं क्षत्रं मे जिष्णु यस्याहमस्मि पुरोहितः ॥ ३२ ॥ उदेषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो

बलम् । क्षणोमि ब्रह्मणामित्रानुन्नयामि स्वाँ अहम् ॥ ३३ ॥ पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्, पुनश्चक्षुः पुनःश्रोत्रं म आगात् । वैश्वानरो अदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा ॥ ३४ ॥ (सौत्रामण्या तिचाङ्गणस्य)। यद्देवा देवहेळनं देवासश्चकृमा वयम् । अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वंहसः ॥ ३५ ॥ यदि दिवा यदि नक्तमेनांसि चकृमा वयम् । वायुर्मा तस्मा० ॥ ३६ ॥ यदि जाग्रद्यदि स्वप्नमेनांसि चकृमा वयम् । सूर्यो मा तस्मा० ॥ ३७ ॥ (प्रायश्चित्तानि सर्वान्तीयानि शिशुशैशवयोः) ॥ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ ३८ ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥३९॥ पृषदश्वा मरुतः पृश्निमातरः शुभं यावानो विदथेषु जग्मयः । अग्निजिह्वा मनवः सूरचक्षसो विश्वे नो देवा अवसाऽगमन्निह ॥ ४० ॥ शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् । पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिषतायुर्गन्तोः ॥ ४१ ॥ शेषः कोकिलस्य राज्य-

पुत्रस्य राज्येप्सोः ॥ पुनन्तु मा पितरः सोम्यासः पुनन्तु मा पितामहाः । पुनन्तु प्रपितामहाः पवित्रेण शतायुषा ॥ ४२ ॥ पुनन्तु मा पितामहाः पुनन्तु प्रपितामहाः । पवित्रेण शतायुषा विश्वमायुर्व्यश्नवै ॥ ४३ ॥ अग्न आयूँषि पवस आसुवोर्जमिषंच नः । आरे बाधस्व दुच्छुनाम् ॥ ४४ ॥ पुनन्तु मां देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः । पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनीहि मा ॥ ४५ ॥ पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् । अग्ने क्रत्वा क्रतूँरनु ॥ ४६ ॥ यत्ते पवित्रमर्चिष्यग्ने विततमन्तरा । ब्रह्म तेन पुनातु मा ॥ ४७ ॥ पवमानः सो अद्य नः पवित्रेण विचर्षणिः । यः पूता स पुनातु मा ॥ ४८ ॥ उभाभ्यां देव सवितः पवित्रेण सवेन च । मां पुनीहि विश्वतः ॥ ४९ ॥ वैश्वदेवी पुनती देव्यागाद्यस्यामिमास्तन्वो वीतपृष्ठाः । तया मदन्तः सधमादेषु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ५० ॥ (ब्रह्मणो यच्चानिरुक्तम्) ॥ पुनर्मा मैत्विन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः । पुनर्ब्राह्मणमैतु मा पुनर्द्रविणमैतु माम् ॥ ५१ ॥ यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्कन्त्स्यदोषधीरप्यसरद्यदपः । तदहं पुनराददे ॥ ५२ ॥ यन्मे रेतः प्रसिच्यते यन्म आजायते पुनः । यद्वा मे प्रति-

तिष्ठति तेन माममृतं कुरु तेन सुप्रजसं कुरु ॥५३॥ (अपां यो द्रविण इति प्रजापतेः) रथे अक्षेषु वृषभस्य वाजे वाते पर्जन्ये वरुणस्य शुष्मे। इन्द्रं या देवी सुभगा जजान सेयमगाद्वर्चसा संविदाना ॥ ५४ ॥ या हस्तिनि द्वीपिनि या हिरण्ये गोष्वश्वेषु पुरुषेष्वऽन्तः। इन्द्रं या० ॥ ५५ ॥ सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये या। इन्द्रं या० ॥ ५६ ॥ या राजन्ये दुन्दुभावायतायामश्वस्य क्रन्दे पुरुषस्य मायौ। इन्द्रं या० ॥ ५७ ॥ (हिरण्यवर्णा इति कश्यपस्य) ॥ हिरण्यवर्णा शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः । या अग्निं गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शं स्योना भवन्तु ॥ ५८ ॥ यासां देवा दिवि कृण्वन्ति भक्षं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति। या अग्निं० ॥ ५९ ॥ यासां राजा वरुणो याति मध्ये सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् । या अग्निं० ॥ ६० ॥ अग्नये नमः, वायवे नमः, सूर्याय नमः, ब्रह्मणे नमः, प्रजापतये नमः, कूष्मर्षिभ्यः नमः (इति व्रतहोमः।) अग्ने त्वं पारयेति स्विष्टकृतम् ॥) अग्ने त्वं पारयानव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा। पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शंयोः ॥ ६१ ॥

(वैश्वानरीयेण सूक्तेन प्राङ्मुखः प्राञ्जलिरुपतिष्ठते, जपेत्सूक्तानि पराञ्चि यानि वैश्वानरीयं च ॥) वैश्वानराय प्रति वेदयामो यदी मृळँ सङ्गरो देवतासु । स एतान्पाशान्प्रमुञ्च प्रवेद स नो मुञ्चतु दुरितादवद्यात् ॥ ६२ ॥ वैश्वानरः पावया नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमऽभिधावाम्याशाम् । अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अपतत्सुवामि ॥ ६३ ॥ अमू ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके । प्रेहामृतस्य यच्छतमेतद्बद्धकमोचनम् ॥ ६४ ॥ विजिहीष्व लोकान्कृधि बन्धान्मुञ्चसि बद्धकम् । योनेरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्पथो अनुष्यात् ॥ ६५ ॥ सुप्रजानन्प्रतिगृह्णाति विद्वान्प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य । अस्माभिर्दत्तं जरसः परस्तादच्छिन्नं तन्तुमनु सन्तरेम ॥ ६६ ॥ उत तन्तुमन्वेके सन्तरन्ति येषां दत्तं पित्र्यमायतनवत् । अबन्ध्वेके ददतः प्रयच्छन्दातुं चेच्छक्नुवान्स स्वर्ग एषाम् ॥ ६७ ॥ आरभेथामऽनु संरभेथां समानं पन्थामवतो घृतेन । यद्वां पूर्तं परिविष्टं यदग्नौ तस्य गुप्त्या इह जायापती संरभेथाम् ॥ ६८ ॥ यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यत्पितरं मातरं वा जिहिंसिम । अग्निर्नस्तस्मादेनसो औपासन उन्नेषद्दुरिता यानि चकृम ॥ ६९ ॥ भूमिर्मातादि-

तिर्नो जनित्रं त्रातान्तरिक्षमभिशस्त्या नः । द्यौर्नः पिता पित्र्याच्छं भवाति जामि-
मृत्वा मावपत्सि लोकान् ॥ ७० ॥ यत्रासुहार्दः सुकृतो मदन्ति विहाय रोगं तन्वं
स्वाम् । अश्लोणा अङ्गैरहुताः स्वर्गेलोके तत्र पश्येम पितरं च पुत्रम् ॥ ७१ ॥ यद-
न्नमद्म्यनृतेन देवा दास्यन्नदास्यन्नुत वा करिष्यन् । यद्देवानां चक्षुष्यागो अस्ति
यदेव किञ्च प्रतिजग्राहाहमग्निर्मा तस्मादनृणं करोतु ॥ ७२ ॥ यदन्नमग्नि बहुधा
विरूपं वासो हिरण्यमुत गामजामविम् । यद्देवानां० ॥ ७३ ॥ अनेन मन्त्रपाठेन०
अग्निः प्रीयतामग्निः प्रीतोस्तु, वायुः प्री०, सूर्यः प्री०, ब्रह्मा प्री०, प्रजापतिः प्री०, कूष्म-
र्षयः प्रीयन्तां कूष्मर्षयः प्रीताः सन्तु ॥ पापान्मुक्तिः पुण्यवृद्धिरस्तु ॥ इति कूष्माण्डमन्त्रम् ॥

ॐ अथ कूष्माण्डब्राह्मणम् ॥ ब्राह्मणः प्रजापतेर्यजुः ॥ वातरशना ह वा ऋषयः
श्रमिण ऊर्ध्वमन्थिनो बभूवुस्तानृषयोऽर्थमायँस्ते निलायमाचरंस्तान्प्रदद्दशुः, कूष्मा-
ण्डानि ताँस्तेऽन्वपश्यञ्छ्रद्धया च तपसा च तानृषयोऽपृच्छन् कथानिलायं चरथेति,
त ऋषीनब्रवन्नमो वोस्तु भगवन्तोऽस्मिन्धाम्नि केन वः सपर्यामेति तानृषयोऽब्रु-
वन्पवित्रं नो ब्रूत, येनाऽरेपसो भविष्याम इति, त एतानि सूक्तान्यऽपश्यन्

"यद्देवा देवहेळनं" "यददीव्यन्नृणमहं" "आयुस्ते विश्वतो दधत्" इत्येतैराज्यं जुहुत, तेनारेपसो भविष्यथेति, त एतैराज्यमजुहवुस्ते वाऽरेपसोऽभवन्कर्मोदिष्वेतैर्जुहुयात्पूतो देवलोकान्समश्नुते ॥ १ ॥ कूष्मा ह वै नाम ऋषयो वातरशनास्ते हँसा हिरण्मया ज्योतिष्पक्षा अजिरा भूत्वाऽचरँस्ते कामयन्ताण्डेषु नः प्रजा ब्रह्म वदेयुरिति, तेषामण्डेष्वेव प्रजा ब्रह्मावादिषुस्त अण्डस्था अवदँस्तस्मात्कूष्माण्डानि कूष्माण्डैर्जुहुयाद्योऽपूत इव मन्येत यदर्वाचीनमेनो भ्रूणहत्यायास्तस्मान्मुच्येयमित्यऽयोनौ वा रेतः सिक्त्वा जुहुयाद्यथा वै स्तेनो यथा भ्रूणहैवमेष भवति योऽयोनौ रेतः सिञ्चति, यदेतैराज्यं जुहोति तैरेवात्मानं पुनीते दीक्षामुपैति दीक्षित एतैः सदधि जुहोति संवत्सरं दीक्षितो भवति संवत्सरादेवात्मानं पुनीते, मासं दीक्षितो भवति, यो वै मासः स संवत्सरः, संवत्सरादेवात्मानं पुनीते, द्वादशरात्रीर्दीक्षितो भवति द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानं पुनीते, षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरादेवात्मानं पुनीते, तस्य व्रतं "न मांसमश्नीयात्, न स्त्रियमुपेयात्, नोपर्यासीत, जुगुप्सेतानृतात्, पयो ब्राह्मणस्य व्रतं, यवागू

राजन्यस्य, आमिक्षा वैश्यस्य, सौम्येप्यध्वरे इत्येतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्यतोपदस्यामीत्योदनं धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपसादायेति ॥ इति कूष्माण्डब्राह्मणम् ॥

अथ कलशावाहनम् ।

आवाहयाम्यहं देवं गणेशं सुरपूजितम् । सदैव विघ्नहर्तारं सर्वकामफलप्रदम् ॥१॥ रक्तवर्णो महातेजा रक्तस्रग्दामभूषितः । बलिः पुष्पं चरुश्चैव धूपोयं प्रतिगृह्यताम् ॥२॥ निषुसीद गणपते० १ । आवा० कुमारं षण्मुखं प्रभुम् । मयूरासनमारूढं भक्तानामभयङ्करम् ॥ १ ॥ शुक्लवर्णो महातेजाः० ॥ २ ॥ कुमारं माता० २ । आवाहयाम्यहं देवीः श्रियं लक्ष्मीं सरस्वतीम् । तथा च विश्वकर्माणमन्याश्च द्वारदेवताः ॥१॥ नानावर्णधरा देवीः० २ । आगच्छागच्छ देवेशि क्षीरारार्णवसमुद्भवे । लोकानामुपकारार्थं सन्निधिं कुरु सर्वदा ॥१॥ रक्तवर्णा० २ ॥ अश्वपूर्वा० ३ । आवाहयाम्यहं देवीं वागीशीं वाक्प्रदायिनीम् । हंसस्थां सुरदितिजैः पूजितां विघ्नहारिणीम् ॥१॥ शुक्लवर्णा० ॥२॥ इयं शुष्मेभिः० ४ । आवाह० लक्ष्मीं त्रैलोक्यपूजिताम् । भक्तं मोहाकुलमार्तं पश्यन्तीं स्निग्धचक्षुषा ॥ १ ॥ रक्तवर्णा० ॥२॥ कांसस्मिता० ५ । आ-

वाहयाम्यहं देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् । सर्वासां देवतानां च सदाशिल्पप्रवर्तकम्॥१॥ शुक्लवर्णो० ॥२॥ विश्वकर्मा०६ । इति द्वारदेवताः । अथ ब्रह्मकलशे। आवाहयाम्यहं देवं ब्रह्माणं च चतुर्भुजम् । हंसयानं स्वक्षमालाकमण्डलुधरं प्रभुम् ॥१॥ रक्तव० ॥२॥ ब्रह्मा देवानां० १ । आवाह० विष्णुं गदाशङ्खाब्जचक्रिणम् । अतसीपुष्पसङ्काशं पीतवाससमच्युतम् ॥१॥ पीतवर्णो०॥२॥प्रतद्विष्णु० २ । आवा० ईश्वरं पार्वतीपतिम् । वृषभासनमारूढं नागाभरणभूषितम् ॥ १ ॥ शुक्लवर्णो० ॥२॥ यो रुद्रो अग्नौ० ६ । आवाहयाम्यहं दुर्गां शङ्खचापशरान्विताम् । त्रिशूलहस्तां वरदां त्रिनेत्रां चारुहासिनीम् ॥१॥ रक्तवर्णा० ॥२॥ जातवेदसे० ४ । अथेन्द्रकलशे दिक्पालान् । आवाह० वज्रहस्तं शचीपतिम् । ऐरावणसमारूढं पूर्वस्यां दिशि पूजयेत् ॥१॥ पीतव० ॥ २ ॥ इन्द्रा पर्वताः० १ । आवा० रक्तं वैश्वानरं तथा । शक्तिहस्तं शुकारूढमाग्नेय्यां दिशि पूजयेत् ॥१॥ रक्तव० ॥२॥ अग्निः सप्ति० २ । आवा० धर्मराजं महाबलम् । महिषासनमारूढं दक्षिणस्यां दिशि यजेत् ॥१॥ कृष्णव० ॥२॥ यमो दाधार० ३ । आवा० नैर्ऋतं दैत्यपूजितम् । खड्गपाणिं रक्षोव्यास्यं नैर्ऋत्यां दिशि पूजयेत् ॥ १ ॥

नीलव० ॥२॥ यन्ते देवी० ४ । आवा० वरुणं यादसां पतिम् । पाशहस्तं तिमिवाहं पश्चिमायां दिशि यजेत् ॥१॥ श्यामव० ॥२॥ उदुत्तमं० ५ । आवा० मारुतं ध्वजधारिणम् । सर्वेषां जीवनं वीरं वायव्यां दिशि पूजयेत् ॥१॥ रक्तव० ॥ २ ॥ वायवायाः० ६ । आवा० कुबेरं गदया युतम् । नरासनसमारूढमुत्तरस्यां दिशि यजेत् ॥१॥ कृष्णव० ॥२॥ सोमो धेनुं० १ ॥ राजाधिराजा० ८ । आवा० ईशानं शूलधारिणम् । शिरश्चन्द्रं वृषारूढमैशान्यां दिशि पूजयेत् ॥ १ ॥ शुक्लव० ॥२॥ ईशानन्त्वा० ८ । आवा० ब्रह्माणं गायत्रीपतिम् । चतुरास्यं हंसयानमूर्ध्वायै दिशि पूजयेत् ॥१॥ रक्तव० ॥२॥ ब्रह्मजज्ञानं० ९ । आवा० विष्णुं त्रैलोक्यपूजितम् । रमायुतं खगारूढमधरायां दिशि यजेत् ॥१॥ पीतव० ॥२॥ वषट् ते विष्ण० १० । मध्ये ग्रहान् । आ० भानुं सर्वजगद्गुरुम् । अरुणः सारथिर्यस्य सप्ताश्वरथवाहनः ॥ १ ॥ रक्तव० ॥ २ ॥ आकृष्णेन० १ । आवा० चन्द्रं नक्षत्रनायकम् । शम्भोः शिरस्यलङ्कारं प्रत्यक्षं लोकनायकम् ॥ १ ॥ शुक्लव० ॥ २ ॥ याते धामानि० २ । आवा० भौमं मयूरवाहनम् । लोहिताङ्गं महौजस्कं शत्रूणां च भयङ्करम् ॥१॥ रक्तव० ॥२॥

अग्निर्मूर्धा० ३ । आवा० बुधं बुद्धिविवर्धनम् । सुवर्णरथगं दीपं सोमवंशस्य दुःखहम् ॥१॥ पीतव० ॥२॥ बोधास्व मे० ४ । आवा० जीवं देवेन्द्रमन्त्रिणम् । गजासनं देवपूज्यं वाक्पतिं च ग्रहेश्वरम् ॥१॥ पीतव० ॥२॥ बृहस्पति अ० ५ । आवा० भार्गवं दैत्यपूजितम् । असुराणां गुरुं चैव ग्रहाणामतिपूजितम् । शुक्लव० ॥ २ ॥ अन्नात्परि० ६ । आवा० सूर्यपुत्रं शनैश्चरम् । मेचकप्रतिवर्णाभं भूतसंहारकारकम् ॥१॥ कृष्णव० ॥२॥ शन्नोदेवी० ७ । आवा० सैंहिकेयं महाबलम् । अबाहुमन्तरिक्षस्थं देवदानवपूजितम् ॥१॥ हरिद्वर्णो० ॥ २ ॥ कया नश्चि० ८ । आवा० केतुं सर्वग्रहान्तकम् । नीलजीमूतसङ्काशं मृत्युतुल्यपराक्रमम् ॥१॥ धूम्रव० ॥२॥ केतुं कृण्व०९। आवा० ध्रुवराजं महाबलम् । ऋषीणां प्रवरं पूज्यं रुद्रैकादशवासिनम् ॥१॥ ग्रहचक्रे स्थितं नित्यमुदीच्यां दिशि पूजयेत् । रक्तव० ॥२॥ ध्रुवाद्यौ० । आवा० अगस्त्यं देवपूजितम् । उग्ररूपधरं नित्यं रुद्ररूपं मुनिस्तुतम् । दक्षिणस्यां ज्वलंतं च जलधिचुलुकीकरम् ॥१॥ पीतव० ॥ २ ॥ अगस्त्यः ख० । आवा० वास्तोष्पतिमतिप्रियम् । अधोमुखं धराकाशदिक्षु सर्वासु व्यापकम् ॥१॥ स्वेच्छाव० ॥२॥ अमीवहा० । वा-

स्तोष्पते० । आवाहयाम्यहं देवान्क्षेत्रपालान्महाबलान् । दंष्ट्राकरालवदनाञटामुकुटमण्डितान् । भूपातालखदिक्व्याप्य संस्थितान्भक्तवत्सलान् । नानारूपधरान्देवाञ्ज्ञानावर्णोपशोभितान् । बलि० ॥ क्षेत्रस्य पतिना वयं० भगवन्पुण्डरीकाक्ष० ॥ ३ ॥

इत्यावाहनं कलशेषु ॥

अथाग्निकुण्डपूजा ।

वेदिमुपस्पृश्य । आगच्छ वरदे ज्ञानमुद्रे यज्ञैर्विभूषिते । वेदि वेदमयैर्मंत्रैः संस्कृते ते नमो नमः ॥ १ ॥ त्वामाश्रित्य स्थिता देवा घृताहुतिं पिबन्ति ये । ते देवास्तुष्टिमायान्तु मा विघ्नं यज्ञकर्मणि ॥ २ ॥ पयः पृथिव्याः ३ ॥ देवस्य त्वा० ॥ ४ ॥ अथाञ्जलिः । संमुखातिष्ठ वेदि त्वं यथा स्थास्यन्ति देवताः । स्थानभूता शिवादीनां शक्तीनां सुरपूजिते । ब्रह्माज्ञयाद्य मे यज्ञं सफलीकर्तुमर्हसि ॥ गणपतयेऽक्षोटं ज्वालालिङ्गे श्रीफलकन्दौ च संस्थाप्य ॥ सं व्वः सृजामि० । अश्विनोः० । गायत्र्यै नमः ३ तत्पुरुषाय वि०, वक्रतुण्डाय० ३ वैश्वानराय० समार्चिषे धी० तन्नोऽग्निः प्र० ३ पावकाय वि०, हेलालीलाय धी०, तन्नोऽग्निः० ३ तत्पुरु० महादे० ३ अद्य तावत्

महागणपतेः० द्वार्देवतानां, विनायकस्य ८ आदित्यमणेः अनुमतिमणेः सरस्वतिमणेः पूर्वे देवसुखस्य, आग्नेये सप्तजिह्वस्य दक्षिणे वैश्वानरस्य, नैर्ऋते जातवेदसः, पश्चिमे अग्नेः वायव्ये हुताशनस्य, उत्तरे हुतवहस्य, ईशाने कृष्णवर्त्मनः, मध्ये अग्नेसहस्राक्षस्य शतं ते प्राणः शतं ते व्यानः शतं ते तेजः सहस्रमुखस्य ऊर्ध्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वरदेवतानां काल्याः, कराल्याः, मनोजवायाः, सुलोहितायाः, धूम्रायाः, विस्फुलिंगिन्याः, सुमनसायाः विश्वचर्याः ब्रह्माण्डव्यापिन्याः ज्वालालिङ्गतेजसः धूम्रवर्णायाः नीलवर्णायाः कपिलायाः ज्वालायाः तेजोवत्याः हव्यवाहायाः कव्यवाहायाः रौद्र्याः संहारिण्याः तापिन्याः, पाचिन्याः । भवस्य देवस्य० ८ षड्त्रिंशत्तत्वानां सप्तजिह्वासहितस्य पावकस्य ब्रह्माण्डव्यापकतेजोमयपरमशिवज्वालालिङ्गदेवतानां ॥ स्रुवमूले । सोमस्य शुक्रस्य अग्नेः । मध्ये । महेश्वरस्य । मूर्ध्नि । ब्रह्मणः । स्रुचमूले । अपां मध्ये । भास्करस्य । रन्ध्रद्वये । गौर्याः दुर्गायाः, कात्यायन्या मह्याः स्रुक्स्रुवदेवतानां आत्मनो० अमुकक्रियानिमित्तं द्वार्देवपूजनं, अग्निकुण्डपू० ज्वालालिङ्गपू० स्रुक्स्रुवपूजनमर्चामहं करिष्ये । एवमासनं । महागणपतये० वः पू-

जयामि । महागणपतिं० आवाहयिष्यामि० ॥ आवाहयाम्यहं देवं गणेशं० ॥ अग्निं स्वाहासमेतं दितिजसुरनुतं रक्तवर्णं त्रिनेत्रं कण्ठे हारं भुजाभ्यां वरमभयमथो दक्षिणाभ्यां वहन्तम् । वामाभ्यामक्षमालाममृतकलशकं रम्यहासं सुवेषं नानालङ्कारयुक्तं मृगवरसहितं स्वाह्वये होमकाले ॥ ज्वालामण्डितमाकाशं० ॥ ज्वालालिङ्गे । आवाहयामि गिरिजाधवमीश्वरं तं गौरीयुतं सकलपाशहरं सुरेशम् । चर्माम्बरं दशभुजं च त्रिशूलहस्तं व्यालैर्विभूषिततनुं मखरक्षणार्थम् । स्रुवस्रुचौ ॥ मूले सोमाग्निशुक्रास्पदमथ शिरसि ब्रह्मणो मध्यवेशे माहेश्वयं स्रुवं तं स्रुचमपि पयसां भास्करस्याथ मध्ये । दुर्गागौर्योर्द्विरन्ध्रे स्वजनभयहतेर्भूमिकात्यायनीयं देवान्पितॄन्नृषींश्चाविरतं कुशलदावाह्वये तौ च होमे ॥ भगवन्पु० । पाद्यादि दक्षिणानैवेद्यान्तम् ॥ अथ पुरोहितपूजा । शतक्रतोर्यथा जीवो विष्णोर्ब्रह्मा यथा पुरः । अध्वर्योर्भूस्तथा मे त्वं भव ब्रह्मन् नमोऽस्तु ते ॥ इन्द्राबृहस्पतिभ्यां गन्धादि नैवेद्यान्तम् ॥ अथ स्रुक्स्रुवप्रतिपादनम् । सावित्राणि० आत्मनो० यज्ञसाफल्यद्वारा सर्वात्मकविष्णुप्रीत्यर्थं ब्राह्मणाय स्रुक्स्रुवौ प्रतिपादयामि ३ प्रतिगृह्णामि ३ । त्रातारमिन्द्रं० १ इन्द्रं कुत्सो० २

चित्तिः स्रुक्चित्तमाज्यं वाग्वेदिराधीतं बर्हिः । केतोरग्निर्विज्ञातमग्निर्वाचस्पतिर्होता मन उपवक्ता प्राणो हविः सामाध्वर्युरिन्द्रं गच्छ नमः ३ कया नश्चित्र० ४ अन्नात्परि ५ ब्रह्मा देवानां० ६ पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः० ७ ॥ ततोऽग्निं पुष्पं दत्त्वा । सप्तहस्तश्चतुःशृङ्गः सप्तजिह्वो द्विशीर्षकः । त्रिपात्प्रसन्नवदनः सुखासीनः शुचिस्मितः ॥१॥ यावद्धोमं तथाकर्म करिष्ये त्वदनुज्ञया । तावत्कालमिहातिष्ठ वह्ने विघ्नं निवारय ॥ २ ॥ ततोऽग्निकोणे धमयेत् ॐ हुं हुतभुजे नमः ॥ अग्ने शकेति मन्त्रः । अथ समित्पूजा । ॐ भूर्भुवः स्वः मन्त्रेण समिद्धमानयेद्बुधः । घृतवती पयः पृथिव्या इति घृतदुग्धेन संस्पृशेत् ॥ दर्भकाण्डद्वयं प्रज्वाल्यावर्तनीयम् । येन देवा ज्योतिषोर्ध्वा उदारय येनादित्या वसवो येन रुद्राः । येनाङ्गिरसो महिमानमानशुस्तेनैत्वं यजमानाय स्वस्ति इति ॥ ततो नमस्कारः । पृथिवी समित्तामग्निं समिन्धे तामहं समिन्धे सा मा समिद्धा सुसमिद्धा तेजसा वर्चसा यशसा ब्रह्मवर्चसेन समिन्ध्यात् १ अन्तरिक्षं समित्तां वायुं समिन्धे तामहं समिन्धे० २ द्यौः समित्तां सूर्यं समिन्धे तामहं० ३ ओषधीनां पते! सोम हव्यकव्येष्वऽयुक्तिताम् । यथा तथा गतां स-

ग्यक् दूरीकुरु नमोऽस्तुते ॥ ततः पूजा । हव्यै कव्यै कुरुकुल्यायै सिन्धव्यै सिंह्यै अमृतवर्धन्यै अमृतरूपिण्यै पावकवर्धिन्यै वह्निप्रियायै नैवेद्यान्तमर्चयित्वा प्रणमेत् । हव्यं प्रणीहि हव्यं शृणीहि हव्यं श्रपय हव्यं पाचय हव्यमसि हव्यत्वा हव्यं वहसि हव्यं सीद सुगमं प्रयासि ॥ ततः पुस्तकपूजा । सरस्वतीं देवयन्तो० । लक्ष्म्यै मेधायै धरायै धृत्यै तुष्ट्यै पुष्ट्यै वागीश्वर्यै वाग्देवतायै गायत्र्यै सावित्र्यै सरस्वत्यै अमृतेश्वर्यै । गन्धादि नैवेद्यान्तं कृत्वा ॥ अग्निभद्रं पठेत् । अग्नये समन०, वायवे०, सूर्याय०, वरुणाय०, साम्ने०, ब्रह्मणे०, राज्ञे० रथाय सम० ॥ उत्तरतः संस्तीर्येति आज्यभागान्तं हुत्वा ।

॥ इत्याज्याभागः ३ ॥

(यवतिलभागान्तरिदं)

अथ प्रायश्चित्तस्थानकम् ।

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः । तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥ ध्यानं ॥ श्रीनारायणमात्मरूपममलं ब्रह्मादिभिः संस्तुतं शङ्खचक्रगदाम्बुजानि दधतं दोर्भिश्चतुर्भिः सदा । लक्ष्म्या भूषितवामभागममले पद्मे निषण्णं महापापानामसिसंहर-

न्तमनघं दोषापनुत्यै भजे ॥ भद्रं कर्णेभिरिति चतसृभिः स्योनोमइति छिद्रस्य त्रवो मित्रावरुणयोरन्तेवासिनः पङ्क्तिरयातयानीन्द्रक्रतुमिति शक्तिर्वासिष्ठस्य प्रायश्चित्तानि सर्वान्तीयानि शिशुशैशवयोः प्रजापतिमनसीत्यादि मित्रो जनानित्यन्तं वैप्रुषासन्ततीनां वसिष्ठपुत्राणां स्वर्गतानां वाग्वै सरस्वती विंशानुवाकौ प्रायश्चित्तेति वैतानि हवींषि पापविमुञ्चनम्। यजुः ॐ भद्रं कर्णेभिः० १ स्वस्ति न इन्द्रो वृ० २ पृषदश्वा मरुतः० ३ शतमिन्नु शरदो० ४ (ऋ० पृ०) प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽजस्रया सूर्म्या यविष्ठ, त्वांशश्वन्तमुपयन्ति वाजाः ५ अत्कर्णाय कवये वेद्याय वाचोभिर्नोकमुपयामि शंसन्। यतोभयमभयं तन्वो अस्त्वग्ने देवानामवहेड ईक्ष ॥ ६ ॥ अग्निर्वोदेवमग्निभिः सजोष यजिष्ठं दूतमध्वरे कृणुध्वम्। यो मर्त्येषु निध्रुविनृतावातपूर्मूर्धा घृतान्नः पावकः ॥७॥ घृतप्रतीको घृतपृष्ठो अग्ने घृताहवानो घृतमस्य धाम। घृतप्रुषो हरितस्त्वा वहन्तु घृतं पिबन्यजताद्देवदेवान् ॥८॥ (अ० १) इमो अग्ने वीततमानि हव्याजस्रो वक्षि देवतातिमच्छ। प्रति न ईं सुरभीणि व्यन्तु सप्त ते अग्ने त्रयस्त्रिंशत्, यन्मे मनसो विश्वकर्माग्नि युनज्मीन्धानास्त्वाग्निन्न ईळित ईळितव्यै, देवैः

पार्थिवैः पातु वायुर्न ईळित ईळितव्यै, दैवै रन्तरिक्षैः पातु सूर्यो न ईळित ईळितव्यै, दैवैर्दिव्यैः पातु विष्णुर्न ईळित ईळितव्यै, दैवैर्दिश्यैः पातु अग्निर्यजुर्भिः पूषा सुगाकारैस्त इमं यज्ञमवन्तु ते मामवन्त्वव आरभेनमारभध्वम् २ पृथिवी विभूवरि सिनीवाल्युबन्ध आचित्तिमनस्ते भुवि, विवस्ते य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावां-स्तव ऋद्ध्या संसोमस्याज्यमसि,हविषो हविर्ज्योतिषो ज्योतिर्विश्वेषां देवानां भागधे-येस्थ देववीतयेवो गृह्णामि, संव्वः सिचन्तु मरुतः संपूषा सन्धाता समिन्द्रः संबृह-स्पतिः, संव्वोयमग्निः सिञ्चतु प्रजया च धनेन च आयुष्मन्तं कृणोतु माम्, मान्दावशः, आपो देवीर्घृतमिदाप आसन्नग्नीषोमौ बिभ्रत्याप इत्ताः, तीव्रो रसो मधुपृचामरङ्गम आमा प्राणेन सह वर्चसागन्, आदित्पश्याम्युत वा शृणोम्यामा घोषो गच्छति वाङ्मा आसम्, मेनेभेजानो अमृतस्य तर्हि हिरण्यवर्णा अतृपं यदा वः, समान्या-यन्त्युपयन्त्यन्याः समानमूर्धं नद्यः पृणन्ति, तंमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपान्नपातं परितस्थुरापः, आपोहिष्ठामयोभुवस्तान ऊर्जे दधात न, महे रणाय चक्षसे, यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयते हनः उशतीरिव मातरः, तस्मा अरङ्गमाम वो

यस्य क्षयाय जिन्वथ आपो जनयथा चनः, स ईं वृषा जनयंस्तासु गर्भं स ईं शिशुर्धयति तं रिहन्ति, सो अपान्नपादूर्जयन्नप्स्वन्तर्वसु देयाय विदते विभाति, इह गावः प्रजायध्वमिहाश्वा इह पूरुषाः, इह सहस्रदक्षिणो रायस्पोषः प्रजायतां, अयं यज्ञो वर्धतां गोभिरश्वैरियं वेदिः सुपत्या सुवीराः, इदं बर्हिरतीबर्हिष्यन्येमं यज्ञं विश्वे अवन्तु देवाः, स्व आदमे सुदुघा यस्य धेनुः स्वधांपीपाय सुत्वन्नमत्ति, सो अपान्नपादन्नभिम्लातवर्णोऽप्स्वसीवेह तन्वा विवेश ३ स्कन्ना द्यौः स्कन्ना पृथिवी, स्कन्नंविश्वमिदं हविः, स्कन्नादो विश्वा भूतानि प्रस्कन्नं जायतां हविः, इह गावोयं यज्ञः, पयस्वतीराप ओषधयः पयस्वान्मामकं वचः, अपां पयस्वद्यत्पयस्तेन नः सह वर्धतां, यदवामृक्षच्छकुनिर्मुखेन निर्ऋते तव, अग्निष्टत्सर्वं शुन्धतु हव्यवाड्घृतसूदनः, यदवामृक्षच्छुपार्मुखेन निर्ऋते तव, अग्निष्टत्सर्वं शुन्धतु हव्यवाड्घृतसूदनः, भूतिदक्षा घृतेन वर्धतां यज्ञं यज्ञाय मुञ्चतु स्वाहा, घृतेन वर्धतां भूतिर्मुञ्चेमं यज्ञं मुञ्च यज्ञपतिमंहसः स्वाहा, यास्ते अग्ने समिद्धो अप्स्वन्तर्वर्ष्मन्पृथिव्या उपसूर्यैयाः, तास्ते गच्छन्त्वाहुतीर्घृतस्य देवाज्ये

यजमानाय शर्म ४ यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा इन्द्राग्नी कल्पना युवम्, हुताहुतस्य तृप्यतुसाहुतस्य हुतस्य च, हुतस्य चाहुतस्य चाहुतस्य च हुतस्य च, पीतापीतस्य सोमस्यास्य हव्यस्येन्द्राग्नी वीतं पिबतमागतम्, सोमं यज्ञं तमो विद्न्मत्तिजोमो इमाः प्रजाः, मयाः सोमं पिवादिमं संसृष्टमुभयङ्कृतम्, मा नो ध्वरिषुः पितरो मोत देवा मा नः सबन्धुरुत वान्यबन्धुः, मा नो दुःशंस्यो अघशंस ईशताहुतोयं यज्ञो अप्येतु देवान्, सप्तर्त्विजः सप्तसदांस्येषान्दशक्षिपो अश्विन पञ्चवाजः, प्राणोव्यानोपानोमान आकृतिमग्निः स्वाहा, देवा हविरिदं जुषन्ताम् ५ आत्मा यज्ञस्य रंह्याः सुषाणः पवते सुतः प्रत्नानि पाति काव्यः, घोषा इनो नृषा अस्य श्वसा वाजसा उत आत्मा यज्ञस्य पूर्व्यः, आत्मान्वन्नभो दुह्यते घृतम्पयो ऋतस्य योनिरमृतं विजायते, समीचानः सुदानवः प्रीणन्तितन्नुरोहितमेव मेहन्ति पेरवः, देवा देवेषु श्रयन्तां प्रथमा द्वितीयेषु श्रयन्तां, द्वितीया तृतीयेषु श्रयन्तां, येस्थ त्रय एकादश त्रयश्च त्रिंशच त्रयश्च त्रीश्च शतात्रयश्च त्रीश्च सहस्रा त इमं यज्ञमवन्तु ते मामवन्तुनोव आरभेन मारभध्वम् ६ वसवस्त्वोदीरयन्तु

रुद्रास्त्वोद्दीपयन्त्वादित्यास्त्वोच्छ्रयन्तु विश्वे त्वा देवा दंहन्तु, ध्रुवा द्यौ ध्रुवा पृथिवी ध्रुवासः पर्वता इमे, ध्रुवं विश्वमिदं जगद्ध्रुवो राजा विशामसि, देवा ह धर्मणा ध्रुवा यजमानः पशुभिर्ध्रुवः, दिवि दिव्यां दंहान्तरिक्षेन्तरिक्षं दंह पृथिव्यां पार्थिवान् दंह, आ त्वा हर्षमन्तरेभूर्ध्रुवस्तिष्ठ विचाचलत्, विशस्त्वा सर्वा वाञ्छन्तु मा त्वाद्यक्षे अविभ्रशत्, ध्रुवं ध्रुवेण हविषा हविरवसोमनयामसि, यथा न इन्द्रः केवली विशो बलिर्ह्यतस्करत्, स्वाहा दिव आप्यायस्व, स्वाहान्तरिक्षादाप्यायस्व, स्वाहा पृथिव्या आप्यायस्वायुर्धा असि, ध्रुवायुर्मेदेहि वयोधा असि ध्रुवं वयो मे देहि तनूपा असि, ध्रुवतन्वं मे पाहि, चक्षुष्पा असि ध्रुवचक्षुर्मे पाहि, वर्चोधा असि, ध्रुववर्चो मे पाहि, अध्वर्यो यं यज्ञो अस्तुदेवा ओषधीभ्यः पशुभ्यो मे धनाय, विश्वस्मै भूताय ध्रुवो अस्तु देवाः स पिन्वस्व घृतवद्देवयज्ञा, इहैवैधिमा पच्योष्टा पर्वता इवाविचाचलत्, इन्द्र इवेह ध्रुवस्तिष्ठेह यज्ञमुधारय, इममिन्द्रो अदीधरद्ध्रुवन्ध्रुवेण हविषा हविः, तस्मै सोमो अधिब्रुवत्तस्मा वो ब्रह्मणस्पतिः, ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवासः पर्वता इमे, ध्रुवं विश्वमिदं जगद्ध्रुवो राजा

त्रिशामसि ७ असवे स्वाहा वसवे स्वाहा, वसुधेयायस्वाहा, भूपतयेस्वाहा भुवनपतयेस्वाहा भूतानां पतयेस्वाहा, भूतायस्वाहा, द्रप्सश्च स्कन्दपृथिवीमनुद्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः, समानं योनिमनुसञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्तहोत्राः, यस्ते द्रप्स स्कन्दति यस्ते अंशुर्बाहुच्युतो धिषणाया उपस्थे, अध्वर्यो वा परिवायः पवित्रान्तर्ते जुहोमि मनसा वषट्कृतम्, यो द्रप्सो अंशुः पतितः पृथिव्यां परिवापात्पुरोळाशात्करम्भात्, धानासोमान्मन्थिन इन्द्रशुक्रात्स्वाहाकृतमिन्द्राय तं जुहोमि, यस्ते द्रप्सो मधुमां इन्द्रियावान्स्वाहाकृतः पुनरप्येति देवान्, अध्वर्यो वा परिवायः पवित्रान्तर्ते जुहोमि मनसा वषट्कृतम्, यस्ते द्रप्सः स्कन्दति यस्ते अंशुरवश्चयः पुरोदिवः, अयन्देवो बृहस्पतिः सन्तत्सिञ्चन्तु राधसा ८ विसृष्टधेनाः सलिला घृतच्युतो वसन्तो ग्रीष्मो मधुमन्ति वर्षाः, शरद्धेमन्त ऋतवो मयोभुव उदप्रुतो नभसीसं वसन्ताम्, आनः प्रजा मा देवानान्स्वमग्ने व्रतपा असि, यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि विद्वषां देवा आविदुष्टरासः, अग्निष्टद्विश्वमापृणाति विद्वान्येभिर्देवानृतुभिः कल्पयति, मधुश्च माधवश्च वासन्तिका ऋतू, शुक्रश्च शुचिश्च

ग्रैष्मा ऋतू, नभश्च नभस्यश्च वार्षिका ऋतू, इषश्चोर्जश्च शारदा ऋतू, सहश्चसहस्यश्च हैमन्तिका ऋतू, तपश्च तपस्यश्च शैशरा ऋतू, त इमं यज्ञमवन्तु ते मामवन्त्वनुव आरभेनुमारभध्वम् ९ असवे स्वाहा वसवे स्वाहा विभवे स्वाहा विवस्वते स्वाहा, शूषाय स्वाहा संसर्पाय स्वाहा मलिम्लुचाय स्वाहा गणश्रिये स्वाहा, चन्द्राय स्वाहा, ज्योतिषे स्वाहाऽभिभवे स्वाहाऽधिपतये स्वाहा, दिवापतये स्वाहा, इन्द्रस्य गृहोसि, गृहीतो गृह्यो देवानां, पूरसि तान्त्वा प्रविशामि, तान्त्वाप्रपद्ये सह गृहैः, सह प्रजया सह पशुभिः सहर्त्विग्भिः सह सदस्यैः सहसोम्यैः सहदक्षिणीयैः सह यज्ञेन सह यज्ञपतिना, इन्द्राग्नी परिधीमसावातो देवपुराकृता, तन्त्वेन्द्रस्य ग्रहप्रपद्ये सगुः साश्वः सपुरुषः सह यन्मे स्थितेन, अरिष्टया अविध्यै संवेशायोपवेशाय गायत्र्यै च्छन्दसेऽभिभुवे स्वाहाऽरिष्ट्या अविध्यै संवीशायोपवीशाय त्रैष्टुभेन च्छन्दसा जगत्याऽनुष्टुभेन पांक्त्यै च्छन्दसेऽभिभुवे स्वाहा १० द्यौश्चत्वा पृथिवी च श्रीणीता, महश्च त्वा रात्री च श्रीणीतां, वाक्च त्वा मनश्च श्रीणीता, मापश्च त्वोषधयश्च श्रीणीता, ऋक्च त्वा साम च श्रीणीतां, स्तोमश्च त्वा यजुश्च श्रीणीतां, बृहच्च त्वा रथन्तरं

च श्रीणीतां, यज्ञश्च त्वा दक्षिणा च श्रीणीतां, सूर्यश्च त्वा चन्द्रमाश्च श्रीणीतां, दर्शश्च त्वा पौर्णमासश्च श्रीणीतां, ब्रह्मच त्वा क्षत्रं च श्रीणीतां, अर्कश्च त्वाऽश्वमेधश्च श्रीणीतां, श्रीतस्त्वं श्रीतोहमिन्दुरिन्दुमवागंस्तस्य त इन्द्र, इन्द्रियावत इन्द्रपीतस्य सर्वगणः सर्वगणस्योपहूत उपहूतस्य भक्षयामि ॥ ११ ॥ विश्वा अग्ने त्वया वयं धारा उदन्य इव अतिगाहे महिद्विषः, या दिव्याष्टकास्यपसामपस्तमास्वपा असि, तस्यैत एना हविषा विधेम त्वं यज्ञो वरुणस्या वया असि, श्रुतकर्णाय, अनुमतेन मन्यस्व न इदं यन्नेषजं कृण्वमहेतनूषु, यद्वा तोकेषु तनूषु प्रजासु यद्वोष्वोषधीष्वप्सु ॥१२॥ हिरण्यगर्भः०, तदित्पदन्नविचिकेत विद्वान्त्यन्मृतः पुनरप्येति देवान्, त्रिवृद्भुवनं यद्रथवृहज्जीवो गर्भो न मृतः स्वाहा, आप्यायस्व, सन्ते पयांसि, आप्यायस्व मदिन्तम सोमविश्वेभिरंशुभिर्भवानः, सुश्रवस्तमः सखावृधे १३ अप्स्वग्ने । तपोष्वग्ने अन्तरां अमित्रान्तपशंसमररुषः परस्य, तपो वसो चिकितानो अचित्वान्विते तिष्ठन्तामजरा अयासः, योनः सनुत्यो अभिदासदग्ने यो अन्तरो मित्रमहो अनुष्यात्, तमजरेभिर्वृषभिस्तवष्टैस्तया तपिष्ठ तपसा तपस्वान्, सम्मा कृणोतु

केतुमानक्तं चिदूर आसते । पावको यद्वानस्पतीन्प्रास्ना मिनात्यजरः, न हितो अग्ने तन्वः क्रूरमाना शमन्तः कपिर्बिभस्तिते जनं स्वं जरायुर्गौरिव मेष इव यदुपच विचर्चति यदप्सरद्वनुपरस्य खादति, शीर्ष्णा शिरो वक्षसा वक्ष एजयन्नंशुबभस्ति हरितेभिरासभिः, सुपर्णाव्राचमक्रतोपद्याव्या खरे कृष्णा ईषिरा अनर्तिषुः, न्यङ्गि-यन्त्युपरस्य निष्कृतं पुरूरेतोदधिरे सूर्यश्रितः १४ अग्निना तपोन्वाभवत्सूर्येन तेजो, वायुना प्राणा, इन्द्रेण देवा, यमेन पितरः, सरस्वत्या मनुष्याः, सप्तदशेन स्तोमा, वामदेव्येन सामानि, गायत्र्या. च्छन्दांसि, मण्या रूपाणि, हिरण्येन वर्चांसि, तिरश्चि, राजिना सर्पा, अजगरेणाऽप्लव्याः, श्येनेन पतत्रिणो, व्याघ्रेणारण्याः पशवः, सुपर्णेन वयांसि, अश्वत्थेन वनस्पतय, ओदनेनाऽन्नानि, यवेनौषधयोऽश्ववृषेणैक-शफाः पशवो, वृषभेन गावो, वृष्णिनाऽवयो, बस्तेनाजा, श्चन्द्रमसा नक्षत्राणि, ब्राह्मणेन वाचो, वाचा देवताः, स्त्रिया विराड्ब्राह्मणा पर्वताः, समुद्रेणापोऽद्भिः सत्यं, सत्येनर्तं,मृतेन तप,स्तपसा परमेष्ठी, परमेष्ठिना मृत्युर्मृत्युना प्रजाः, प्रजाभिः सगर,स्तनूभिः प्रजापतिस्तैर्देवैरन्वाभूति,रन्वा च भूयांसं मतिं च भूयांसं

ब्राह्मणानां श्रेष्ठश्च भूयांसम् १५ । यस्य द्रोणकलश, उपदस्यति, कलशमेव तस्यो-
पवायन्तं प्राणोनूपवस्यति, प्राणो हि सोमस्तदाहुः, पयोऽवनयेदित्यऽथो, खल्वा-
हुरन्तर्हितमेव वा, एतद्यत्पयो हिरण्यमेवाऽपोऽभ्यवनये, द्धिरण्यमभ्युन्नयेदऽमृतं
वा, आप आयुर्हिरण्यममृतादेवाध्यायुरात्मन्धत्ते, चत्वारो वरा देया, ब्रह्मण उद्गात्रे,
होत्रेऽध्वर्यव, एते वै यज्ञस्यैन्द्रा, स्तानेव प्रीणाति, सैव तत्र प्रायश्चित्तिर्यस्य चमस,
उपदस्यति, चमसमेव तस्योपवायन्तं प्राणोनूपदस्यति, प्राणो हि सोमोऽयमध्व-
र्युरन्तमं ग्रहं गृह्णीया, त्तस्य संपातमवनयेत्प्रायश्चित्यै वै सोमो गृह्यते, प्रायश्चित्यै-
वास्मै प्रायश्चित्तिं करोति, सर्वमायुरेति, सैव० यस्य ग्रावापि शीर्यते, पशुभिर्व्यृ-
ध्यते, पशवो हि ग्रावाणो द्युतानस्य मारुतस्य ब्रह्म सामेन स्तुवीरन्पशवो, वै
द्युतानो मरुतः स्वेनैवैनं साम्ना सन्दधाति, पशुमान्भवति, सैव०, प्रजापतये
स्वाहेत्य, भक्षणीयानुपरमेष्ववनयेत्प्राजापत्यो वै सोमः प्रतिष्ठामेवैनङ्गमयति
सैव०, यस्य सोममभिदहेद्ब्राह्मानध्वर्युः स्पाशयेत, स्तोत्राण्युद्गाता शस्त्राणि होताथ
यथापूर्वं यज्ञेन चरेयुः, पञ्च वरा देयाः, पङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवावरुन्धेऽवभृथं गत्वा,

४ आज्य.

पुनरुदेत्य पुरा द्वादश्याः पुनर्दीक्षेत, यद्द्वादशीमतिनयेदन्तर्धीयेत तत्र ता दक्षिणा दद्याद्यः पूर्वस्मिन्दास्यं भवति सैव० १६। सर्वान्वा एषोऽग्नौ कामान्प्रवेशयते योऽग्निमन्वाधाय व्रतमुपैति, स यदनिष्ट्वा प्रयायादऽकामप्रीता एनं कामानानुप्रयायुरऽतेजा अवीर्यः स्यात्स प्रयास्यं जुहुयात्; तुभ्यन्ता अङ्गिरस्तमविश्वाः सुक्षितयः पृथक्, अग्ने कामाय येमिरे, इति कामानेवास्मिन्दधाति, कामप्रीता एनं कामा अनुप्रयान्ति, तेजस्वी वीर्यवान्भवति, सन्ततिर्वा एषा यज्ञस्य योऽग्निमन्वादाय व्रतमुपैति, स यदनिष्ट उद्वयाद्विच्छित्तिरेवास्य सा प्राञ्चमुद्धृत्य मनसोपतिष्ठेत, मन इव वै प्रजापतिः प्राजापत्यो यज्ञो यज्ञमेव सन्तनोति, भूरिति व्याहरेद्भूतो वै प्रजापतिर्भूतिमेवोपैत्यायुषा वा एष वीर्येण व्यृध्यते, यस्याहिताग्नेरग्निरपक्षापयति, स यावच्छस्यया पराविध्येद्यदि तावदुपक्षायेत्तं सम्भरेत् ॥ इदन्त एकं पर ऊत एकं तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व, संवेशनस्तन्वे चारुरेधि प्रियो देवानां परमे जनित्रे, इति ब्राह्मणैवेनं सम्भरयति सैव०; यदि परस्तरामपक्षायेदनुप्रियाय, वसेत्सैव०, ओषधीर्वा एतस्य पयः पशून्प्रविशति, यस्य हविषेऽपाकृतावत्सा धयन्ति

वायव्यां यवागूं निर्वपे, द्वायुर्वै पयसः प्रदाता तमेव भागधेयेनोपधावति, सोऽस्मै पयः प्रयच्छत्यथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपावर्त्तये त्सैव० । १७ । अर्धं वा एतस्य यज्ञस्य मीयते, यस्य सायं दुग्धं हविरार्तिमार्च्छेतीन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योपवसेत्पयो वा ओषधयः पय एवारभ्योपवसति, यत्प्रातः स्यात्तच्छृतं कुर्युरैन्द्र इतरः पुरोलाशः स्यात्पयो वा ओषधयः पयः पयः पयसैवास्मै पयः प्रदापयत्यथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपावर्तयेत् सैव०, उभयान्वा एष देवान्भागधेयेत् व्यर्धयति, ये यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमागच्छन्ति, यस्य सायं प्रातर्दुग्धं हविरार्तिमार्च्छेत्योदनं पञ्चशरावं निर्वपेदग्निर्देवतानां प्रथमं यजेदग्निमुखा एव देवताः प्रीणात्यग्निं वा अन्वन्या देवता इन्द्रमन्यास्ता एवोभयीः प्रीणात्यथोत्तरस्मै हविषे वत्सानपावर्तये त्सैव०, यत्कीटावपन्नेन जुहुयादप्रजा अपशुर्यजमानः स्याद्यदनायतने निनायेदनायतनः स्यान्मध्यमेन पर्णेन, द्यावापृथिव्यावर्चन्तः परिनिनयेत् द्यावापृथिवी वै यज्ञस्य प्रतिष्ठा प्रतिष्ठामेवैनं गमयति सैव०, यत्प्रयाजेष्वऽनिष्टेषु प्राङ्गारःस्कन्देदऽध्वर्यवे च, यजमानाय चार्कं स्याद्यद्दक्षिणा ब्रह्मणे च

यजमानाय चार्क स्याद्यत्प्रत्यङ् होत्रे च पत्न्यै चार्क स्याद्यदुदङग्निधे च यजमानस्य च पशुभ्योर्क स्यात्तं प्रहरेत्, सहस्रशृङ्गो वृषभो, जातवेदः स्तोमपृष्ठो घृतवान्सुप्रतीकः। मा मा हिंसीन्नाथितो, नेत्त्वा जहानि, सहस्रपोषं मे गोपोषं च यच्छ इति। ब्राह्मणैवैनं प्रहरति सैव०, अर्धं वा एतस्य यज्ञस्य मीयते यस्य व्रतेन्हपत्न्यानालम्बुका भवति, तामुपरुध्य यजेत, सर्वेणैव यज्ञेन यजेत, तामिष्टोपह्वयेत, सा त्वमस्य मोहममोहमस्मि सा त्वम्, ता एहि संरभावहै, पुंसे पुत्राय कर्तव्ये रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय, इत्यर्ध एवैनामाभजति सैव०, १८ यद्वृष्टेन जुहुयादपरूपमस्यात्संजायेत, यत्प्रत्येयात्पापीयान्स्याद्यन्न जुहुयादार्तिमार्च्छेत्, मित्रो जनन्यातयति प्रजानन्मित्रो दधार पृथिवीमुतद्याम्, मित्राकृष्टीरनिमिषाभिचष्टे। मित्राय हव्यं घृतवद्विधेम, इति मैत्र्यर्चा समिधमाधाय होतव्यं मित्रो वै यज्ञस्य शान्तिर्मित्रेणैवैनं शमयति। तद्धुत्वाऽथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यं सैव०, यत्कीटावपन्नेन जुहुयादऽप्रजा अपशुर्यजमानः स्या, द्यन्न जुहुयादार्तिमार्छेत्प्राजापत्ययर्चा वाल्मीकवपायामुवनये, प्राजापत्यो वै वाल्मीको यज्ञः, प्रजापति-

यैज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापयति, तद्धुत्वाथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यं सैव०, यदि पूर्वस्यामाहुत्यां हुतायामुत्तराहुतिःस्कन्देद्द्विपद्भिः पशुभिर्यजमानो वृञ्जते, यदभिजुहुयाच्चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो वृञ्जते, यत्र वेत्थ वनस्पते देवानां गुह्या नामानि तत्र हव्यानि कामय, इति वानस्पत्ययर्चा समिधमादाय होतव्यं, वनस्पतिनैवास्यान्तां चानान्तां चाहुतीः विदाधार, तद्धुत्वाऽथान्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यं सैव०, १९ ॥ देवाश्चवाऽसुराश्चास्मिंल्लोके आसन्प्रजापतिरकामयत, परासुरान्न देयं प्रजा सृजेयेति, स एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यत्स चातुर्मास्यैरेवासुरान्प्रनुदत, चातुर्मास्यैः प्रजा असृजत, य एवं विद्वांश्चातुर्मास्यैर्यजेत, परा भ्रातृव्यं नुदते,प्र प्रजया प्रपशुभिर्जायते,ऽग्निष्टोमाद्वैश्वदेवं यज्ञक्रतुर्निर्माय प्रजापतिः प्रजा असृजतोक्ता द्वरुणप्रघासान्यज्ञक्रतुं निर्माय, प्रजा वरुणेन ग्राहयेदतिरात्रात्साकमेधान्यज्ञक्रतुर्निर्मायेन्द्रो वृत्रमऽहन्वैश्वदेवेन वै सोऽसुरान्प्राणुदत, वैश्वदेवेन प्रजा असृजत, सृष्टा वै अन्याः प्रजा आसन्नसृष्टा अन्या,अथ प्रजापतिरकामयत, प्रजाः सृजेयेति, संवत्सरो वै यज्ञो यज्ञः प्रजापतिः, स एते आत्मनोधिपयसी निरमिमीतो धान्यं

च वह्नं चाथैताभ्यो देवताभ्य,एतानि हवींषि,भागं निरवपत्तैः प्रजा असृजत,तेभ्यो वैताः प्रजाः प्रजायन्ततैव,एतानि पञ्च हवींषि, पञ्च ह्यृतवस्तत एवं प्रजायन्ते,ऽग्नि-रेव प्रावापयत्सोमो रेतो दध्यान्मिथुनं वा अग्निश्च सोमश्च सविता प्रासुवत्संवत्सरो वै सविता द्वादश मासाः, संवत्सरस्तस्माद्द्वादशकपालोऽथो वैश्वदेवत्वायैव द्वादश-कपाल उपांशु यजत्यनिरुक्तो हि संवत्सरः सरस्वत्यैव सृष्ट्वा सुवाचमदधा, त्पूषाणं प्रतिष्ठामभ्यसृजन्त, वाग्वै सरस्वती, पशवः पूषा मिथुनं, वाक्च पशवश्च मध्यतो वै,प्रजा विसृज्यन्तेऽन्ततो मिथुनाद्विषूचीः प्रजायन्ते, तदेतत्प्रजापतेरेवाधिमध्यतः प्रजा विसृज्यन्ते,ऽथोदोत्ततो मिथुनादुभयतो,विषूचीः प्रजायन्ते (तेजोसि) वातघ्नानि वा एतानि हवींषि अग्निना वा अनीकेनेन्द्रो वृत्रमहन्सोमेन राज्ञा सवित्रा प्रसूत सरस्वत्या चेन्द्र्या पूषावीर्यैरवतिष्ठत विजितिरेवैतानि हवींषि ॥ इति श्रीयजुषि काठके चरकशाखायामुपमिकायां नाम प्रायश्चित्तस्थानकं पञ्चत्रिंशं संपूर्णम् ॥ प्रायश्चित्तं पठेद्यो वै प्रातरुत्थाय मानवः । अश्वमेधसहस्राणां फलं सर्वशुभप्रदम् । हुनेद्यो वै सदा मर्त्यो यज्ञे नैमित्तिके परम् । नित्यपापाद्विनिर्मुक्तिर्याज्ञिकस्य द्विजस्य च । तस्मा-

स्पठेद्धुनेन्मर्त्यो नित्ये नैमित्तिके तथा। अगम्यमगमनादिभ्यो मुक्तो याति परं पदम्। अभक्ष्यभक्षणादिभ्यो स्वग्राह्यग्रहणादितः। अकार्यकरणाच्चैव स्वकर्माणि विलोपकः। स्वधर्मपङ्क्तिनाशाय स्वकर्माणि च निन्दकः। एतैः पापैर्विनिर्मुक्ति-र्विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् अनेन० भागवान्वासुदेवः प्रीयतां प्रीतोऽस्तु ॥

अथाषाढमाघकार्तिकवैशाखमासव्रतोद्यापनम् ।

अश्मचूर्णेन ग्रहमण्डलं तद्दक्षिणे विष्णुप्रतिमां वेदचतुष्टयं क्षेत्रेशद्वयं च संस्थाप्य। पञ्चगव्येन शुद्धिं विधाय ॥ प्रधानं कलशे। अग्नयेनमः, वा० सू० ब्र० प्र० कूष्मर्षिभ्यः। ॥६॥ अतो देवा० प्रतद्विष्णुः० । तद्विष्णुः० वासुदेवाय नमः ॥ ८ ॥ प्रतिमायाः। पुरुषसूक्तं ऋचः १६ शेषशायिने नारा० । चतुर्वेदेषु । यो रुद्रो० । अग्निमीळे०। इषे त्वोर्जे०। अग्न आयाहि०। शन्नो देवी०। यजमानमानीय। अ नाभौ। अद्यतावत् महा-गणपतये० अग्नये० वासुदेवाय ॥ ८ ॥ शेषशायिने नारायणाय रुद्राय जलधेनुविषये। विष्णवे वा सानुचराय पृथिव्यै अग्नये ऋग्वेदाय ब्रह्मणे छन्दोभ्यः। अन्तरिक्षाय वायवे यजुर्वेदाय ब्र० छ० । दिवे सूर्याय सामवे० ब्र० छ० । दिग्भ्यः चन्द्रमसे अथर्ववे०

त्र०छ०। इन्द्रायवज्रहस्ताय दीपधूपः। गायत्र्यै नमः ३ नमोस्त्वनन्ताय इति सर्वां विष्णुगायत्री आत्मनो० त्रयोदश्यां दशमीनक्तव्रतनि० चतुर्दश्यामेकादशीव्रतोपवासनि० पूर्णमास्यां द्वादशीपारणनिमित्तं अमुकमासव्रतोद्यापननिमित्तं कलशपू० दिक्पालपू० ग्रहमण्डलपू० शेषशायिपू० चतुर्वेदेश्वरपू० क्षेत्रेश्वरपूजनमर्चा० । दक्षिणान्तं । अथाग्निकर्म । आज्यभागान्तं । मेधातिथिर्ऋषिः गायत्री छन्दः । विष्णुर्दे० समिद्धोमे विनि० । अतो देवा० १०८ ध्यानं । नि ष्वसीद० प्रधानं । अतो देवा० इत्यादि । ततोऽन्नहोमः । प्रजापतिः ऋ० । गा० छ० । विष्णुर्दे० । अन्नहोमे वि० । तद्विष्णोः १०८ ध्यानं । नि ष्वसीद । एवमाज्यहोमः । काण्वायन ऋषिः । त्रिष्टुप् छ० । विष्णुर्देवता आज्यहो० । प्र तद्विष्णु स्तवते० १०८ ध्यानं० नि ष्वसीद । तर्पणम् । विष्णुपञ्चकं (पृ० १–१) । कूष्माण्डं सार्षं (पृ० ६६–५) च । ता न आपः शंस्योना भवन्तु इत्यन्तं कूष्माण्डब्रह्माणं (पृ० ७७–९) च हुत्वा चतुर्गृहीतेनाऽग्नये स्वाहेति षट् प्रधानानि । ततो यवतिलहोमः । ओंकारो यस्येति व्याहृतिहोमः । अतो देवा १०८ ऋतुपतिं हुत्वा प्रायश्चित्तस्थानकं (पृ० ८७–९)

सहस्रशीर्षा १६ विष्णुबुधसूक्तं । तर्पणं । यो रुद्रो इत्यादि पञ्चायतनं । इन्द्रा पर्वता इति सूक्तानि । रुद्रपञ्चकादि । नैवेद्य मनु । (पृ० ७६–१) वैश्वानरे- त्युपस्थानम् । पुनः कूष्माण्डानि कू० (पृ० ६९–४) सौत्रामण्या तावत् । वैश्वा- नरायेति तर्पणम् । इळामग्ने० पूर्णां विना । वैश्वदेवं । स्विष्टकृतं विना । गोदानं ब्राह्मणपूजनं । गायत्र्यै नमः ३ विष्णुगायत्री । अग्नेः वायोः० ६ ऋतुपतेः० त्रयो- दश्यां दशमी० अमुकमासव्रतोद्यापनाच्छिद्रनिमित्तं ब्राह्मणपू० । दक्षिणान्तं । एता देवता विना । क्षेत्रेशबलिः । विष्णुप्रतिमा विसर्जनं । तस्यां क्षमापुष्पाणि । आपन्नोस्मि० । ध्येयः सदा० । नमस्तेऽस्तु हृषीकेश पद्मनाभाय विष्णवे । दामोदर नमस्तुभ्यं केशवाय नमो नमः ॥ १ ॥ गोविन्दाय नमस्तुभ्यं विश्व- रूपाय ते नमः । मधुरिपो नमस्तुभ्यं त्रिविक्रम नमो नमः ॥ २ ॥ नमो वामनरूपाय श्रीधराय नमो नमः । व्रतेनानेन सन्तुष्टः प्रीयतां मधुसूदनः ॥ ३ ॥ अनर्घ्यः सर्वदेवेभ्यः सप्तर्षिभ्यस्तथैव च । व्रते० मम केशवः ॥ ४ ॥ रुक्मिणी- पतिः सर्वेशो नम्रः सर्वैः सदानवैः । व्रते० गरुडध्वजः ॥ ५ ॥ नीलाञ्जनगि-

रिप्रख्यः शंखचक्रगदाधरः । व्रते० मम शान्तिदः ॥ ६ ॥ दैत्यानां मारणे युक्तो नरकार्णवशोषकः । व्र० कूर्मरूपभृत् ॥ ७ ॥ उद्धृता भूः पुरा येन पातालाजलमध्यतः । व्र० पृथिवीधरः ॥ ८ ॥ हिरण्याख्योसुरो येन वक्ष उत्पाट्य मारितः । व्र० नरकेसरी ॥ ९ ॥ शक्रानुजो महासत्त्वस्त्रिजगद्धारको विभुः । व्र० वासवानुजः ॥ १० ॥ पर्वताधिपती रामः क्षत्रान्तकरणोद्यतः । व्र० जमदग्निभूः ॥ ११ ॥ बद्ध्वा सेतुं समुद्रस्य रक्षोघ्नो रघुवंशजः । व्र० रावणान्तकः ॥ १२ ॥ वसुदेवात्मजः श्रीमान्दानवारिर्महाबलः । व्र० कृष्णरूपधृक् ॥ १३ ॥ कलौ छन्नवपुर्देवो योगनिद्रामिषात्प्रभुः । व्र० बुद्धरूपभृत् ॥ १४ ॥ नीलाम्बरधरो विष्णुर्हृषीकेशोतिदुष्टहृत् । व्र० कार्किरूपभृत् ॥ जगदुद्धारको भक्त्या नानाभयवरप्रदः । व्रतेनानेन सन्तुष्टः प्रीयतां मधुसूदनः ॥ विश्वरूपो महाकायः सृष्टिसंहारकारकः । ब्रह्माथ भास्करः शम्भुः सर्वव्यापी महेश्वरः । शिव इन्द्रो कुमारोथ मनुरात्रेयनारदौ । कश्यपश्च तथा व्यासो याज्ञवल्क्यवसिष्ठकौ ॥ कपिलो वामदेवश्च व्रतेनानेन तर्पिताः ॥ संसारपाथोनिधितारणाय निःशेषभूतोदयकारणाय ।

नमोन्तकत्रासनिवारकाय विपक्रमोन्मूलनवारणाय ॥ अच्युतानन्तगोविन्द वैकुण्ठ गरुडध्वज । विष्णो पीताम्बरधर वासुदेव नमोस्तु ते ॥ यस्य हस्ते गदाच० ॥ ईप्सितं मे देहि कामं पुत्रांश्च वाञ्छितं धनम् । सन्तुष्टो देहि मे नित्यं भगवन्भक्तवत्सल ॥ जप्तो ध्यातः श्रुतो नित्यं भुक्तिमुक्तिप्रदो भव । कर्मणा मनसा वाचा यौवने वार्द्धकेपि वा ॥ यन्मयोपार्जितं पापं तत्सर्वं हर मे हरे ॥ गर्भवासेथवा बाल्ये यत्कृतं पापसञ्चयम् । तं मे नाशय देवेश भोगमोक्षौ ददस्व मे ॥ निमग्नोहं भवाम्भोधौ मोहकच्छपसङ्कुले । विषयोरगदष्टोऽस्मि पाहि नारायण प्रभो ॥ १ ॥ वित्तोपार्जनकार्यैस्तु चिन्ताशतसमाकुलः । पुण्यहीनशरीरोहं पाहि० ॥ २ ॥ कान्ताकटाक्षविशिखैर्नष्टचेताः प्रलोभवान् । मोहनष्टविवेकोहं पाहि० स्वामिन्मोहसुरापानक्षीवेण जन्म निष्फलम् । कृतं किमद्य करवै पाहि० ॥ ४ ॥ करणग्रामचौरैर्मे हृतं ज्ञानधनं बलात् । कीनाशपाशत्रस्तं मां पाहि० ॥ ५ ॥ पुण्यैर्नोपार्जितं धर्मं नो कृतं मुक्तिसाधनम् । संसारमायया क्रान्तं पाहि० ॥ ६ ॥ कृपाम्बुधे हि चिन्ताग्निशान्त्यर्थं शरणं तव । प्रपद्येऽनन्यशरणं पाहि० ॥ ७ ॥

कालानुचरहुङ्कारनष्टेन्द्रियगतिं हरे । करुणाक्रन्दमानं मां पाहि० ॥ ८ ॥ प्रपन्नं पाहि मामीश भीतं मृत्युग्रहार्णवात् । इति शेषां समादातु शिरस्यादाय सत्वरम् ॥ ९ ॥ नमो ब्रह्मणे इति तर्पणम् ॥ आदौ जलकुम्भदानं ॥ सावित्राणि० आत्मनो० अमुकमासव्रतोद्यापननिमित्तं जलकुम्भं सहिरण्यं सान्नं सवस्त्रं ददानि ॥ ३ ॥ ततो विष्णुप्रतिमा होत्रे ॥ सावित्राणि० यथोक्तफलवृद्ध्यर्थं मनोवाक्कायज्ञाताज्ञाताशेषपापक्षयार्थं ऐहिकामुष्मिकफलभूतायुरारोग्यादिप्राप्त्यर्थं च त्रयोदश्यां दशमीनक्तव्रतनि० चतुर्दश्यां एकादशीव्रतोपवासनि० पूर्णमास्यां अमुकमासव्रतोद्यापननिमित्तं श्रीसहिताय जनार्दनाय, विभूतिस० मधुसूदनाय । इमां श्रीस० जनार्दनविभूतिस० मधुसूदनप्रतिमां सहिरण्यां सवाससं सान्नां ददानि ३ प्रतिगृह्णामि ॥ ततो दध्यक्षतैस्तिलैस्तर्पणं । ये चरन्ति सदा मेरौ ब्रह्मणाधिष्ठिताः सुराः । तृप्तिमायान्तु ते सर्वे अमुको (माघस्यो–वैशाखो–आषाढो–कार्तिको वा) द्यापनाद्वरे ॥ १ ॥ नागलोकगता ये च हाटकेशार्चने रताः । तृप्ति० ॥ २ ॥ अत्रिर्वसिष्ठः पुलहः कश्यपो गौतमो भृगुः ॥ तृ० ॥ च्यवनो व्याघ्रपाद्विष्णुर्देवलो

लोमहर्षणः । तृ० । कश्यपो वै दीर्घतपाः पाराशर्यपराशरौ । तृ० । विश्वामित्रोऽथ जाबालिर्भारद्वाजश्च शौनकः । तृ० । कण्ठोपवीती । सनन्दः पिप्पलादश्च वोढः पञ्चशिखस्तथा । तृ० । याज्ञवल्क्यो मनुर्दक्षः सनकात्रिमरीचयः । तृ० । लौगाक्षिः कपिलः काण्वो हारितो जमदग्नयः । तृ० । आपस्तम्भः सुमन्तुश्च बौधायनवलायनौ । तृ० । अपसव्येन । पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः । तृ० । माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही । तृ० । श्वश्रूः स्वसा गुरुपत्नी भार्या मित्रं च बान्धवः । तृ० । ये मत्कुल्याः स्वर्गलोके नरके वा वसन्ति ये । अवीच्यन्तर्गता ये च कुम्भीपाके च ये स्थिताः । तृ० । सव्येन । नमो देवेभ्यः० ॥ एता देवताः० ॥ ब्राह्मणाच्छिद्रं ॥ पूर्णां दत्वा । अग्नये स्विष्टकृते । विसुञ्चामि ॥३॥ धर्मं देहि । कलशाच्छिद्रं ॥ आपन्नोस्मि । उदकलशं । सुरास्त्वामभि० ॥ पृ० १०९-२ घृतपात्रं (पृ० १३५-४) सङ्कल्पयेत् । सावित्राणि० आत्मनो० श्रीविष्णुप्रीत्यर्थं इदमाज्यपात्रं देवप्रीत्यै सङ्कल्पयामि ॥ इति आषाढमाघकार्त्तिकवैशाखमासव्रतोद्यापनं ॥

च फाल्गुणीपूर्वा तथैवोत्तरफाल्गुणी । हस्तश्चित्रा तथा स्वातिर्विशाखा च नराधिप ॥११॥ अनूराधा तथा ज्येष्ठा मूलं च यजमानकम् । पूर्वाषाढा चोत्तरा वै अषाढा स्त्वभिजिच्छ्रुतिः ॥ १२ ॥ धनिष्ठा शततारा च पूर्वभाद्रपदा तथा । उत्तरभद्रा रेवती च अश्विनी भरणी तथा ॥ १३ ॥ एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु चन्द्रपल्यः समागताः । अनन्तश्च महानागः शेषवासुकितक्षकाः ॥ १४ ॥ सुपर्णीरश्वकुम्भश्च वामनश्चाञ्जनस्तथा । ऐलापत्रश्च शङ्खश्च कार्कोटकधनञ्जयौ ॥ १५ ॥ महाकर्णमहानीलौ धृतराष्ट्रमहाहकौ । ऐलवतो महानागः कम्बलाश्वतरावुभौ ॥ १६ ॥ कुमारः पुष्पदन्तश्च सुमुखो दुर्मुखस्तथा । सुशरीरो दधिमुखः कालियश्चालिपिण्डकः ॥ १७ ॥ बिल्वपादः पुण्डरीको नागश्चापूरणस्तथा । कपिलश्चाम्बरीषश्च कुमारश्चापि कच्छपः ॥ १८ ॥ प्रह्लादः पुष्पदन्तश्च गन्धर्वश्च मनस्विकः । बहुषः खररोमश्च शङ्खपालश्च नागराट् ॥ १९ ॥ पद्मश्च कुलिकश्चैव कालिकादय एव च । नागास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मकामार्थसिद्धये ॥ २० ॥ वेदव्यासश्च वाल्मीकिर्वसिष्ठोथ पराशरः । देवलः पर्वतश्चैव दुर्वासो भार्गवः शुचिः ॥ २१ ॥ याज्ञवल्क्यश्च जाबा-

लिर्जमदग्निः शुचिश्रवाः । विश्वामित्रस्थूलशिरा मरीच्यत्र्यङ्गिरास्तथा ॥ २२ ॥ पुलस्त्यः पुलहश्चैव त्रितो गौतमगालवौ । शाण्डिल्यश्च भरद्वाजो मौद्गल्यो वेदवाहनः ॥ २३ ॥ बृहदश्वः क्रतुश्चैव जूटाधारी घटोदरः । यवक्रीतः शौनकश्च मार्कण्डेयश्च जैमिनिः ॥ २४ ॥ कात्यायनिः शार्ङ्गरवः काण्वोऽगस्त्योथ कश्यपः । एते त्वामभिषिञ्चन्तु ऋषयो ब्रह्मयोनयः ॥ २५ ॥ पृथुर्दिलीपो भरतो रघुर्दशरथो निमिः । मनुः ककुत्स्थः शत्रुजिच्छिनिश्चैव जयद्रथः ॥ २६ ॥ मान्धाता मुचुकुन्दश्च हरिश्चन्द्रः पुरूरवाः । अजश्च नहुषश्चैव ययातिरपराजितः ॥ २७ ॥ इक्ष्वाकुश्च यदुश्चैव रामो भूरिश्रवस्तथा । अम्बरीषश्चैव कुशो बृहदश्वो महाहनुः ॥ २८ ॥ प्रद्युम्नश्चाथ सुद्युम्नो भूरिद्युम्नश्च संशयः । एते त्वामभिषिञ्चन्तु राजानो धनवृद्धये ॥२९॥ ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्त्वथर्वणः । कृतस्त्रेता द्वापरश्च कलिस्त्वामभिषिञ्चन्तु ॥ ३० ॥ इतिहासो धनुर्वेदो गान्धर्वश्चायुसंज्ञितः । पुराणमुपवेदाश्च विजयाय भवन्तु ते ॥ ३१ ॥ गायत्री पापशमनी दुर्गादेवी महाशिवा । गान्धारी च तथा विद्या विजयं प्रदिशन्तु ते ॥ ३२ ॥ पुष्करश्च प्रयागश्च प्रभासो नैमिषस्तथा । गया

खट्वाङ्गवरैश्च साकम् । भूतेश लोकेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते । ईशानायनमः । ईशानन्त्वा० । ऊर्द्ध्वे । एह्येहि विश्वाधिपते मुनीन्द्रलोकेन सार्धं पितृदेवताभिः । चतुर्मुख त्वं भव नः शिवाय पितामहायाद्य विभो नमस्ते । ब्रह्मणेनमः । ब्रह्म जज्ञानं । अधः । एह्येहि पातालधराधरेन्द्रनागाङ्गनाकिन्नरगीयमानः । रक्षोगणेन्द्रामरलोकयुक्तोप्यनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् । विष्णवेनमः । आयङ्गौः पृश्निरक्रमीदसन्मातरं पुनः पितरं च प्रयत्सुः । वषट्ते० ।। मध्ये । आवाहयाम्यहं देवं रुद्रं (विष्णुं) सानुचरं विभुम् । चतुर्वेदेश्वरं श्रेष्ठं मध्ये तिष्ठन्तमव्ययम् । रुद्राय (विष्णवे) सानुचराय । यो रुद्रो० (प्र तद्विष्णुः) पूर्वे । आवाहयामि पृथिवीमग्निना संयुतां शुभाम् । ब्रह्माणं पूर्वतो देशे छन्दांसि सर्वसिद्धये । पृथिव्यै अ० ऋ, ब्र, छ, अग्निमीळे । दक्षिणे । आवाहयाम्यन्तरिक्षं यजुर्वेदं च मारुतम् । ब्रह्माणं दक्षिणे देशे छन्दांसि सर्वसिद्धये । अन्तरि, वा, य, ब्र, छ, । इषे त्वा० । पश्चिमे । दिवमावाहयिष्यामि सूर्यसामसमन्विताम् । ब्रह्माणं पश्चिमे देशे छन्दांसि सर्वसिद्धये । दिवे, सू, सा, ब्र, छ । अग्न आयाहि । उत्तरे । दिशश्चन्द्रमसं देवमथर्वणयुतं शुभम् । आवाहयामि ब्रह्माणं छन्दांसि चोत्तरे दिशि । दिग्भ्यः,

चन्द्रमस अ, ब, छ । शन्नो देवी ॥ दक्षिणान्तं । अथाग्निकर्म । अग्निकुण्डपूजादि । समिदन्नाज्यभागं पञ्चकत्रयं रक्षोघ्नमंत्राश्च हुत्वा ऋतुतिथिः । नैवेद्यं । ब्राह्मणपूजनं विना । तुलापूजनं यथा । तुलामध्ये हिरण्मयं तुलापुरुषं विष्णुरूपं स्थापयेत् । सं ब्वः सृजामि० । अश्विनोः० । गायत्र्यै नमः २ दक्षिणपदे सूर्यस्य वाने सोमस्य । द । यमस्य । वा । वरुणस्य । आधाररज्जौ द । वासुकेः । वा । पुष्कराख्यस्य । दण्डविवरे । द । धर्मस्य । वा । अधर्मस्य । मध्ये । ध्रुवस्य विष्णोः । आधाररन्ध्रदण्डे । इन्द्रस्य वज्रहस्तस्य ॥ १० ॥ तुलापुरुषस्य विष्णोः आत्मनो० तुलादाननिमित्तं तुलापूजनमर्चामहं करिष्ये । आवाहयामि वरदं सहस्रांशु दिवाकरम् । तेजोमूर्तिं दुराधर्षं ऋक्सामयजुषां पतिम् । त्रैलोक्यमण्डपे दीपं सर्वव्याधिविनाशनम् । रक्तवर्णो० । आवाहयामि वै चन्द्रं मृगाङ्कं नीलवाससम् । नक्षत्रेशं क्षपानाथं सर्वाप्यायकरं विभुम् । शुक्लवर्णो० । आवाहयाम्यहं देवं धर्मराजं महाबलम् । महिषासनमारूढं दण्डहस्तं भयानकम् । कृष्णव० ॥ आवाहयाम्यहं देवं वरुणं यादसां पतिम् । पाशहस्तं वारिधीशं द्विभुजं मकरासनम् । नीलवर्णो० ॥ आवाहयाम्यहं देवं वासुकिं नागराजकम् । प्राणिनां सर्वभूतानां विष्णुरूपं शिव-

प्रियम् । शुक्लव० ॥ आवाहयाम्यहं देवं पुष्कराख्यं मनोहरम् । तेजोरूपं समस्तानां देवानां च सदाप्रियम् ॥ शुक्लव० ॥ आवाहयाम्यहं देवमधर्मं दुर्जनप्रियम् । दुर्गतिफलदं तेषां शमने शङ्करं प्रभुम् ॥ कृष्ण० ॥ आवाहयाम्यहं देवं ध्रुवराजं महाबलम् । औत्तानपादिं राजानं ग्रहाणां प्रवरं सदा । पीत० ॥ आवाहयाम्यहं देवं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरम् । त्रिमूर्तिं च त्रिदेवेशं रक्तं पीतं च निर्मलम् । त्रिवर्णोयं महातेजास्त्रयस्त्रग्धामभूषितः ॥ भग० । दक्षिणान्तम् । ततो दिक्पालवेदेश्वराच्छिद्रम् ॥ गायत्र्यै नमः ॥ ३ ॥ इन्द्रस्य, अग्नेः, यमस्य, नैर्ऋतेः, वरुणस्य, वायोः, कुवेरस्य, ईशानस्य, ब्रह्मणः, विष्णोः । रुद्रस्य, वा (विष्णोः ।) सानुचरस्य । पृ, अ, ऋ, ब्र, छ । अ, वा, य, ब्र, छ, । दि, सू, सा, ब्र, छ, । दिशां, च, अ, ब्र, छ । आत्मनो० दशदिक्पालपूजनं चतुर्वेदेश्वर० । यवोदकं अपन्नो० । ऐरावणसमारूढं स्वर्णवर्णं किरीटिनम् । सहस्रनयनं शक्रं वज्रहस्तं विभावयेत् ॥ १ ॥ सप्तार्चिषं तु बिभ्राणमक्षमालाकमण्डलुम् । रक्तं ज्वालाकुलं ध्यायेच्छक्तिहस्तमजासनम् ॥ २ ॥ कृतान्तं महिषारूढं दण्डहस्तं भयानकम् । कालपाशधरं ध्यायेत्कालं दक्षिणदिक्पतिम् ॥ ३ ॥ रक्तनेत्रं शवारूढं नीलोत्पलदलप्रभम् । कृपाणपाणिमस्रौघं

पिबन्तं राक्षसं स्मरेत् ॥ ४ ॥ नागपाशधरं हृष्टं रत्नौघद्युतिविग्रहम् । शशाङ्कधवलं ध्यायेद्वरुणं मकरासनम् ॥ ५ ॥ आपीतमरुणच्छायं स्मरेद्वै ध्वजधारिणम् । प्राणभूतं च भूतानां हरिणस्थं समीरणम् ॥ ६ ॥ कुबेरं मेषमारूढं सर्वगं सर्वविग्रहम् । स्वर्णच्छायाङ्गदाहस्तमुत्तराधिपतिं स्मरेत् ॥ ७ ॥ ईशानं वृषभारूढं त्रिशूलव्यालधारिणम् । शरच्चन्द्रावतंसं च त्र्यक्षं ध्यायेद्विधुप्रियम् ॥ ८ ॥ पीनं पीतं चतुर्बाहुं हंसयानं चतुर्मुखम् । अजं ध्यायेद्धि बिभ्राणं दण्डाक्षस्रक्कमण्डलुम् ॥ ९ ॥ अनन्तं पुण्डरीकाक्षं कूर्मासनं विचिन्तयेत् । शङ्खं चक्रं गदां खड्गं बिभ्राणं च चतुर्भुजैः ॥१०॥ आह्वानं । नमो ब्र । तानेव तुलायाः परितः । एह्येहि सर्वा० पृ० १०९-१३ पठन्क्षिपेत् । तेषां मध्ये वेदचतुष्टयं च ॥ नमस्कारः । त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च । ब्रह्मविष्णुशिवैः साकं रक्षां कुर्वन्तु मां सदा ॥ १ ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगाः । ऋषयः पितरो गावो देवमातर एव च ॥२॥ ममाध्वरंतुते सर्वे रक्षां कुर्वन्तु दर्शिताः । त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ३ ॥ ततो मङ्गलशब्देन नादितो नरपुङ्गवः । शुक्लमाल्याम्बरधरस्तां तुलामनुमन्त्रयेत् ॥ ४ ॥ शन्न इन्द्राऽग्नी पृ० ८१-८ इत्यादि शन्नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुरित्यन्तम् । "ऋचः ५"

पठन् तुलायां पुष्पाञ्जलिं क्षिपेत् । पुनश्च । नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमाश्रिता । साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता विश्वयोनिना ॥१॥ एकतः सर्वपापघ्नी चैकतोऽनृतहा तथा । धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापितासि जगद्धिते २ त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिति कीर्तिता । मां तोलयन्ती संसारादुद्धरस्व नमोस्तु ते ॥३॥ योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषो नादिमान्स्वयम् । स एषोधिष्ठितो देवि त्वया तस्मान्नमो नमः ॥ ४ ॥ नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक । त्वं हरे तारयस्वास्माद्घोरात्संसारसागरात् ॥ ५ ॥ नमस्ते सर्वदेवानां साक्षिभूते सनातने । पितामहेन देवेशि निर्मितासि जगद्धिते ॥६॥ पुण्यकालं समासाद्य कृत्वैवमधिवासनम् । पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा तुलां तामारुहे-त्पुनः ॥ ७ ॥ सखड्गचर्मकवची सर्वाभरणभूषितः । धर्मराजं समादाय हेमसूत्रेण भूषिताम् ॥ ८ ॥ कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यां तिष्ठेत्पश्येद्धरेर्मुखम् । तत्रोपरि तुलाभागे न्यसेत्स द्विजपुङ्गवः ॥९॥ सर्वं धान्यादि तद्यावत्काञ्चनादि च निर्मलम् । भुक्तिका-मस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थो नरोत्तमः ॥१०॥ क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेवमुदीरयेत् ॥ त्वया धृतं जगत्सर्वं स्थावरं जङ्गमं च यत् । सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वधारिणि ॥१॥ नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातने । जगद्धिते निर्मितासि ब्रह्मणा ते नमो-

नमः ॥ २ ॥ शन्न इन्द्राग्नी इति वै क्षणमात्रं पुनः पठन् । त्रिः प्रक्रम्य तथाह्य दक्षिणाभिमुखः पठेत्। खड्गपाणिः शनैः (पृ० ८०–८) सूक्तमवतीर्य क्षिपेदसिम् । स्नात्वा तुलादक्षिपादे ग्रहान्श्लोकैश्च तर्पयेत्। उदयंस्तु महाभानुरित्याद्यै (पृ० १०५–११)स्ततो ब्रह्मर्षितर्पणम् ॥२॥ ब्रह्मा तृप्यतामित्यादि। गायत्र्यै नमः ३ सूर्यस्य सोमस्य (११३–४) इत्यादि अच्छिद्रम् ॥ यवोदकम् ॥ आपन्नोस्मि । सूर्याय विश्वरूपाय त्रिजगज्ज्योतिरूपिणे । सोमाय च नमस्तुभ्यं यमाय वरुणाय च ॥ १ ॥ वासुकिपुष्कराख्याभ्यां नमस्ताभ्यां करोम्यहम् । धर्माधर्मौ ध्रुवं विष्णुं नमस्यामि सदा मुदा २ आह्वानं । नमोब्रह्मणे । अग्नेर्यविष्टपूजनम् । पूर्णा । विमुच्य । पुनः परिसमूह्य ॥९॥ वैश्वदेवं । क्षेत्रेशबलिः । कलशपृच्छां विसर्ज्य । आपन्नोस्मि । उदकलशं ॥ इति तुलापुरुषदानविधिः ।

॥ ॐ अथ कन्यासंस्कारविधिः ॥

अश्मचूर्णेन ब्रह्मकलशमुल्लिख्य । ब्रह्मा देवानां० । ब्राह्मै माहेश्वर्यै कौमार्यै वैष्णव्यै वाराह्यै नारसिंह्यै ऐन्द्र्यै ७ । गौरीर्मिमाय० । गौर्यै पद्मायै शच्यै मेधायै सावित्र्यै विजयायै जयायै ७ दिव्यं सुपर्णं० । देवसेनायै स्वाहायै स्वधायै मातृभ्यः लोकमातृभ्यः धृत्यै तुष्ट्यै । जातवेदसे० । पुष्ट्यै आत्मदेवतायै । ये के च उमा० ॥

ललितायै उमायै गौर्यै अम्बिकायै सलिलाश्रयायै भगाक्ष्यै भगाक्ष्यै ८ राका-महं० । अनुमत्यै राकायै सिनीवाल्यै कुह्वै धात्र्यै सर्वेश्वर्यै अन्नेश्वर्यै ७ यो विश्व-चक्षु० । एकान्तवासिन्यै । क्षेत्रस्य पतिना० । गणानां त्वा० । दुर्गाक्षेत्रगणेश्वर-देवताभ्यः । मातृमण्डलयागदेवताभ्यो नमः । इति देवतवारिप्रधानं ॥ अथकन्या-संस्कारे । ये के च ज्मा० । सीमन्तकरणदेवताभ्यः । १ । इंद्राणीमासु नारिषु० । नाहमिन्द्राणि रारण० । सट्टोद्धरणदेवताभ्यः । २ । इन्द्राय इन्द्राण्यै कामायै भगायै ह्रियै श्रियै लक्ष्म्यै तुष्ट्यै पुष्ट्यै विश्वावसवे गन्धर्वराजाय गोदान-देवताभ्यः ३ अलक्ष्मीनिर्णोदनदेवताभ्यः ४ (द्वादशवर्षाधिक्यां कन्यायां रजो-दोषनिवारणार्थं हविष्कल्पं । नान्यथा) "अर्यम्णे प्रजापतये हविष्कल्पदेवताभ्यः । ५ । इन्द्राण्यै वरुणान्यै गन्धर्वाण्यै उदकान्यै अग्नये जीवपुत्राय प्रजापतये महा-राजाय स्कन्दाय अर्यम्णे भगाय प्रजानकाय हविष्पुण्यदेवताभ्यः ६ । अग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्राय उदकाय भगाय अर्यम्णे पूष्णे त्वाष्ट्रे राज्ञे प्रजा-पतये कन्याहोमयागदेवताभ्यः । ७ । अग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्राय उदकाय भगाय अर्यम्णे पूष्णे त्वाष्ट्राय राज्ञे प्रजापतये कुम्भाय वैश्रवणाय

ईशानाय वरहोमयागदेवताभ्यः । ८ । अग्निनारयिमश्नवत्० । प्रजापते० नहि त्वदन्यः० । अग्नये पुष्टिपतये प्रजापतये महाप्रस्थानयागदेवताभ्यः । ९ । कन्यासंस्कारयागदेवताभ्यः । तद्विष्णोः० वासुदेवाय० विष्णुपञ्चायतनदेवताभ्यः । इन्द्रा पर्वता० । ऐन्द्राग्नं० ॥ ततो यजमानमानीय । अ नाभौ० । तीर्थे स्नेयं० । यत्रास्ति माता० । अद्यतावत्० महागणपतये० । ब्राह्म्यै० । सीमन्तकरणदेवताभ्यः:० । वासुदेवाय० । इन्द्राय वज्रहस्ताय धूपदीपः ॥ अपसव्येन । नमः पितृभ्यः ३ । सव्येन । गायत्र्यै नमः ३ । सुभगायै विद्महे० ३ । अद्यतावत्० । महागणपतेः० । ब्राह्म्याः माहेश्वर्याः कौमार्याः वैष्णव्याः वाराह्याः नारसिंह्याः ऐन्द्र्याः गौर्याः पद्मायाः शच्याः मेधायाः सावित्र्याः विजयायाः जयायाः देवसेनायाः स्वधायाः स्वाहायाः मातृणां लोकमातृणां धृतेः तुष्टेः पुष्टेः आत्मदेवतायाः ललितायाः उमायाः अम्बिकायाः गौर्याः सलिलाश्रयायाः भगाह्याः भगाक्ष्याः अनुमत्याः राकायाः सिनीवाल्याः कुह्वाः धात्र्याः सर्वेश्वर्याः अन्नेश्वर्याः एकान्तवासिन्याः दुर्गाक्षेत्रगणेश्वरदेवतानां मातृमण्डलदेवतानां । सीमन्तकरणदेवतानां सप्तोद्धरणदेवतानां । इन्द्रस्य इन्द्राण्याः कामायाः भगाह्याः ह्रियाः

श्रियाः लक्ष्म्याः तुष्टेः पुष्टेः विश्वावसोः गन्धर्वराजस्य गोदानव्रतदेवतानां । अलक्ष्मीनिर्णोदनदेवतानां (रजोदोषार्थे) "अर्यम्णः प्रजापतेः हविष्कल्पदेवतानां" इन्द्राण्याः वरुणान्याः गन्धर्वाण्याः उदकान्याः अग्नेः जीवपुत्रस्य प्रजापतेः महाराजस्य स्कन्दस्य अर्यम्णः भगस्य प्रजानकस्य हविष्पुण्यदेवतानां । अग्नेः सोमस्य मित्रस्य वरुणस्य इन्द्रस्य उदकस्य भगस्य अर्यम्णः पूष्णः त्वाष्ट्रस्यः राज्ञः प्रजापतेः कन्याहोमदेवतानां । अग्नेः सोमस्य मित्रस्य वरुणस्य इन्द्रस्य उदकस्य भगस्य अर्यम्णः पूष्णः त्वाष्ट्रस्यराज्ञः प्रजापतेः कुम्भस्य वैश्रवणस्य ईशानस्य वरहोमयागदेवतानां । अग्नेः पुष्टिपतेः प्रजापतेः महाप्रस्थानदेवतानां । वासुदेवस्य० । इन्द्रस्य वज्रहस्तस्य० आत्मनो० मातृकादेवीसन्तोषणार्थमर्चामहं करिष्ये । एवमेवासनम् महागणपतये० युष्मान्वः पूजयामि ॐ पूजय । महागणपतिं० । ब्राह्मीं माहेश्वरीं कौमारीं वैष्णवीं वाराहीं नारसिंहीं ऐन्द्रीं गौरीं पद्मां शचीं मेधां सावित्रीं विजयां जयां देवसेनां स्वधां स्वाहां मातॄः लोकमातॄः धृतिं तुष्टिं पुष्टिं आत्मदेवतां ललितां उमां अम्बिकां गौरीं सलिलाश्रयां भगाह्वीं भगाक्षीं अनुमतिं राकां सिनीवालीं कुहूं धात्रीं सर्वेश्वरीं अग्नेश्वरीं एकान्तवासिनीं दुर्गाक्षेत्रगणेश्वरदेवताः मातृमण्डल-

देवताः । सीमन्तकरणदेवताः । सट्टोद्धरणदेवताः । इन्द्रं इन्द्राणीं कामां भगां ह्रियं श्रियं लक्ष्मीं पुष्टिं विश्वावसुं गन्धर्वराजं गोदानव्रतदेवताः । अलक्ष्मीनिर्णोदन-देवताः (रजोदोषार्थं) "अर्यमाणं प्रजापतिं हविष्कल्पदेवताः" इन्द्राणीं वरुणानीं गन्धर्वाणीं उदकानीं अग्निं जीवपुत्रं प्रजापतिं महाराजं स्कन्दं अर्यमाणं भगं प्रजानकं हविष्पुण्यदेवताः अग्निं सोमं मित्रं वरुणं इन्द्रं उदकं भगं अर्यमाणं पूषाणं त्वाष्टं राजानं प्रजापतिं कुम्भं वैश्रवणं ईशानं वरहोमयागदेवताः । अग्निं पुष्टिपतिं प्रजापतिं महाप्रस्थानदेवताः वासुदेवं० । इन्द्रं वज्रहस्तं० हेरुकादीन्० एता देवता आवाहयिष्यामि० । पाद्यार्थमुदकं नमः । शन्नोदेवी० । महागणपतये० पाद्यं नमः । पुनः शन्नोदेवी० । महागणपते० ब्राह्मि माहेश्वरि कौमारि वैष्णवि वाराहि नारसिंहि ऐन्द्रि गौरि पद्मे शचि मेधे सावित्रि विजये जये देवसेने स्वधे स्वाहे मातरः लोकमातरः धृति तुष्टि पुष्टि आत्मदेवते ललिते उमे गौरि अम्बिके सलिलाश्रये भगाहि भगाक्षि अनुमति राके सिनीवालि कुहु धात्रि सर्वेश्वरि अन्नेश्वरि एकान्तवासिनि दुर्गाक्षेत्रगणेश्वरदेवताः मातृमण्डलदेवताः । सीमन्त-करणदेवताः सट्टोद्धरणदेवताः इन्द्र इन्द्राणि कामे भगे ह्रीः श्रीः लक्ष्मीः तुष्टे पुष्टे

विश्वावसो गन्धर्वराज गोदानव्रतदेवताः "अर्यमन् प्रजापते हविष्कल्पदेवताः" इन्द्राणि वरुणानि गन्धर्वाणि उदकानि अग्ने जीवपुत्र प्रजापते महाराज स्कन्द अर्यमन् भग प्रजानक हविष्पुण्यदेवताः अग्ने सोम मित्र वरुण इन्द्र उदक भग अर्यमन् पूषन् त्वाष्ट्र राजन् प्रजापते कन्याहोमदेवताः अग्ने सोम मित्र वरुण इन्द्र उदक भग अर्यमन् पूषन् त्वाष्ट्र राजन् प्रजापते कुम्भ वैश्रवण ईशान वरहोमयागदेवताः अग्ने पुष्टिपते प्रजापते महाप्रस्थानयागदेवताः । वासुदेव० । इन्द्रवज्रहस्त० । हेरुकादयः इदं वोऽर्घ्यं नमः । दक्षिणान्तं । तद्विष्णोः० । जात वेदसे० इतिच कलशेपुष्पम् ॥ अथाग्निकर्म ॥ अन्नहोमं विधाय । गणेशार्थं मृत्पिण्डं देवतगोलिकासप्त अक्षोटसप्त, घृतधारासप्त, च संस्थाप्य मातृकाः पूज्याः । पशूपहारं च (पृ० १२५–१३) कृत्वा । रुद्रमंत्रांतंच हुत्वा कन्यास्नानार्थं पीठिकापूजा । पूर्वतश्चरणेषु । धात्र्यै विधात्र्यै विश्ववर्यै विश्वरूपिण्ये । मध्ये शक्तये पीठदेवताभ्यः, इति नामभिः ॥ ततः स्नात्वा । या आपोदिव्याः (पृ० ७८–१०) तिलकमाज्यदर्शनं च कृत्वा देवीसूक्तं रक्षोघ्नमंत्रं । ऋतुतिथ्यादि तंत्रसमाप्तिः इतिमातृकापूजनम् । ततः कन्यासंस्कारं ब्राह्मणपूजनं वैश्वदेवं नान्दीमुखादि सर्वं विदध्यात् ॥ अथ कन्यासंस्कारः । तत्र सामग्री । समिद्द्वयं पुनर्द्वयं

निर्वणबन्धद्वययुतं केशहस्तयोर्बन्धनार्थं । पुनः तोलशाखां रक्तसूत्रयुतं । कांस्यपात्रं पीठिका कन्यकाश्चतस्रः । कुंकुमचन्दनकर्पूरादि इति ॥ आदौ सीमन्तकरणं ॥ परिसमुह्य ९ आस्तीर्य १६ न निर्वापः । सीमन्तकरणदेवताभ्यः अग्नये वै० इदमाज्यमर्पयामि० । आज्यभागान्तं । कुमारीमानीय । तृतीये गर्भमासे सीमन्तं कारयते शुद्धपक्षस्य-पुण्याहे पर्वणि वा यथोक्तमुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा । पश्चादग्नेः दर्भेषु प्राङासीनायाः प्रत्यङासीनायाः सर्वान्केशान् संप्रमुच्य प्रसादयते ॥ यं सीमन्तं कङ्कतस्ते चकार यद्वाक्षरः परिवर्ज्यावपांस्ते । स्त्रीषु रूपमश्विनौ तन्विधत्तं पौस्येनेमं संसृजतं वीर्येण १ इन्द्राणी चक्रे कङ्कतं ससीमन्तं विसर्पतु । पुनः पतिभ्यो जायान्दा अग्ने प्रजया सह २ पुनः पत्नीमग्निरदादायुषा सह वर्चसा । दीर्घायुरस्या यः पतिर्जीवातु शरदः शतम् ३ इति त्रिः श्वेतया शलल्या शमीशाखया सपलाशया ससीमन्तं विचिनोति ॥ यास्ते राक इति पृथक्केशपक्षौ सन्नह्यति । यास्ते राके सुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे वसूनि । ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ नीललोहितेन सूत्रेण केशान्ग्रन्थयेत् । नीललोहितं भवति कृत्वा सक्तिर्व्यज्यते । एधन्ते अस्या ज्ञातयः पतिर्बध्येषु बध्यताम् । या आपो दिव्याः । ये के च ज्मेत्याज्यप्रधानं ।

ऋतुतिथिः विमुच्य १ ॥ अथ सष्टोद्धरणम् ॥ परिसमूह्य ५ परिस्तीर्य १६ न निर्वापः । सष्टोद्धरणदे० अग्नये वै० इदमाज्यम० । आज्यभागान्तं । आज्येन प्र० । इन्द्राणीमासु० । नाहमिन्द्राणि० । ऋतुतिथिः । विमुच्य ॥ २ ॥ अथ गोदानम् ॥ परिसमूह्य ४ परिस्तीर्य १६ इन्द्राय इन्द्राण्यै कामायै भगायै ह्रियै श्रियै लक्ष्म्यै पुष्ट्यै विश्वावसवे गन्धर्वराजाय गोदानयागदे० जुष्टं निर्वपामि । आज्यभागान्तं । ततः कांस्यपात्रे हिरण्यमलङ्करणीयं सर्वं समुत्क्षिप्य यजमानहस्तेन हिरण्यवर्णा १ यासां दे० ३ यासां राजा० ४ शिवेन मा० ४ इति चतसृभिरभिषिच्य वध्वाः संकल्पं दद्यात् सावित्राणि० अद्य तावत्० आत्मनो० कन्योद्वाहनिमित्तं सूर्यदैवतं सौवर्णं चन्द्रदैवतं रौप्यं अग्निदैवतं कांस्यादि सर्वमलङ्करणीयं प्रजाभ्यस्त्वा ददानि ३ सावित्राणि रायस्पोषाय त्वा प्रतिगृह्णामि ३ ततो गोदानिकैर्मंत्रैः कन्यामलङ्कृत्य चतुष्पादे भद्रपीठे दक्षिणतोऽग्नेः प्राङ्गासीनामुपविश्य अविधवाः स्त्रीचतस्रः माता पिता गुरुश्च सप्तमः । तां सहस्रच्छिद्रेण पवित्रेण स्नापयित्वाऽऽहतेन वाससा प्रच्छाद्य । सावीर्हि (पृ० १०७–१३) शुक्रं पवित्रं वस्त्रं कुङ्कुमकर्पूरादिभिर्विप्रहस्तेनाभिषेचनम् हिरण्यवर्णाः ४ आपो हि ष्ठा ३ येनव्याघ्रं परि० । प्रधानं इन्द्राय ११ प्रधानान्तरं (टोर) समिधा शुनं वहेति । शुनं वह शुनं

नराः शुनं कृषतु लाङ्गुलम् । शुनं वरित्रा बध्यन्तां शुनमुष्टामुदिङ्गय १ शुनासीरामिमां वाचं जुषेथां यद्दिवि चक्रथुः पयः। तेनेमामपसिञ्चतम् २ अर्वाची सुभगे भव सीतेवन्दामहे त्वा । यथा नः सफलामसि ३ इन्द्रसीतां निगृह्णातु तां पूषा नियच्छतु सानः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समाम् ४ शुनन्नः फला विकृषन्तु भूमिं शुनं कीनाशा अभियन्तु वाहैः । शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुना सीरा शुनमस्मासु धत्तम् ५ सुप्रजस्त्वाय गोमुखः प्रक्रीडयतु कन्या सुमनस्यमाना स्वाहा सहेन्द्राणी कृतमङ्गला इत्यनेन सगीतिनृत्यं कांस्यपात्रं वादयेत् ॥ ऋतुतिथिः । नयामि ॥ ३ ॥ अथालक्ष्मीनिर्णोदनमंत्रः । त्रिकाहोमाख्यः ॥ परिसमूह्य ५ पुरस्तात् ७ आज्यमुत्पूय यैः कैश्चिद्दर्भाग्रैः स्रुवमुन्मुज्यैकदर्भेण वा पृश्न्या पयोसि आत्मनो० त्रिकाव्रतदेवताभ्य इदमाज्यम० । याज्ञिकस्य वृक्षस्य प्रागायतां शाखां सकृदाच्छिन्नां सन्नतन्तुना तुलवृक्षशाखां सरक्तसूत्रां सावित्राणि० इति बध्वा हस्ते दत्वा या ते अलक्ष्मी मातृमयी पितृमयी सङ्क्रामणीस हजा वापि काचित्तां तिष्येण सह देवतायाः निर्णुदामि सा द्विषन्तं गच्छतु तिष्यबृहस्पतिभ्यां नमो नमः इति शाखाया-मा-त्सोत्सर्गः कलशं प्रत्यैशान्यां ॥ तव श्रिये विजहीत० २४ ऋचः (पृ० २९-८) स्रुवेण परित्ते दूळ

भूरथ इत्यक्षोटसहितमाज्यहोमः ॥ विमुच्य नयामि ॥ ४ ॥ अथ द्वादशवर्षोत्तीर्णानां रजोदोषनिवारणार्थं हविष्कल्पम् ॥ परीसमूह्य ९ परिस्तीर्य १६ अर्यम्णे प्रजापतये जुष्टं निर्वपामि । आज्यभागान्तं । प्रधानं । अर्यम्णे स्वाहेति दक्षिणे । प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरे । प्रधानान्तरं कुङ्कुमादि स्रुवेण सप्तदशाज्याहुतिर्जुहुयात् ॥ अग्नये सोमाय मित्राय इन्द्राय वरुणाय बृहस्पतये रुद्राय स्कन्दाय वात्सीपुत्राय भगाय भन-नक्षत्रेभ्यः काल्यै पुष्ट्यै भद्रकाल्यै पूष्णे त्वाष्ट्रे महिष्यकाय स्वाहा ॥ १८ ॥ ऋतुतिथिः । विमुच्य ॥ ५ ॥ अथ हविष्पुण्यम् । परिसमूह्य ९ परिस्तीर्य १६ इन्द्राण्यै वरुणान्यै गन्धर्वाण्यै उदकान्यै अग्नये जीवपुत्राय प्रजापतये महाराजाय स्कन्दाय अर्यम्णे भगाय प्रजानकाय हविष्पुण्यदे० जुष्टंतिनिर्वपामि ॥ आज्यभागान्तं । या आपो दिव्याः० । प्रधानं ऋतुतिथ्यादि ॥ ६ ॥ अथ कन्याहोमः ॥ परिसमूह्य९ परि स्तीर्य १६ अग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्राय उदकाय भगाय अर्यम्णे पूष्णे त्वाष्ट्राय राज्ञे प्रजापतये कन्याहोमदेवताभ्यः जुष्टं निर्वपामि । आज्यभागान्तं । या आपो दिव्याः० । प्रधानं । ऋतुतिथिः । विमुच्य ॥७॥ अथ वरहोमः ॥ परिसमूह्य ९ परिस्तीर्य १६ अग्नये सोमाय मित्राय वरुणाय

इन्द्राय उदकाय भगाय अर्यम्णे पूष्णे त्वाष्ट्राय राज्ञे प्रजापतये कुम्भाय वैश्रवणाय ईशानाय जुष्टं निर्वपामि ॥ आज्यभागान्तं । या आपो दिव्याः० । प्रधानं । ऋतु- ंतिथिः । विमुच्य ॥ ८ ॥ अथमहाप्रस्थानम् ॥ उद्वाहपर्यायम् ॥ परिसमूह्य ९ । परिस्तीर्य १६ अक्षतचरुः ॥ अग्नये पुष्टिपतये प्रजापतये निर्वपामि । आज्यभा- गान्तं [सफलीकृत्योत्भृष्टपिनष्टयलङ्कारेण काले सपवित्रे पात्रे सकूर्धपति]चतुस्रोऽष्टौ वाऽविधवाः शाकमिश्रिताभिर्मरिचशर्करादिभिर्भक्ष्यैः साधिताः स्त्रियोन्येनान्नेण च ब्रह्मणायित्वा वीणा गायन्त्यः संगायेयुः । अपि वा चतुरे नर्तनं कुर्यात् ॥ क्रीडं वा शर्धो मारुतमनर्वणं रथे शुभम् । काण्ठा अभि प्रगायत इत्यनया गायत्र्या गणितऋत्विगेवानुमन्त्र- यते ॥ यावत्कन्यासंस्कारहोमांश्चतुष्पदे भद्रपीठे प्राङ्गासीनां कन्यामुपवेशयेत् । कन्या- संस्कारहोमान्तरं वधूर्हस्ते खड्गं संस्थाप्य त्रिरावर्तमग्निं प्रक्रमन्ती रक्षार्थं "पूषा मा" मिति पठति ॥ पूषा मा प्रपथे पातु पूषा मा पशुपा पातु । पूषा माधि- पतिः पातु प्राची दिगग्निर्देवता अग्निं स ऋच्छतु योमैतस्या दिशोभिदासति । इति सर्वदिग्गमनं । एवं । दक्षिणा दिगिन्द्रो देवतेन्द्रं स ऋच्छतु योमैतस्यादिशो भिदासति । प्रतीची दिक्सोमोदेवता सोमं स ऋच्छतु यो मैतस्या० । उदीची

दिक्मित्रावरुणो देवता मित्रावरुणौ स ऋच्छतु यो मै० । ऊर्ध्वा दिग्बृहस्पतिर्देवता बृहस्पतिं स ऋच्छतु यो मे० ॥ यन्तिगऽदितिर्देवताऽदित्यं स ऋच्छतु यो मे० ॥ सर्वदिक्षु ॥ ज्योतिषे तन्तव आशिषमाशास्ते सानुमा तनूः ॥ इति प्रास्थानिकमंत्रः । शन्नोदेवी० । उपस्पृश्य (लवदिन्यह) ततोऽक्षतसक्तूनां यागः ॥ प्रधानं । अग्निर्ना रयिं० । १ । प्रजापति० । २ । ऋतुतिथिः । पूर्णा तावत् । अग्नेर्यविष्ठपूजनं पूर्णां दत्वा । विमुच्य ॥ वैश्वदेवं । स्विष्टकृद्विना । नान्दीमुखश्राद्धं कृत्वा अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति ईशान्यां । आयुः प्रजां । कलशपृच्छां विसर्ज्य । आपन्नोस्मि । उदकलशं । देवततभच्य पूजा अनुमत्यै ७ गन्धपुष्पादि । इति कन्यासंस्कारविधिः ॥ सामग्री । शकुनं (जंगियोन) मरिद जलं अक्षतं अक्षोट घृतं यवा अग्निहोत्र वधूवरयोः काष्टपादिका छेट दधि क्षीरं वरि चुच्यवरि भक्तवरि हाभील पशु देवतवारि हन्द वरि कुङ्क कर्पूर कस्तूरि नन्दीमुखश्राद्धार्थं बधिराः भिय । पिण्डान्तः स्थाप्याः ॥

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, Nirnaya-Sagar Press, 23 Kolbhat Lane, Bombay, and Published by Keshaobhatta, Patha Shala Teacher, at Nonar, Post Mahashaibhag, Srinagar, Kashmir.

ॐ

प्रथमार्धंतो

वेदकल्पद्रुमः

समाप्तः

मिलनेका पत्ता-

पं० केशवभट्ट पाठशालाटीचर मुझा नोनर,

पोष्ट मल्लशाहीभाग कश्मीर-श्रीनगर । मूल्यं,